IK WAS EEN DER MILLIOENEN

JOHAN H. WIGMANS

3650 dagen in Rusland en Siberië

J. H. WIGMANS, IK WAS EEN DER MILLIOENEN

JOHAN H. WIGMANS

is geen beroepsauteur, al schrijft hij dan voor een „gewone jongen" een vlotte, levendige stijl. Wat hij wil, is: getuigen. Hij deed dat reeds in honderden spreekbeurten en lezingen voor verenigingen van de meest uiteenlopende aard, in Nederland, België, Portugal en Duitsland.

Wigmans werd op 1 september 1923 te Aarle-Rixtel in Noord-Brabant geboren. Toen Nederland in 1940 door de Duitsers bezet werd, was hij dus nog geen 17 jaar. Strijdlustig en impulsief, stelde hij pogingen in het werk, om naar Engeland over te steken en bij de geallieerden dienst te nemen. Toen deze pogingen door verschillende oorzaken misluk'en, nam hij het besluit zich voor de Duitse luftwaffe aan te melden, om zo, met vliegtuig en al, naar de Engelsen te kunnen overgaan. Hij werd door de Duitsers aanvaard, maar niet bij het luchtwapen, hoopte nog via het Afrikaleger van Rommel zijn doel te kunnen bereiken, maar werd naar het Oostfront gestuurd, waar hij, na 24 dagen, naar Russische linies deserteerde. Daar vroeg hij naar Londen op transport te worden gesteld. Men beschuldigde hem echter van spionnage. Let wel: voor de Secret Service. Hij deserteerde op 24 juni 1942 en werd op 24 augustus 1946 tot tien jaar dwangarbeid veroordeeld. Hij werd van gevangenis naar gevangenis, van kamp naar kamp gesleept, aan talloze verhoren onderworpen; hij werkte in de mijnen van Karaganda in Siberië en leerde onbeschrijfelijke toestanden en Sowjet-slachtoffers van allerlei aard en nationaliteit, maar ook Russische mensen van de meest verschillende soort en karakter kennen. In zijn boek vertelt hij, wat hij in tien jaren, van zijn achttiende tot zijn achtentwintigste jaar, met eigen ogen gezien en aan den lijve ondervonden heeft.

Het beeld, ons opgehangen door iemand die het weten kan vermits hij het aan den lijve ondervond, steekt in ieder geval schril af tegen de honig- en zeem verklaringen van de hedendaagse Sowjetvertegenwoordigers. Vooral op dit ogenblik, nu zovelen die door de diplomatie van de ijzeren vuist nog wel wakker werden gehouden, bij de diplomatie van Kroesjefs glimlach vredig dreigen in te dommelen.

IK WAS EEN DER MILJOENEN

EERSTE DRUK : Oktober 1954
TWEEDE DRUK : Januari 1956
DERDE DRUK : Augustus 1956
VIERDE DRUK : September 1956
VIJFDE DRUK : November 1956
ZESDE DRUK : December 1956
ZEVENDE DRUK : Januari 1957
ACHTSTE DRUK : April 1957
NEGENDE DRUK : Juni 1958
TIENDE DRUK : Januari 1959
ELFDE DRUK : Februari 1959
TWAALFDE DRUK : Juli 1959
DERTIENDE DRUK : September 1959
VEERTIENDE DRUK : November 1959
VIJFTIENDE DRUK : Januari 1960
ZESTIENDE DRUK : Maart 1960

Die deutsche Übersetzung ist erschienen im Kösel-Verlag, München unter dem Titel: EINER VON MILLIONEN

In franse vertaling verschenen bij Uitgeverij Alsatia te Parijs en Colmar.

Opgedragen aan de honderden slachtoffers van sikkel-en-hamer, die ik persoonlijk in de Sowjet-Unie heb gekend, aan de miljoenen naamlozen die naar hun bevrijding hunkeren — en ter nagedachtenis aan de vergeten miljoenen die een graf in de zwijgende steppe vonden.

JOHAN H. WIGMANS

IK WAS EEN DER MILJOENEN

3650 dagen in Rusland en Siberië

UITGAVE IN EIGEN BEHEER

Besteladres:

Johan H. Wigmans

"Huize Terugkeer", Stiphout (N.Br.) Giro no. 199568

Hoofdkwartier Rozenkranskruistocht

Huissen (Gld.) Nederland

DE BOODSCHAP VAN FATIMA EN DE BEKERING VAN RUSLAND

In het jaar 1917 begon het onbekende Portugese plaatsje, Fatima, een wereldvermaardheid te krijgen, door de verschijningen aldaar van de H. Maagd aan drie eenvoudige kinderen: Lucia, Yacintha en Francesco.

De eerste verschijning gebeurde op de 13e mei, de laatste viel op de 13e oktober, bij welke gelegenheid de „jonge dame" — zoals de kinderen de „Schone Vrouwe", die zich aan hen vertoonde, vaak betitelden — zichzelf bekend maakte als „Onze Lieve Vrouw van de Rozenkrans".

Evenals elders waar Maria zich openbaarde, bracht Zij ook hier een „boodschap" voor de wereld, had Zij aan die wereld iets te „zeggen". Te Fatima kwam dit hoofdzakelijk neer op een dringend verzoek om gebed — vooral van de Rozenkrans —, om bekering, boete, het brengen van offers voor de zondaars; om eerherstel te geven aan Gods beledigde Majesteit, toewijding van de wereld aan Maria's Onbevlekt Hart en het bouwen van een heiligdom.

Uit dit alles is duidelijk dat Maria weer weinig voor zichzelf heeft gevraagd en dat, wàt Zij ook verlangde, uiteindelijk zou moeten dienen tot een triomf van Haar Zoon, het heil van het Godsrijk en het welzijn der mensen.

De Boodschap van Fatima heeft echter een geheel speciale betekenis gekregen, door de bijzondere bezorgdheid welke Maria bij de verschijning van de 13e juli aan de dag legde voor „Rusland".

Toen immers sprak Zij: *„als men aan mijn verlangens gehoor geeft, zal Rusland zich bekeren en zal er vrede zijn. Zo niet, dan zal Rusland dwalingen over de wereld verspreiden, die oorlogen en kerkvervolgingen veroorzaken; vele vromen zullen gemarteld worden, de H. Vader zal veel te lijden hebben en vele volkeren zullen worden vernietigd!"*

Hebben de mensen nu aan deze oproep gehoor gegeven en gedaan wat Maria hun zo uitdrukkelijk vroeg?

Helaas, veel te weinig nog.

En waarom?

Omdat zij niet genoeg van de ernst van Maria's boodschap doordrongen zijn, niet voldoende de afschuwelijkheden beseffen, waaraan miljoenen medemensen ten gronde gaan, geen oog hebben voor de verschrikkelijke gevaren, die de wereld ook nu bedreigen, kortom, omdat zij de tragische werkelijkheid niet kunnen of niet willen onderkennen.

Het is daarom van het allergrootste belang dat Johan Wigmans in dit boek aan het woord van Fatima één felle belichting geeft, door de mededeling van zijn eigen smartelijke ondervindingen, die hij persoonlijk in dat Rusland heeft opgedaan, dat Rusland waar Maria over sprak en wiens bekering ook in onze handen ligt.

Toen Wigmans na zijn tienjarige gevangenschap het geliefde Vaderland weer mocht terugzien, had hij nooit van Fatima gehoord.

Het laat zich evenwel begrijpen dat hij — eenmaal op de hoogte gebracht van hetgeen dààr in 1917 gebeurde — één der grootste apostelen van de „Boodschap van Fatima" is geworden. Hij toch, die aan zijn achtergebleven medegevangenen zo uitdrukkelijk had beloofd, hen nooit te zullen vergeten en hun belangen te zullen blijven behartigen, zag terecht de bekering van Rusland en de bevrijding van miljoenen uit een mensonterende slavernij alleen dan tot werkelijkheid worden, wanneer de „Boodschap van Fatima" zou zijn verwezenlijkt.

Om dit nu te bereiken heeft hij zijn aangrijpend boek geschreven. Maar ook trekt hij met onverflauwde ijver door Duitsland, België en Nederland om overal zijn pakkende voordracht: *„Fatima-Moskou"* te houden. Zelfs in Fatima zelve heeft hij voor duizenden zijn getuigenis afgelegd.

Men moet hem persoonlijk hebben gehoord om te kunnen vaststellen, dat hij door zijn enthousiast en overtuigend woord, de toehoorders tot in het diepst van hun ziel weet te treffen en velen van hen er toebrengt, zich bij dat *biddend-wereldleger* aan te sluiten, dat de naam *„Rozenkranskruistocht"* draagt.

Moge het boek van Wigmans een nóg ruimere verspreiding vinden! Moge zijn woord op steeds meerdere plaatsen worden aangehoord!

D. A. LINNEBANK O.P.

Promotor Rozenkranskruistocht in Nederland.

HAUT COMMISSARIAT
DE LA RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
EN ALLEMAGNE

SERVICES D'EXPLOITATION
DES ARCHIVES WAST

H.C./WAST/N° 18820 /CONSERV.

Berlin, le 3-12-1953

RENSEIGNEMENTS D'ARCHIVES "WAST"

NOM et Prénoms: W I G M A N S - Johannes Henricus,

Lieu et date de naissance: 1. 9.1923 a Arlve-Rixdel (Holland)

Dernier grade connu: Funker

Plaque d'identité N°: -969- 2.Kp./Nachr.Ers.Abt.23 -

Dernière adresse connue: Père: Henricus-Johannes Wigmans, Eindhoven/Holland, Hofke 21.

Affectations successives connues:

Appartenant à la 2./Nachrichten-Ersatz-Abteilung 23, Stahnsdorf, muté le 11. 5.1942 à l'Infanterie-Ersatz-Bataillon 397 "RAWITSCH"
(W. ne figure pas sur les listes de l'unité précitée).

Dans nos Archives, nous avons trouvé une note du 15-1-1943, disant, que Wigmans a été cherché comme "déserteur" par le "Gericht der Wehrmachtkommandantur Berlin Berlin NW.7, Friedrichstrasse 125, I.Abtlg.Fahndung-Az.1684/42."

L'Administrateur J. M. ARNOLD
P.O. Le Chef du Secretariat
A. SADOWSKY

Verklaring van het Franse Hoge Commissariaat in Duitsland (1953) waarin melding wordt gemaakt van een aantekening uit 1943, volgens welke Wigmans toen als « deserteur » gezocht werd.

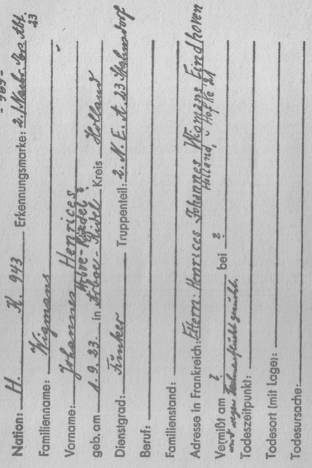
- 969 -

Nation: H. H. 943 Erkennungsmarke: 2./Nachr. Ers. Abt. 23

Familienname: Wigmans

Vorname: Johannes Henrices

geb. am 1. 9. 23. in Arboe-Ridel (Arloe-Rijdel) Kreis Holland

Dienstgrad: Funker Truppenteil: 2. N. E. A. 23 Stahnsdorf

Beruf:

Familienstand:

Adresse in Frankreich: Eltern: Henrices Johannes Wigmans Eindhoven Holland, Hofke 21

Vermißt am ? bei ?

wird wegen Fahnenflucht gesucht.

Todeszeitpunkt:

Todesort (mit Lage):

Todesursache:

De aantekening, waarvan in het franse document (zie vorige bladzijde) sprake is, luidt « wird wegen Fahnenflucht gesucht » en komt voor op een karthotheekkaart van het « Gericht der Wehrmachtkommandatur Berlin, Abt. Fahndung ».

Inleiding

DESERTIE

De 24ste juni 1942, de dag waarop ik, bij Rzjew, van het Duitse naar het Russische front deserteerde, is een van de dagen die in mijn geheugen gegrift zullen blijven.

Een prachtige zomerochtend. Het is overal zo vredig en rustig, dat men zich in een stil park zou wanen. Behalve de troosteloze omgeving, de naar prooi zoekende gieren en kraaien en de reuk van tot ontbinding overgaande lichamen in niemandsland, herinnert niets aan de moordende strijd, die hier telkens opnieuw gewoed heeft.

Naar gewoonte maak ik 's ochtends tegen zeven uur een rondgang door de loopgraven en stellingen, om me ervan te overtuigen, dat alles in orde is. Met opzet ga ik het laatst naar de verst vooruit geschoven stellingen, die als een wig in de richting van de rode linies steken. Er staat één soldaat op wacht en de man is verheugd, als ik hem zeg, zijn taak wel een tijdje over te nemen, zodat hij een uiltje kan knappen. Dan ben ik alleen.

In de Duitse stellingen blijft alles rustig; aan Russische zijde is ook niets ongewoons merkbaar.

Ik observeer behoedzaam de positie, waarin ik me bevind. Dan trek ik sporen in de grond en woel in het zand om, teneinde na mijn overlopen de indruk te wekken, dat ik na een gevecht door een Russische patrouille overmeesterd ben en gevangen genomen.

Want het is allesbehalve denkbeeldig, dat mijn ouders lastig gevallen zullen worden, indien men zou ontdekken, dat ik gedeserteerd ben[1].

Langzaam en voorzichtig woel ik de grond om rond de mitrailleur van de wacht, die nu rustig ligt te slapen, zonder

1 Inderdaad hebben de Duitsers vermoed, en later de zekerheid gehad, dat ik gedeserteerd was; enige dagen na mijn verdwijning heeft de „groene politie" bij mijn ouders twee nachtelijke invallen gedaan; thans is de kaart van de *Wehrmachts*-karthoteek in mijn bezit, waarop vermeld staat : *wegen Fahnenflucht gesucht* (zie fotokopie blz. 8).

enig vermoeden, dat de man die hem naar bed stuurde bezig is te deserteren. Dan neem ik het machinegeweer in de ene, het kleine Mauserpistool in de andere hand, hijs me uit de loopgraaf en baan me voorzichtig een weg door „onze" mijnenvelden, naar niemandsland.

Men kan zich moeilijk voorstellen wat het betekent, zo 'n tochtje uit te voeren op een klaarlichte ochtend. Als de Duitse mijnen straks achter me liggen, komen, na niemandsland, de Russische. De geringste aanraking van een verbindingsdraad tussen de zogenaamde infanterijmijnen geeft een zekere reis naar de eeuwigheid. Eén verkeerde stap in een moment van vertwijfeling, in een ogenblik van angst, en men vertelt de geschiedenis niet meer na.

Achter de deserteur zijn de geweren en mitrailleurs van de „eigen" manschappen; weliswaar slapen de Duitsers nog, maar er is altijd mogelijkheid, dat iemand wakker wordt en rond kijkt, of dat een eenzame post me in het vizier krijgt. Vóór me liggen de verdekt opgestelde linies van de Russen. Wat doet men daar? Hebben ze mij al in de gaten of is daar ook alles in diepe rust? Hoe zal men reageren op deze man, die zich langzaam naar hun linies beweegt? Zullen ze een spion in hem zien, of een overloper? Hetzelfde kan een Duitser denken; gaat „onze" man op verkenning uit, of is het een verrader, die naar de vijand overloopt?

Wie zal het eerst schieten: de Rus of de Duitser? Gebeurde er maar iets, waardoor ik ineens de stap kon doen! Begonnen ze maar ergens ver weg te vechten, zodat alle mogelijke aandacht van mij werd afgetrokken. Kijken de Russen dan naar mij? Ik heb het gevoel alsof er honderden paren ogen op me gericht zijn, voor en achter me. Alle ogen behoren bij lichamen, waarvan de handen geweren en pistolen omklemmen, wachtend op een verkeerde stap van mij, op één beweging, om me neer te schieten als een hond en mijn lichaam te doorzeven met kogels. „Hij was toch maar een verrader" hoor ik de Duitsers al zeggen. „Wat zou die man gewild hebben?" vragen de Russen op hun beurt: „Zou hij zich hebben willen overgeven of was het een spion?" En ik zal dood zijn, het geheim van

mijn desertie meenemend in een graf, ergens in de onmetelijke velden bij Rzjew.

Het klamme zweet breekt me uit. Ondanks de ochtendkoelte voel ik me verhit van de ondragelijke spanning. Ik sluip verder, loerend naar links en rechts, alle kanten verkennend. Ik beklim langzaam een heuveltje. Op mijn buik liggend kruip ik naar de top, waarachter de Russen verborgen liggen. Boven aangekomen kijk ik nog even achterom, naar de Duitse linies. Dan richt ik me half op en spring over de rand. Ik ben aan de zijde van de bondgenoten, aan de geallieerde kant.

Hier val ik buiten het directe bereik van het Duitse vuur, maar ik lig in de vuurlinie van de roden. De oneffenheden links en rechts en voor en achter, beschermen me weliswaar vrij goed, maar men kan niet weten. Haast onbewegelijk sluip ik de helling van het heuveltje af, telkens de hoogste grasplekken opzoekend.

Als ik nu weer hetzelfde geluk heb als tijdens het eerste deel van mijn trip, van de Duitse linies naar de top van het heuveltje, kan ik de andere kant ook halen. Gelukkig is dat het geval; blijkbaar heeft niemand me opgemerkt.

Na verloop van enige tijd lig ik voor een lage prikkeldraadversperring. Wat nu ? Zal ik de sprong er over wagen, of zal ik de aandacht van de Russen trachten te trekken ? In het eerste geval loop ik het risico dat ik terecht kom op de hemel mag weten wat voor iets; wie weet wat achter deze barricade verscholen ligt. In het tweede geval loop ik kans, dat de Russen me niet vertrouwen en me in het gezicht van de vrijheid neerknallen. Wat te doen ? Wellicht is het eerste plan het minst riskante : óver het prikkeldraad heenspringen. Ik pak mijn geweer, gooi het over de versperring en neem dan zelf deze hindernis. Ik kom in een ondiepe loopgraaf terecht : ik ben bij de Russen !

BIJ ONZE BONDGENOOT

De geweren die gedurende de laatste tien meter van de tocht op me gericht zijn geweest, zakken. Klaarblijkelijk

heeft men mij dus toch in de gaten gehad. Drie woest uitziende kerels springen wild op me af en pakken mijn armbandhorloge. Het pistool en het geweer interesseren hun nauwelijks. Ergens komt een jonge officier vandaan — ik vermoed tenminste dat het een hogere is, want de soldaten trekken zich haastig terug —, drukt me de hand en zegt : *Warum du kommen zu uns ? Ich sehe wenn du komme !*

Ik vertel hem zo goed en zo kwaad als het gaat, dat ik een Nederlander ben, hoe ik bij de Duitsers terecht ben gekomen en waarom ik ben overgelopen. Ik informeer ook, waarom men mijn horloge heeft afgenomen. De officier springt verontwaardigd op, en bedreigt met zijn revolver de drie Mongolen, die mijn horloge gestolen hebben en op een afstand staan toe te zien. De dief werpt het horloge de officier voor de voeten en maakt dat hij weg komt. De luitenant — als zodanig heeft hij zich voorgesteld — raapt het op, bekijkt het nauwkeurig en zegt dan, als hij mijn opgehouden hand ziet : „Eerst controleren", en steekt het zelf op zak.

Intussen zijn verscheidene soldaten attent gemaakt op het overlopen van een jonge man van de Duitse linies en ze komen nieuwsgierig toegesneld. Ze nemen mij op van top tot teen, en kijken begerig naar alles wat ik aan of bij me heb. De officier neemt mijn missaal en kijkt een beetje hulpeloos : klaarblijkelijk begrijpt hij er niets van. Ik zeg hem dat het een woordenboek is. Schouderophalend geeft hij het terug. Het heeft voor hem geen waarde[1]. Het horloge is belangrijker. Als hij echter de medaille om mijn hals ontdekt, rukt hij deze af met de woedende uitroep : *Christ !* Hij gooit het voorwerp op de grond en vertrapt het onder zijn laarzen. Dan geeft hij me te kennen, dat ik hem moet volgen.

We lopen door loopgraven en stellingen, die er niet veel anders uitzien, dan waar ik vandaan kom. Het nieuws dat een *molodoj Golandets*[2] zich heeft overgegeven, is als een lopend vuurtje door de linies gegaan; overal gapen nieuws-

1 Dit missaal is later door bemiddeling van een repatriërende Elzasser weer bij mijn familie terug gekomen. 2 Jonge Hollander.

gierige gezichten me aan. Mannen — maar ook vrouwengezichten : ik zie een groot aantal vrouwelijke soldaten, gewoon in militaire kledij. Vooral het „zwakke geslacht" verdringt zich om eens iemand te zien die uit een andere wereld komt.

Ik word in een bunker gebracht, die slecht verlicht is en waar het stinkt naar iets, waarvan ik later ontdekken zal, dat het *wodka* heet. Achter een wankele tafel zit een reus van een man, met een dikke, kaal-geschoren kop. Hij kijkt me aan als een hongerige wolf. Intussen vertelt de luitenant die me gevangen heeft, wie ik ben en wat ik kom doen. Daarna zegt hij mij, dat ik nu bij de commissaris ben, een officiële politieke persoon, die in elke compagnie de kommunistische partij vertegenwoordigt.

De commissaris kijkt alle papieren door die ik bij me heb, en vraagt me, waarom ik niet een heel peloton heb meegebracht. Ik antwoord daarop, dat ik al blij ben, zélf heelhuids door de linies gekomen te zijn.

Intussen beweegt zich iets in een hoek van de bunker; iemand gooit enige paardendekens van zich af. Daarop komt een half gekleed, zeer mooi meisje te voorschijn, dat zich, bij het zien van mijn uniform, op mij wil werpen. Reeds trekken haar vingers aan mijn costuum, als de luitenant tussenbeide komt en uitlegt, dat ik een Nederlander ben en dus geen vijand. Daarop trekt zij zich terug op haar krib en blijft zij nieuwsgierig toekijken.

Verschillende officieren zijn intussen komen opdagen en mengen zich in het gesprek tussen de dikke, kale commissaris, de officier en mij. Op levendige, luidruchtige wijze praten zij over en tegen mij, zonder dat ik er een woord van versta — behalve wat de luitenant vertaalt —. Dan trekt een van hen me aan de arm, drukt me de loop van zijn pistool tegen het achterhoofd en duwt me de bunker uit. Niet wetend wat er aan de hand is, denk ik dat ik doodgeschoten zal worden. Is dit mijn laatste uur ? Ik zie beelden uit Nederland voor me. Als in een snelle film schieten mijn ouders, zuster en broers aan mijn geest voorbij. Alles wat me dierbaar is in het vaderland passeert de revue. Dan zie ik mezelf op de grond liggen : dood, roerloos,

vermoord door de bondgenoot... Een straaltje bloed sijpelt uit mijn achterhoofd...

Het zweet breekt mij uit. De dood tegemoet... Met loden schoenen sukkel ik door de loopgraven en prevel mijn laatste gebeden. Dan roept de stem achter me : *Halten*. Als een meteoor val ik terug in de werkelijkheid. Ik sta voor een goed gecamoufleerde uitkijkpost.

Ineens schiet het door mijn hoofd : nu moet ik vertellen van de Duitse posities in deze sector. Inderdaad stelt een officier mij daarover enige vragen. Hij laat mij een minuut of tien vertellen, mij telkens onderbrekend met korte, beleefde vragen over de militaire situatie aan de overkant, troepensterkte, stellingen enz. Heel goed begrijpen doet hij me echter niet, want hij onderbreekt mijn betoog herhaaldelijk. Dan geeft hij me te verstaan, dat ik moet terug gaan. Ik loop nu zonder bewaking, zonder een dreigende revolverloop tegen het achterhoofd.

Ik voel mij als tot het leven teruggekeerd ! Ik verbaas mij weer bij de aanblik van de vele vrouwelijke soldaten. Met fanatieke ogen nemen ze mij op, alsof zij op een teken wachten om me levend te verscheuren. Het lijkt mij, dat zij nog harder en feller zijn dan de mannen. De meesten zijn jong, maar in hun armmoedige uniformen zien zij er niet aantrekkelijk uit. In hun ogen lees ik, behalve fanatisme, ook bitterheid en ontevredenheid.

Als ik bij de bunker terug ben, komen er twee officieren op me toe en binden een doek voor mijn ogen. Dan steken zij hun arm onder de mijne en lopen we een trapje af. Ik word van de blinddoek bevrijd en sta voor zes grote kerels, die me verwonderd aankijken.

— Met welke bedoeling bent u gekomen ? vraagt er een in gebroken Duits.

— Om via Moskou naar Engeland te gaan. Om met mijn landgenoten daar te strijden voor de vrijheid van mijn vaderland.

Mijn antwoord wordt opgeschreven.

— Je kunt hier ook met ons samen vechten. Waarom zou je het met de Engelsen doen ?

— Wanneer het mogelijk is ben ik ook bereid met de

Russen te vechten. Ofschoon ik niet met die bedoeling naar uw linies overgelopen ben.

Daarna stellen zij mij vragen over mijn burgerlijk en militair verleden en noteren alles. Omdat het allengs middag geworden is, krijg ik een bord dikke brei met een houten lepel voorgezet. Mijn eerste eten bij de bondgenoten. Ik kijk verwonderd naar de pap, neem een paar lepels, onder de spiedende blikken van het zestal en leg daarna de lepel neer. Het smaakt allesbehalve naar meer. Ik zet de schaal op de grond, om te kennen te geven dat ik helemaal niet met dit voedsel ben ingenomen. Ik hoor gemompel, maar één woord versta ik, een woord, dat ik later nog duizenden malen zal horen : *kapitalist !*

Een man geeft me daarna wat *machorka*[1] en wat couranten papier om een sigaret te draaien.

Dan moet ik wachten tot het donker geworden is en men mij meeneemt naar een vrachtauto, die me naar Kalinin rijdt.

VOORGESCHIEDENIS

Reeds kort na de Duitse inval in Nederland, in mei 1940, heb ik naar wegen gezocht om Nederland en de goede zaak te kunnen dienen. Voortdurend hield mij de vraag bezig, hoe ik met Engelandvaarders in contact zou kunnen komen, hoe ik uit het bezette Nederland in het vrije gedeelte van Europa zou kunnen geraken, om me vervolgens bij de Nederlandse strijdkrachten te kunnen aansluiten[2].

In juni 1941 ontving ik een adres in 's-Gravenhage, waar men, volgens zeggen, mensen hielp, die naar Engeland wilden oversteken. Op een dag vertrek ik welgemoed met mijn koffertje, waarin de hoogstnodige zaken, naar de residentie en ga naar het aangegeven adres. Precies op het moment dat ik daar aankom zie ik dat enkele jongelui van mijn leeftijd, die, klaarblijkelijk met dezelfde bedoelingen bezield, zich daar ook hadden aangemeld, door de Duitse

1 Russische tabak. 2 Het bestaan van een ondergrondse beweging was me in de periode van de bezetting, die ik in Nederland doorbracht (van 10 mei tot 1 september 1941), onbekend.

groene politie naar buiten worden gebracht en per auto verder vervoerd. Ik keer op mijn schreden terug, wel begrijpende dat hier een val is opgesteld.

Nog dezelfde dag meld ik mij aan bij de Amerikaanse vertegenwoordiger. Maar zonder resultaat. Ik kon mij moeilijk verstaanbaar maken. Misschien vertrouwde men mij niet. Wat er ook van zij, ik keerde 's avonds laat, onverrichterzake uit Den Haag terug en overnachtte te Rotterdam, want ik kon met de trein die dag niet verder komen. De volgende dag kwam ik in mijn woonplaats terug.

Ik gaf mijn plan niet op en pijnigde mijn hoofd, om andere wegen en middelen te vinden. Toen ontkiemde bij mij het denkbeeld, als ik dan niet rechtstreeks naar Engeland kon komen, het via een omweg te doen, en wel door bij de Duitsers dienst te nemen, om bij de eerste gelegenheid, die zich zou voordoen, naar de geallieerden over te lopen.

Het plan nam vastere vormen aan. Zo werd het mij spoedig duidelijk, dat de luchtmacht het meest geëigende wapen was, voor de uitvoering van mijn voornemen. Ik moest piloot zien te worden en zou dan, met vliegtuig en al, naar Engeland kunnen vluchten.

Ik maakte enige vertrouwde vrienden deelgenoot van mijn plannen en meldde mij schriftelijk voor de Duitse luchtmacht aan. Het antwoord, dat ik per ommegaande ontving, luidde, dat ik moest toetreden tot het Legioen Nederland of tot de Waffen-SS. Ik schreef terug dat ik in een *Duitse* formatie, en wel als piloot bij de Luchtmacht, wilde dienen. Na maanden wachten, kreeg ik in augustus 1941 eindelijk bericht, dat ik in Arnhem gekeurd zou moeten worden voor de opleiding tot piloot.

Ik werd goedgekeurd en wachtte op mijn oproep. Drie weken later kwam er inderdaad een bevel, om me naar Berlijn te begeven en me daar te laten inlijven, maar... bij het leger!

Dat was een streep door mijn rekening, die totdusver zo goed scheen te kloppen. Maar ik had a gezegd en moest nu b laten volgen; eenmaal bij de *Wehrmacht*, zou ik alles in het werk stellen, om naar de *Luftwaffe* overgeplaatst te

worden. Al was het maar bij het grondpersoneel. Misschien zou ik mij dan in het bezit van een parachute kunnen stellen en als „blinde passagier" meekunnen op een vlucht naar Engeland... Ik was jong en onervaren en had geen besef van de werkelijke verhoudingen in het leger.

Op 1 september 1941, precies op mijn achttiende verjaardag, verliet ik het ouderlijk huis, met de woorden : „Ik ga voor het vaderland. Jullie horen nog wel van mij uit Engeland !"

Na een lange treinreis stapte ik uit in Berlijn en ik meldde mij te Berlijn-Stahnsdorf, waar ik ingedeeld werd bij de *Nachrichten Ersatz Abteilung 23* (NEA 23).

Er begon een moeilijke tijd en voorlopig scheen elke mogelijkheid, om mijn plan te volvoeren, uitgesloten. Ik moest geduld hebben.

Tijdens mijn eerste verlof besprak ik mijn ervaringen met mijn vrienden, die van mijn bedoelingen op de hoogte waren, en ik vertelde hun ook van mijn nieuwe plan : als het mij niet lukt, bij de luchtmacht te komen, zal ik me opgeven voor het Afrikacorps van generaal Rommel, om in de woestijn naar de Engelsen over te lopen.

Enige tijd na mijn terugkeer van verlof, worden 120 man met bloedgroep nul naar Afrika gezonden. Ik kan wel juichen, want dat is *mijn bloedgroep* : hier ligt mijn kans !

Maar men mag de dag niet prijzen voor het avond is : op zekere dag worden twee man naar Polen gecommandeerd, en begin mei 1942 moet ik zelf op transport naar Rawitz bij Lissa (Posen), vanwaaruit ik na twee dagen met een reserve-bataljon naar het Oostfront word gezonden.

Als ik nu ergens niét terecht had willen komen, dan was het wel daar ! Sowjet-Rusland betekende : steeds verder van het land, waar ik naar toe wilde, geen mogelijkheid tot contact met Engelsen of Fransen... Er volgden dagen vol spanning en slapeloze nachten : waar zou ik uiteindelijk in de vuurlinie worden geworpen en wat kon er dan nog van mijn plan te recht komen ?

Ineens dringt het tot me door, dat er hier toch ook een mogelijkheid moet zijn. Zijn de Russen niet eveneens onze bondgenoten ? Niet dat het denkbeeld me lokt, om soldaat

in het Rode Leger te worden; maar als ik naar hun linies overloop en vraag om met de Nederlandse of met de Engelse ambassade te Moskou in contact gebracht te worden... Zij kunnen daar toch niets op tegen hebben. Zij hoeven niet te denken, dat ik uit vrees overloop, want de Duitsers zijn in het offensief... En als de ambassade mij niet vertrouwt, kan ik adressen van goede vaderlanders opgeven, waar de geallieerde spionnagedienst alles kan vernemen over mijn dienstneming bij de Duitsers.

Het is allemaal wel wat simpel gedacht[1], maar mijn plan staat vast, als ik einde mei 1942 bij Rzjew aan de Wolga bij de 251ste infanterie-divisie, 479ste regiment stormtroepen wordt ingedeeld. Ik kom onder kapitein K., en krijg de leiding van het derde peloton. De kapitein brengt mij op de hoogte van de frontsituatie bij Rzjew. „onze" divisie is vrij sterk in dit territorium genesteld : zij heeft in de afgelopen winter kwartier gemaakt in loopgraven en in veldversterkingen, die hier in allerijl vóór het invallen van de Russische winter opgetrokken zijn. Daardoor hebben zij de krachtige Russische aanvallers telkens weten af te slaan. Er is daarbij heel wat kruit verschoten en in het midden van het niemandsland liggen vele lijken van Russische en Duitse soldaten. Tijdens de winter hebben deze stoffelijke overschotten van vriend en vijand broederlijk naast elkaar gelegen en zijn zij in de bevroren sneeuw als het ware geconserveerd. Maar nu de dooi is ingetreden, komen de lijken te voorschijn en gaan in ontbinding over. Een afschuwelijke geur dringt nu eens de stellingen van de Russen, dan weer die van de Duitsers binnen, al naar gelang de wind staat.

In de enkele weken, die ik hier doorbracht, leerde ik iets beseffen van de afschuwelijke haat, die de totale oorlog in mensen teweeg brengt. Ik heb meer dan eens meegemaakt, dat soldaten van het Duitse Rode Kruis, die zich in niemandsland begaven, om de lijken der gesneuvelden terug te halen, in dekking moesten gaan en zich terug moes-

1 Ik wist b.v. nog niet, dat Nederland toen nog geen diplomatieke vertegenwoordiger te Moskou had.

ten trekken, omdat zij door de Russen werden beschoten.

Ik had wel eens horen vertellen, dat de Russen soms gewonde tegenstanders verminkten, maar dat had ik altijd als gruwelpropaganda beschouwd. Maar hier bij Rzjew, in juni 1942, heb ik het inderdaad beleefd, dat er lijken werden binnengebracht van soldaten die 's nachts op patrouille waren aangeschoten, met uitgestoken ogen en afgesneden oren en geslachtsdelen. Soldaten die met Russinnen in gevecht waren geweest, beweerden dat de vrouwen nog wraakzuchtiger waren dan de mannelijke collega's; zelf heb ik vanuit de linie gezien, hoe een paar gewonde Russinnen, die in het niemandsland voor dood waren blijven liggen, tegen de Duitse Rode Kruismannen, die zich over hen bogen om hulp te bieden, met de laatste kracht die zij nog bezaten hun revolvers trokken en hun helpers doodschoten.

Aan Duitse zijde werden deze wandaden alom bekend gemaakt en zo werd de begeerte naar weerwraak aangemoedigd, die weer tot soortgelijke en andere gruwelen leidde tegen weerloze Russen. In de korte tijd dat ik aan het Duitse front was, heb ik weliswaar niets dergelijks beleefd, maar ieder weet, wat daaromtrent bekend geworden is.

Dat dit soort waarnemingen mij wel eens met enige vrees aan mijn voorgenomen overgang naar de Russen deed denken, spreekt vanzelf. Maar ik zette mij over dergelijke gedachten heen, met de redenering dat de haat en wrok van de Russen tegen de soldaten van Hitler maar al te begrijpelijk waren en dat zij een overloper, die aan gealliëerde, dus aan hun zijde tegen de Duitsers wilde vechten, als vriend zouden beschouwen. Ik wist wat ik wilde en zo volvoerde ik het lang gekoesterde plan dat mij bij de rode bondgenoot bracht, die mij zo ontving als ik het in mijn inleiding verhaald heb, en mij 's avonds naar Kalinin vervoerde.

I

In Rusland

(Van 25 juni 1942 tot en met 22 januari 1945)

TE KALININ IN DE CEL

Onmiddellijk na mijn aankomst te Kalinin, op 25 juni 1942, word ik opgesloten in een klein kamertje op de derde étage van een groot gebouw. Hier zit ik vier dagen en nachten zonder één sneedje brood te ontvangen. Ik maak lawaai en bons op de deur, telkens opnieuw, teneinde een of an=dere bewaker op mijn aanwezigheid attent te maken; alles is vruchteloos De middag van de tweede dag krijg ik „water", d.w.z. een vies drabbig goedje in een verroest conservenblikje. Maar voor iemand die het ruim 36 uur zonder een druppel heeft moeten stellen, is het een goden=drank. Ik krijg dan verder bij het begin en het einde van elke dag een halve liter water. Maar geen eten.

Er is geen toilet en aangezien op mijn kloppen niet ge=reageerd wordt, tracht ik dit inconveniënt op te lossen door met een roestige spijker die ik uit een half=vermolmde vloerplank peuter, die plank los te maken, om daardoor een gat te verkrijgen, waarin ik doen kan wat menselijk is. Even later trek ik toch iemands aandacht, klaarblijke=lijk echter van iemand, die in dezelfde situatie verkeert als ik. Op de muur naast mij bespeur ik namelijk zacht geklop. Urenlang hoor ik kloppen en krassen, het geluid wordt allengs duiderlijker, en plotseling zie ik een dikke spijker door de muur heendringen. De spijker beweegt zich van links naar rechts en van rechts naar links, om een kijk=gaatje uit te hollen, en dan klinkt het : *Hallo, wer bist du ?*

Ik vertel dat ik een gevangene ben en allesbehalve in=genomen met de behandeling die ik onderga.

Dan deelt mijn buurman mede, dat hij Hans Sieppel heet. „Ik ben van 1938 tot 1941 in Dachau geweest" vertelt hij, „als kommunist. De nazi's lieten me vrij, op

voorwaarde dat ik vrijwillig dienst zou nemen aan het front. Dat heb ik gedaan en na een korte opleiding ben ik ingedeeld in een zogenaamd *Bewährungsbataillon*, een eenheid louter samengesteld uit voormalige politieke ver=oordeelden. Na drie dagen frontdienst liep ik over. Het resultaat is, dat ik nu al drie weken op een beetje droog brood en een slokje water zit. De Russen geloven mij nog niet; het is verschrikkelijk, maar wat moet ik doen? Als ik in een kamp kom, zal ik trachten met Walter Ullbricht in contact te komen. Die zit al jaren in Moskou. Die zal me wel helpen."

De vijfde dag, als ik intussen radeloos ben van de hon=ger, brengt de bewaker mij een stukje wittebrood en wat vleesconserven, en in plaats van het stinkende water, brengt hij zowaar thee mee. Als een wolf val ik op deze heerlijkheden aan.

Ik heb me suf gedacht over de onzinnige situatie, waar=in ik verkeer. Hoe breng ik die Russen aan het verstand, dat ik hun vriend ben en tégen de Duitsers wil vechten? Als ik nu maar met de vertegenwoordiger van de Neder=landse regering in Moskou in contact kon komen, dan was de zaak spoedig opgehelderd...

Waarom heb ik nu plotseling, na vier dagen uithonge=ring, brood en vlees en thee gekregen? Is dat een goed teken? Ergens in mijn hart waarschuwt me „iets" dat ik op mijn hoede moet zijn. Dat onbestemde gevoel, het „zes=de zintuig" der gevangenen, heeft mij ook later nog vele malen gewaarschuwd.

Ik schat dat het ongeveer middag is, als de bewaker me met een waarlijk zondagse glimlach komt verzoeken, mee te gaan. Tot nog toe hebben wij slechts contact gehad via het luikje in de deur. We lopen door een paar gangen en trappenhuizen en komen op de eerste verdieping. Ik word een kamer binnengeloodst, waar achter een grote tafel vier vrouwen zitten, allen in een militair uniform, waarmee ik in de komende jaren nog vaak geconfronteerd zal worden; men schijnt in de Sowjet=Unie bij verhoren graag vrouwen te betrekken. Een der dames biedt me een stoel aan, pre=senteert een sigaret en steekt in voortreffelijk Duits van

wal met de vraag, hoe en waarom ik als Nederlander in het Duitse leger gekomen ben. Ik vertel haar, hoe alles in zijn werk is gegaan.

De vrouw vraagt me verder naar mijn geloofsovertuiging, of ik aangesloten ben geweest bij een jeugdorganisatie en stelt mij dan de vraag of ik misschien nog iets te vragen heb! Ik antwoord bevestigend, vertel ruim vier dagen in een cel gezeten te hebben, vrijwel zonder eten en drinken, en vraag, hoe lang dit alles nog moet duren? Ik ben immers als vriend gekomen. Waarop zij zegt: „Of misschien als spion voor de vijand?"

Ik kijk haar sprakeloos aan en dan zegt zij: „De toekomst zal bewijzen wie jij bent."

Vervolgens wordt de bewaker op het matje geroepen. De vrouw stelt hem vragen en de man antwoordt. Ik versta er natuurlijk niets van. De vrouw gaat woedend tegen de bewaker te keer. Ik heb een vermoeden, dat zij informeert, of het waar is, wat ik over de genoten behandeling heb verteld. Dan keert zij zich van de bewaker naar mij en bijt mij toe, in het Duits:

— Jij, kapitalistenknecht, jij hebt wittebrood en vlees gehad, dingen die het Russische volk in oorlogstijd nooit ziet.

En voor ik een woord kan uitbrengen, pakt de bewaker me bij de arm en tierend brengt hij me naar mijn cel terug.

KRASNOGORSK

Enkele uren later moet ik aantreden om te vertrekken naar „kamp 27" bij Krasnogorsk. De tocht gaat per vrachtauto, in gezelschap van twee officieren. In de middag van 30 juni rijden we weg. Tijdens de rit klinkt tweemaal in gebroken Duits het bevel, dat ik languit plat op de bodem van de laadbak moet gaan liggen. Ik hoor geratel van wielen en gedender van trucks en begrijp, dat wij een legertransport passeren, waarvan ik niets gewaar mag worden. Als het een poosje voorbij is, mag ik weer overeind komen. Dan zie ik over een stoffige landweg, die ligt te blakeren in de juni-zon, een lange colonne sjofele mannen en vrou-

wen voortsjokken, elk met een bundeltje op de rug. Mis=schien mensen, die voor de Duitse opmars gevlucht zijn en nu terugkeren?

De weg die wij thans volgen loopt langs een rivier, de Moskwa. Er liggen tientallen kapotgeschoten en uitgebran=de tanks langs de weg, Duitse en Russische. Bij een van de Duitse tanks staat een lange rij duwende en elkaar verdringende militairen. De auto stopt en de officieren stappen uit. *Du hier bleiben, wir schnell zurück,* zegt de een tegen me. Dan lopen zij de soldaten voorbij en even later zie ik ze iets drinken. Zij wenken me dat ik naar ze toe moet komen en dan zie ik, dat er in de uitgebrande tank een handelaar bezig is, drank te verkopen. Uit een groot vat vult hij telkens twee aluminium bekertjes en reikt die tegen betaling aan zijn klanten. Omspoelen is er niet bij. Maar ik heb verschrikkelijke dorst en als mijn begeleider mij ook een bekertje geeft, drink ik het zonder bedenken gretig leeg. Het is een bruin, lauw vocht, een soort gerstewater.

„Smaakt het?" vraagt de officier. „Dat is *Kriegsbier*".

Als ik klaar ben gaan we naar de auto terug en vervol=gen de reis, en niet lang daarna komt het kamp in zicht.

Als ik binnen het prikkeldraad word gebracht en de naargeestige barakkennederzetting voor me zie, springen me de tranen in de ogen. Zal ik de rest van de oorlog hier moeten doorbrengen, in plaats van in de geallieerde gele=deren voor de bevrijding van Nederland te mogen vechten? Maar ik geef de moed nog niet op, dat een nieuw onder=zoek zal uitwijzen, dat er van Russische kant een vergis=sing in het spel is, en dat men mij alsnog naar Londen zal laten vertrekken.

„Kamp 27" blijkt geen gewoon kamp voor jan=en=alle=man te zijn. Ik merkt spoedig, dat hier hoofdzakelijk krijgs=gevangen officieren zitten. Het valt mij op, dat zij een goede behandeling genieten. Maar als ik dan verneem, dat er hier veelvuldig commissies uit Moskou op bezoek ko=men, ga ik tussen het een en het ander verband leggen.

Ik doe hier nog meer eigenaardige ontdekkingen. Een der eersten die ik ontmoet, is mijn celbuurman uit Kalinin,

Hans Sieppel. Ook Sieppel is geen gewone gevangene: het blijkt, dat hij tot taak heeft, onder zijn landgenoten propaganda voor het kommunisme te maken en ook, wat mij nog minder fraai lijkt, om, in opdracht van de kamp-leiding, zijn oor te luisteren te leggen bij de gesprekken die er gevoerd worden. Hij is er dus in geslaagd, ongeveer gelijktijdig als ik, uit Kalinin weg te komen, alsook om de bolsjewieken ervan te overtuigen, dat hij een der hunnen is.

Overigens zit er een zekere consequentie in zijn houding, hij is een oude kommunist en voormalig gevangene van Dachau. Maar als ik er achter kom, dat ook velen van de hoge en lagere officieren hier met de geheime dienst van de Sowjets onder één hoedje spelen, kan ik een gevoel van verontwaardiging niet onderdrukken. Gisteren het hakenkruis, vandaag de sikkel en de hamer! Uit overtuiging? Of zijn deze heren, die gisteren nog hele regimenten in het vuur der Russen joegen en die nu met de Russen mooi weer spelen, zijn zij maar laffe opportunisten, die tot de overtuiging zijn gekomen, dat Hitler de oorlog zal verliezen en die daarom zich aan de zijde van de toekomstige overwinnaar hebben geplaatst? In ieder geval wordt mij de zin van de goede behandeling in dit kamp en van de bezoeken uit Moskou steeds duidelijker.

Ik kan natuurlijk nog niet weten, wat later bekend geworden is, dat de Sowjet-regering met de bewoners van dit kamp bizonder grootse plannen koesterde. Hier in Krasnogorsk is later veldmaarschalk Von Paulus, na de vernietiging van zijn leger bij Stalingrad, terecht gekomen, luitenant-generaal Von Seydlitz, generaal-majoor Daniëls, luitenant-generaal Lattmann en andere Duitse sabeldragers met klinkende namen. Hier is de grondslag gelegd voor het in de zomer van 1943 te Moskou gevormde „NK", voluit: *National-Komitee Freies Deutschland,* dat zogenaamd ten doel had „Duitsland te helpen bevrijden", maar in feite om het land van de ene tiran aan de andere over te leveren. Voorzitter van dat comité werd de kommunistische emigrant dr Erich Weinert. Luitenant-vlieger Heinrich Graf Einsiedel werd, waarschijnlijk wegens zijn naam en titel, vice-president. Von Seydlitz werd president van het aan-

verwante comité voor officieren: *Deutscher Offiziersbund* (DOB).

Op indirecte wijze zijn het deze heren geweest, die talozen van hun landgenoten naar de ondergang hebben geholpen. Eerst door blindelings de bevelen van Hitler op te volgen, waarmee de opoffering van honderduizenden Duitse soldaten gemoeid was, later door de krijgsgevangenen strikken te spannen, thans in dienst van Stalin en de MWD. Want het spreekt vanzelf, dat Duitse krijgsgevannen, die niet te koop en de velen die overtuigde anti-kommunisten waren, hun verachting voor deze verraderlijke generaals en hun aanhang te kennen gaven en zich met kracht tegen hun propaganda verzetten. Voorzover dit niet bij de verhoren tot uitdrukking kwam, zorgden de kampspionnen wel, dat dit bekend werd en bij duizenden zijn deze onwilligen en onbruikbaren in kampen en gevangenissen aangekomen, of, als zij het jaar 1948 haalden, werden zij in een „rechtszitting" van tien minuten veroordeeld tot 25 jaar „wegens gruweldaden aan het front gepleegd". En of iemand al of niet nazi was, speelde hierbij geen enkele rol.

Behalve onder de krijgsgevangenen werkten de rode „bekeerlingen" van Krasnogorsk ook met luidsprekers en vlugschriften aan het front, waar zij aan deserteurs gouden bergen beloofden en onmiddellijke repatriëring en beëindiging van de oorlog. Via radio Moskou bewerkten de sprekers van het NK het Duitse thuisfront en ook de brieven naar huis dienden hun bedrieglijke doeleinden. Zo herinner ik mij de bittere hilariteit, die in de zomer van 1943 onder de uitgehongerde en door alle ziekten en kwellingen bezochte krijgsgevangenen verwekt werd door een brief, in de rode propagandabladen afgedrukt, van een generaal Korvers, aan zijn vrouw, waarin het o.m. heette:

Het gaat mij buitengewoon goed. Wij spelen golf en tennis in de Russische krijgsgevangenkampen.

Maak je geen zorgen over mij. Je zult me in een voortreffelijke lichamelijke conditie terugzien en wel zeer spoedig.

Je liefhebbende man, *generaal Korvers.*

Tot de gewone soldaten, die bij de vorming van het NK een rol hebben gespeeld, behoorde een zekere Max Emensdorfer, met wie ik, kort na mijn aankomst te Krasnogorsk, kennis maakte. Deze Emensdorfer was geen verdachte bekeerling, zoals de plotseling rood geworden generaals, maar een militant lid, eerst van de kommunistische jeugdorganisatie en vervolgens van de kommunistische partij in Duitsland. In 1937 werd hij in Dachau opgesloten en daar kreeg hij vijf jaar later de kans om zijn vrijheid te kopen door dienst te nemen aan het Oostfront. Hij liet het zich geen twee maal zeggen en liep bij de eerste de beste gelegenheid over naar zijn Sowjet-kameraden. Hij kreeg spoedig contact met de Duitse emigranten in Moskou (Pieck, Ulbricht e.a.) en werkte nu als propaganda-leider in Krasnogorsk. In 1952 heb ik hem nog eens ontmoet, te Kiew-Darnitza, maar dan onder geheel andere omstandigheden.

In de vlugschriften en radio-uitzendingen heette het altijd, dat het NK en de Offiziersbund zich uitsluitend met propagandistische en theoretische activiteiten bezighielden. Dat hun werkzaamheid zich daartoe echter niet beperkte, bleek uit het verhaal, dat de Breslause luitenant-vlieger Friedrich Augustin mij vertelde. Deze Augustin was in 1942 met zijn verkenningstoestel neergehaald en in krijgsgevangenschap geraakt. Hij begon terstond de rol van overtuigd kommunist te spelen en kwam op de „antifascistische school" te Oranki, waar hij na enige maanden, als eerste Duitse officier, gediplomeerd werd. Hij werd toen als vertrouwensman naar Krasnogorsk gestuurd, waar hij tot taak kreeg, pas-aangekomen gevangenen te polsen. Op pseudo-kameraadschappelijke wijze informeerde hij naar hun front-ervaringen, hun vrienden, hun politieke en godsdienstige opvattingen, of zij er niets voor voelden, een ontvluchtingspoging te wagen en zo meer.

Op een avond, in de lente van 1943, toen ik alleen door het kamp wandelde, kwam Augustin op me af en knoopte een praatje met mij aan. Hij vroeg me vol belangstelling naar mijn ervaringen aan het front en deed zeer vertrouwelijk, toen ik hem een en ander verteld had. Toen zei hij : „Als vijand van de nazi's zal het je wel interesseren,

ook eens iets te vernemen, over de manier waarop wij, van het NK, met onze kommunistische kameraden, thans tegen Hitler vechten." Hij vertelde toen, hoe hij samen met de overgelopen kommunist Gold, de speciale opdracht kreeg, om het stafkwartier van kolonel Von Sassen, de verdediger van Welikie Loeki, te vernietigen. Hij en Gold kregen daar=voor de beschikking over twintig Russische soldaten, die in Duitse uniformen waren gestoken. In de vroege morgen sloop elk van hen met tien man, door modder en sneeuw van de Russische linie naar de Duitse loopgraven. Toen hij de Duitse wacht kon beschreeuwen, riep hij : „Vuur niet op kameraden ! Ik ben luitenant=vlieger Weber. De *Rata's* hebben ons neergehaald. We komen van achter de Russische linies !" De wacht twijfelde even, maar zei toen : „Kom vlug, dan dek ik jullie !" Augustin was toen met zijn mannen snel in de versterkingen gedoken. Hij had de wacht gewaarschuwd, dat er ieder ogenblik nog een vlieg=tuigbemanning verwacht kon worden. Toen had hij een soldaat meegekregen, die hen naar de regimentsbunker zou brengen. Aan een sergeant=majoor, die kwam kijken, wat er gaande was, vertelde hij in het kort zijn verhaal en hij vroeg, hem met Von Sassen in contact te brengen. De sergeant=majoor had hem onderzoekend aangekeken en gezegd : „Ik zal even zien, of de commandant u ont=vangen kan". Blijkbaar had de sergeant=majoor onraad geroken, — mischien door het hardnekkig zwijgen van de tien Russen — want nauwelijks een minuut later kwam er een mitrailleur uit de bunker te voorschijn en maaide een drietal van de Russen weg. Er ontstond een verwoede en verwarde schermutseling, waarin nog drie Russen getrof=fen werden, maar hij was er in geslaagd, na twee Duitse wachten neergeknald te hebben, met vier man heelhuids de Russische linie weer te bereiken. Gold, die ook al bin=nen de Duitse versterkingen was, had, toen hij het schieten hoorde, eveneens rechtsomkeer gemaakt en had nog vier van zijn tien man overgehouden. Hoewel hun plan niet gelukt was, hadden zij allebei een onderscheiding ge=kregen en, wat het belangrijkste was, vond Augustin : zij hadden een overtuigend bewijs geleverd, dat zij de

zaak van de Sowjets met hart en ziel waren toegedaan.

— Daar komt het op aan, zei hij. Zo zou jij, als Neder=lander en vijand van de fascisten, ook gemakkelijk iedere twijfel aan je oprechte bedoelingen kunnen opheffen, door bij voorbeeld een beetje spionnage voor ons te doen. Jij als niet=Duitser onder Duitsers zou dat gemakkelijk kun=nen doen. Je zult er wel bij varen ! Sluit je bij ons Komitee aan. Je wilde toch tegen het fascisme vechten ? Dan kun je daar geen bezwaar tegen hebben."

Met weerzin en zonder een woord te zeggen, heb ik naar het verhaal van Augustin geluisterd. „Ik denk, dat je bij mij aan het verkeerde adres bent", zeg ik. „Als er iets is, wat ik in de nazi's verafschuw, dan is het wel hun verklikkers= en verraderssysteem. En jij jaagt, in naam van het „anti=fascisme", je eigen landgenoten de dood in..."

— Bedoel je die twee wachten ? In de eerste plaats bleef me niets anders over dan ze neer te schieten : zij of ik ! En ten tweede is de zaak van het kommunisme belangrijk ge=noeg om er een paar mensenlevens voor op te offeren.

Ik herhaal, dat ik het onbegrijpelijk vind, dat hij, als Duitser, zich voor dergelijke vuile karweitjes tegen eigen landgenoten kan lenen, en dat hij er niet op moet rekenen, mij voor zijn onwelriekend zaakje te winnen.

Het verhaal, maar vooral het aànbod, waar het op uit=liep, hebben bij mij een gevoelen van onbehagen achter=gelaten. Kwam Augústin uit eigen beweging of werd hij gestuurd ? Wás het hele praatje een valstrik, wordt mijn antwoord „te bevoegder plaatse" overgebriefd en zal het dienen, om het wantrouwen tegen mij te versterken ?

*

Kort na mijn gesprek met Augustin — het is intussen voorjaar 1943 en ik zit al vele maanden in Krasnogorsk — komt een bewaker me halen : — Mee, naar de ver=hoorskamer ! Even later sta ik tegenover twee commis=sarissen in burger, die me vriendelijk aankijken en on=middellijk vragen :

— Wigmans, *da*[1] ?

Dan gaan zij verder, in perfect Duits, en nog steeds op een vriendelijk=belangstellende toon[2] :

— U heeft 24 juni desertie gepleegd ?

— Ja.

— Waarom heeft u zich in Nederland niet bij de onder=grondse beweging aangemeld ?

— Omdat het bestaan van zoiets mij niet bekend was.

— Was u in Nederland bij een politieke of jeugdorga=nisatie aangesloten ?

— Ik ben alleen lid geweest van een jeugdorganisatie : de welpen.

— U is katholiek ?

— Ja.

— Overtuigd ?

— Ja.

— Hoe denkt u over Engeland ?

— Engeland is onze bondgenoot.

— Misschien ben je wel in opdracht van de Engelsen naar ons toegekomen om te spionneren. De Engelsen zijn zeer geraffineerd...

Ik stuif op : — Ik heb met de Engelsen en hun geheime opdrachten niets te maken. Alles wat ik gedaan heb is voor mijn vaderland geweest. Ik wil tegen het nationaal=socialisme vechten voor een vrij Nederland !

— Goed, goed; we geloven je wel. De tijd is aan ons en die zal wel uitmaken, wie en wat je bent. We waar=deren je vaderlandslievende houding. Het is alleen maar jammer, dat de Nederlandse regering in Londen het niet nodig acht met ons bevriend te zijn. We kunnen dus geen contact zoeken met een diplomatieke vertegenwoordiger van de Nederlandse regering te Moskou. Maar waarom sympathiseer je met de Engelsen ? Engeland is onze vijf=minuten=vriend. Mettertijd zul je dat wel begrijpen. Kapi=talisme en socialisme kunnen geen vrienden zijn, ook in

1 Ja. 2 Ik was nog steeds te argeloos, om hun vriendelijkheid te wantrou-wen. Ik was nog naïef genoeg, om op al hun vragen eerlijk en onbevangen te antwoorden...

deze oorlog niet. Wij zullen zonder iemands hulp voor de vrijheid van Rusland vechten en het nazisme vernietigen. Dat je zegt, overtuigd katholiek te zijn schrijf ik toe aan jeugdig idealisme. Ook daarvan zul je eens genezen. *Idi*[1] *!*

Op mijn vraag om spoedig de uitslag van het verhoor te mogen vernemen, antwoordt de commissaris glimla=chend : — *Wij* hebben *veel* tijd en Moskou zal over jouw zaak beslissen.

Dit was mijn eerste en laatste verhoor in Kamp 27 te Krasnogorsk.

In de weken na het verhoor maakte zich steeds sterker een gevoel van machteloosheid van mij meester. Als enige Nederlander sleet ik mijn dagen tussen Duitsers en Russen, met degenen tegen wie ik wilde vechten, als lotgenoten; met degenen die ik als bondgenoten beschouwde, als be=wakers. Tussen Duitsers die met de Russen heulden en Russen die de Engelsen als „vijf=minuten=vrienden" be=schouwden. Het scheen alles zo dubbelzinnig en zinneloos tegelijk. Uit dit soort gedachten werd ik, op een dag in mei 1943, opgeschrikt door de mededeling, dat ik op trans=port ging naar Tambow.

TRANSPORT NAAR TAMBOW

Mijn transport, een jaar geleden, van Kalinin naar Kras=nogorsk, is een snoepreisje geweest : dat wordt mij duide=lijk tijdens de reis naar Tambow. Wij worden met twintig man in een cel geduwd, waarin plaats is voor twaalf. Deze cel is een van de acht, welke zich bevinden in een zoge=naamde *stalinski,* een spoorwagen die speciaal gebruikt wordt voor het vervoer van arrestanten.

Honderden luizen zorgen in elke cel van de zestigton=ner ervoor, dat de gevangenen drie dagen en drie nachten niet tot rust komen. Bij elke schok van de wagon kruipen deze Russische huisdieren in alle plooien en openingen van het menselijk lichaam en beginnen daar het bloed van het

1 Ga!

slachtoffer op te zuigen. Men kan zich niet voorstellen welk een demoraliserende invloed dit heeft. In de loop der jaren ben ik tot de overtuiging gekomen, dat tot het uitputtingssysteem der Russen ook de zeer slechte outillage van treinwagens en kampementen behoort. In het begin lijdt men hierdoor, omdat de herinnering aan Westers comfort en Westerse zindelijkheid nog levendig is. Het ongedierte sluipt door broekspijpen, halsopening en armsgaten naar binnen en jacht maken op deze dieren is vechten tegen de bierkaai. Over het gehele lichaam ontstaan bloeduitstortingen, bulten en beten. Half versuft door de benauwde stank van de volgepropte cel, voortdurend geteiterd door de luizen, trachten wij het leven te houden op een dagelijks rantsoen, bestaande uit nat, zwart brood, een beetje zeer zoute vis en een vuil bakje lauw-warm locomotiefwater.

Op de tweede dag van de reis bezwijkt Hauptman Bauer (52 jaar) uit Hamburg, een bekend musicus. De bewakers laten het lijk rustig liggen; zij moeten aan het eind van de reis twintig gevangenen uit deze cel afleveren. De derde dag kan luitenant Richter uit Oppeln — van beroep leraar, vader van zes kinderen — geen weerstand meer bieden aan de kwellingen van de *stalinski* en geeft ook hij de geest. Ook hiervan neemt geen bewaker notitie.

De vierde dag stopt de trein voor de eerste maal en gaat te middernacht de celdeur open om twintig mensen af te leveren. Achttien levende mannen dragen twee doden naar hun laatste rustplaats, drie kilometer van het station. Het is de eerste begrafenis, die ik in Rusland meemaak. Nooit zal ik de aanblik van die lijkstoet vergeten.

Negen man worden direct in het kamphospitaal opgenomen; zes van hen sterven binnen veertien dagen.

Dan begint het leven in Tambow.

*

Het kamp wordt geteisterd door dysenterie en tyfus. Een voormalig Duits legercommandant oefent, als kampoudste, een schrikbewind uit, en wordt daarvoor beloond door zogenaamde „ultra-voeding" : extra rantsoenen eten

en drinken. In Tambow sterven in de periode 1942 tot en met 1944 ongeveer vijfduizend mensen, waaronder niet minder dan drieduizend Italianen, die allen in één half jaar het leven laten. Op initiatief van de kommunistische kampleiding wordt er een dodencommando opgericht : tien handlangers kleden de doden uit — dat wil zeggen : zij beroven de lijken van alles wat deze nog bezitten (t.e.m. tanden en kunstgebitten) —, terwijl twintig anderen dage= lijks in de weer zijn om de lijken te begraven. Als er veel doden zijn, volstaat men met petroleum over de lichamen te gieten en dezen daarna te verbranden.

In het kamp te Tambow begon het me langzamerhand duidelijk te worden wat het betekende, bij de Russen „krijgsgevangen" te zijn. Temidden van alle verschrikking leerde ik er evenwel een echte vriend kennen, de Elzasser C. G., theologisch student. Het was voor mij een ernstig verlies, hoe zeer ik me ook om hemzelf erover verheugde, toen op zekere dag bekend werd, dat de Elzassers naar Frankrijk zouden terugkeren. Ik wilde een poging doen om door bemiddeling van G. een briefje aan mijn ouders mee te geven. G. was onmiddellijk bereid het in zijn schoe= nen mee te smokkelen. Ook zou hij trachten mijn missaal bij mijn ouders terug te bezorgen[1].

De inhoud van het briefje staat mij nog helder voor de geest :

Lieve ouders,

Ik ben gezond en hoop hetzelfde van u. Na de oorlog zien we elkaar terug. Maakt u zich geen zorgen over uw Jo.

Terwijl ik deze regels schrijf, meen ik even een gezicht voorbij het raam te zien flitsen. Ik sla er verder geen acht op : het zal wel een medegedetineerde zijn. Ik adresseer het schrijven „Aan de Nederlandse vertegenwoordiger te

1 Op doorreis naar zijn vaderland in het voorjaar 1945 heeft G. dit missaal inderdaad op het station van Eindhoven afgegeven. Er ontbraken een paar blad= zijden, die gebruikt waren om sigaretten te draaien. Ik wilde mijn ouders een levensteken sturen en bovendien vreesde ik dat het een keer zou afgenomen worden, als men ontdekte dat het geen «woordenboek» was.

Algiers[1] of aan de Engelse geheime dienst". Ik nam aan, dat een van deze twee instanties wel een weg zou kennen om het aan mijn ouders te bezorgen. Voor ik ging slapen, stak ik het briefje in een zak van mijn jasje, dat mij als deken diende; G. zou het de volgende morgen in ontvangst nemen.

Maar als het 's anderendaags zover is, en de Elzassers hun laatste appèl in Tambow hebben gehad, grijp ik te vergeefs in mijn jaszak ! Zenuwachtig zoek ik in al mijn zakken, dan ren ik terug naar de barak, kijk onder mijn strozak, maar moet vaststellen dat het briefje verdwenen is. Is het gestolen, terwijl ik sliep ?

Ontdaan vertel ik, op fluisterende toon, aan mijn kamergenoten, twee Oostenrijkers en drie Italianen, wat er gebeurd is, als plotseling de deur met een ruk wordt opengetrokken en een Russische soldaat me toesnauwt : „Onmiddellijk mee naar de kampstaf". Ik volg hem met kloppend hart naar het hoofdkwartier in de onderaardse bunker, met het bange vermoeden, dat de oproep verband houdt met het briefje.

Als ik binnenkom, kijken mij zes paar ogen dreigend aan. Een luitenant, twee kapiteins en drie vrouwelijke officieren zitten achter de tafel. Ik word begroet met : „Zo, kapitalistenknecht !"

De eerste luitenant spreekt me in het Duits aan : ik moet in de hoek plaats nemen en de waarheid spreken, anders zijn mijn uren geteld.

— Met wie wilde u die brief meegeven ?

— Welke brief ? tracht ik de situatie nog te redden.

— Lieg maar niet. Dat zal je niet helpen Ik wil alleen de waarheid horen. We hebben zoveel bewijzen dat je naar de letter van de wet binnen twee uur gefusilleerd kunt worden.

Meteen haalt de ondervrager mijn schrijven van onder een krant te voorschijn. Ontkennen heeft geen zin. Ik zwijg.

1 Ingevolge een overeenkomst tussen generaal De Gaulle en maarschalk Stalin zou G. via Algiers repatriëren. Het werd echter 1945 voor deze Elzassers werkelijk thuiskwamen.

— U wordt gearresteerd, op grond van het feit dat u in dienst bent van de Engelse geheime politie.

Hiermede blijkt het verhoor afgelopen, want een soldaat grijpt mijn arm en trekt me de kamer uit. Protesteren helpt niet — en dat is misschien maar goed ook, want nu blijft de vraag, wie ik het briefje wilde meegeven, verder buiten geding. Er wordt een celdeur opengetrokken en ik beland in een naargeestige, bedompte ruimte, waarin een verzuurde lucht hangt. Er is geen venstertje; alleen een kijkgaatje met aan de buitenkant een klep ervoor. De hoogte van de cel is ongeveer twee meter; lengte en breedte zijn hetzelfde.

*

Van nu af krijg ik dagelijks vier ons brood en om de andere middag een halve liter koolbladerensoep. Vooral de eerste dagen is dit een verschrikkelijk dieet; later went men er aan. Ik kan overdag niets anders doen dan op de grond zitten, zolang mijn bewaker niet door het „judasgaatje" kijkt, en nadenken. 's Avonds na tien uur ongeveer kan ik gaan slapen. Eén maand lang zie ik geen dag- of nachtlicht, adem ik geen andere lucht in dan die, welke af en toe uit de bunkergangen door de luchtverversers binnenkomt. Eén maand lang kan ik niets anders doen dan nadenken en in een uitwegloze duisternis staren. Ik zal hier krankzinnig worden...

*

Na dertig dagen en nachten, die als één nacht zijn geweest, hoor ik aan de deur rammelen; even later wordt ze geopend. Ik word de gang in getrokken en krijg een duw : voorwaarts ! Maar ik zak in elkaar; ik voel me krachteloos en zie niets. Om me heen is alles zwart en donker. Zijn we nog altijd in een onverlichte ruimte ? Uitgeput, te moe om me te realiseren wat er gaande is, blijf ik liggen. De bewaker vloekt een paar maal en roept dan een ander. Er komt iemand naderbij die mij met de vlakke hand een klap in mijn gezicht geeft. Ik vang een woord op : „Simu-

leren". Dan krijg ik een trap, iemand sjouwt me terug naar de cel en de deur valt weer in het slot.

Transpirerend lig ik op de vuile cementen vloer. Ineens een ontzettende gedachte : ben ik blind geworden, door dertig dagen in het donker te staren ? Dan maakt zich een soort apathie van mij meester en ik doezel weg : de slaap ontfermt zich over mij.

Als ik ontwaak, meen ik een zwak schijnsel te bespeuren; ik strompel in de richting van het flauwe licht en na enige tijd stel ik vast, dat de klep voor het kijkgaatje is weggeschoven.

Na enkele dagen ga ik langzamerhand weer de vormen van de weinige voorwerpen in mijn cel onderscheiden. Het schijnt dus, dat ik inderdaad het licht van mijn ogen tijdelijk ben kwijt geweest.

Dan word ik nogmaals gehaald. Ik strompel, achter de bewaker aan, door enkele schaars verlichte gangen en kom dan in de buitenlucht. Hier en daar staan medegevangenen nieuwsgierig toe te kijken. Het nieuws, dat ik „betrapt" zou zijn als geheim agent voor de Engelsen in het Duitse leger heeft als een lopend vuurtje de ronde gedaan. Degenen die me kennen, weten wel beter. Verschillenden zie ik bemoedigend naar mij knikken.[1]

*

In de verhoorkamer bevindt zich een kerel, die meer dan een kop boven mij uitsteekt. Het is dezelfde eerste luitenant, die mij ruim anderhalve maand geleden in gezelschap van de drie vrouwelijke en twee mannelijke officieren voor de eerste maal verhoord heeft. Ik zie hem nog voor me : zwart haar, bruine ogen, zware vereelte handen, zelfbewust brutaal[2]. Hij spreekt via een tolk, ofschoon ik van de

1 Later verneem ik dat ik in de «dodenbunker» heb gezeten, de cellenruimte speciaal voor hen, wier doodvonnis vaststaat. De mensen die mij toeknikten, dachten, dat ik mijn laatste gang door het kamp maakte. 2 Deze man blijkt eerste luitenant Iwanów te zijn, met wie ik later meermalen geconfronteerd zal worden. Een berucht type voor wie allen sidderden. Toen ik hem voor het eerst ontmoette, wist ik dit natuurlijk nog niet.

eerste maal weet, dat hij ook Duits kent. De tolk legt angstig ontzag voor de geweldenaar aan de dag.

Hij neemt me op en vraagt : „Hoe lang werkt u al voor de Engelse geheime dienst ?"

Ik beantwoord zijn vraag met een wedervraag : „Hoe kunt u mij zonder enig bewijs van zo iets beschuldigen ?"

Iwanow gaat hier niet op in. Hij zegt alleen : „Ik gebied u de waarheid te zeggen".

— Ik ben als vriend bij jullie gekomen. Waarom word ik als vijand en, nog erger, als spion behandeld ?

— Omdat je een spion bènt.

Ih zwijg. De ondervrager gooit het over een andere boeg. Hij geeft me een sigaret en legt het hele doosje op tafel met de woorden : „Dat is voor jou, als je het mij niet moeilijk maakt en eerlijk de waarheid spreekt".

— Ik heb geen reden om het u moeilijk te maken; u maakt het uzelf moeilijk; ik spreek slechts de waarheid. Ik weet nergens van.

— Jouw mening over mijn doen en laten interesseert mij niet. Je moet alleen maar antwoord geven op de vragen, die i k j o u stel. Nogmaals : waarom stuur je deze zogenaamde brief aan je ouders via de Engelse geheime dienst of via de Nederlandse vertegenwoordiger in Algiers ?

— Omdat ik aanneem, dat de Engelse geheime dienst wel een weg weet om mijn ouders in bezet Nederland te berichten, voor het geval er in Algiers geen Nederlandse diplomatieke vertegenwoordiging zou zijn. Vind u het zo vreemd dat ik alles in het werk stel om mijn ouders te laten weten waar ik zit ?

De man aan de andere kant van de tafel kijkt stuurs voor zich uit, verlegt een papiertje, staat dan op en zegt weer beleefd :

— U wilt me de waarheid niet zeggen. Dit is een geheim bericht in code, die zogenaamde brief aan uw ouders. Ik heb u dertig dagen en nachten de tijd gegeven om over het antwoord op mijn vragen na te denken. Dat is klaarblijkelijk niet voldoende geweest. Ik zal u naar een plaats laten brengen, waar u, kapitalistenknecht, nog veel méér tijd zult hebben om u te bezinnen. U kunt gaan.

Ik word teruggebracht naar mijn cel, om er mijn tweede maand in te gaan. Eerst nu geef ik mij ten volle rekenschap van mijn werkelijke toestand : toen ik bij de Russen kwam, hebben ze mij met wantrouwen ontvangen; mijn antwoorden tijdens de verhoren en wellicht ook mijn uitlatingen tegenover Augustin hebben er niet toe bijgedragen, dit wantrouwen te overwinnen; en, nu wordt een onschuldig briefje aan mijn ouders als bewijsstuk beschouwd voor mijn spionnagebedoelingen. Spionnage!... voor de Engelsen, mijn en hun bondgenoten ! Ik kan het kluwen niet meer ontwarren. Bitter teleurgesteld zit ik op de cementen vloer. Als ik nu geen geloof had, zou ik in de diepste wanhoop wegzinken. Maar ik weet dat God me ziet. Als Hij dit alles toelaat, heeft Hij er zijn bedoeling mee. Zelf ben ik machteloos, mensen kunnen mij niet helpen, maar in het vertrouwen op Hem wil ik trachten berusting te vinden.

*

Toch blijft me niet alle menselijke troost onthouden. In tegenstelling met de eerste maand, mag ik nu dagelijks tien minuten buiten wandelen. De eerste keer weiger ik hiervan gebruik te maken — uit protest, bij wijze van tegenactie; maar ik moet er uit of ik wil of niet.

Als ik dan mijn rondjes loop vang ik van mijn medegevangenen blikken van verstandhouding en bemoediging op. De volgende dag valt het mij op dat mijn lotgenoten, als zij na afloop van de arbeid met een lied naar huis moeten marcheren, op het ogenblik dat zij de dodenbunker passeren waar ik zit, plotseling hun lied afbreken en zwijgend verder gaan : dat is hùn protest. Hun actie heeft natuurlijk geen resultaat, want de kommunisten zijn er de mensen niet naar om zich te laten ringeloren door een stel kapitalistische krijgsgevangenen. Maar voor mij betekent deze daad van solidariteit een morele versterking.

Een ander bewijs van vriendschap in de nood krijg ik, als ik op een avond tijdens het luchten in het gras een pakje ontdekt, dat vlak bij het „toilet" is neergeworpen.

Ik zie kans het haastig op te rapen en weg te steken. Ik verlang naar het ogenblik, dat ik weer in mijn cel zal zijn en daar blijkt het pakje drie ons zwart brood, wat kran= tenpapier en *machorka*, een steen, een stukje ijzer en een lont te bevatten, alsook een stukje papier, waarop ik, bij het zwakke licht van het kijkgaatje, kan lezen :

Houd vol, want wij vergeten je niet. God zal je laten zegevieren. *Dr. W.*

Als het geheel donker is geworden, lees en herlees ik de woorden, bij het licht van de sigaret die ik eindelijk bran= dend heb gekregen. De tranen springen mij in de ogen. Pater W., de krijgsgevangen aalmoezenier, is me dus niet vergeten. Met levensgevaar heeft hij het pakje gedepo= neerd. Geen gepreek, geen medelijdende woorden, maar brood en tabak, uit eigen schamele rantsoenen, en een paar hartversterkende woorden. Voor het eerst sinds lang kan ik weer glimlachen : als Pater W. aan me denkt, kan ook God mij niet vergeten zijn...

Dit herhaalt zich, wat het brood betreft, vrijwel dage= lijks, zodat mijn dagrantsoen brood van drie tot zes ons stijgt. Misschien is het Iwanow opgevallen, dat ik niet snel genoeg vermager : onverwachts komt hij de vloer en wanden van mijn cel inspecteren en hij doet dit nog een paar maal. Maar dat ik tijdens het luchten bevoorraad word, schijnt niet in hem op te komen.

De zevende dag word ik weer verhoord. Ditmaal is Iwanow vergezeld van een kapitein, die zich zeer vrien= delijk voordoet en op mijn gemoed tracht te werken.

— U zit nu al zo lang in arrest en dat spijt ons zeer. Waarom geeft u niet toe, dat u werkzaam was voor de Britse geheime dienst en dat het briefje aan uw ouders een geheime boodschap behelsde ? Als u dit toegeeft, zullen we ons best doen om u te helpen. U krijgt beter eten en wordt na afloop van de oorlog direct in vrijheid gesteld.

Het flitst snel door mijn hoofd, dat er twee mogelijk= heden zijn : ik zou, vertrouwend op hun beloften, kunnen toegeven, maar dan willen ze natuurlijk weten, welke op=

dracht ik had en aan welke instanties ik mijn berichten moest doorgeven, ik zou dan allerlei leugens aaneen moeten rijgen; en zelfs als ik daarbij niet door de mand zou vallen, als zij mijn verhaal over een niet-bestaande opdracht van een mij onbekende instantie zouden geloven, wat zijn hun beloften waard? De andere mogelijkheid is, dat ik, overeenkomstig de waarheid, blijf ontkennen. Dan gebeurt er waarschijnlijk niets. Misschien gaan ze me nog slechter behandelen. Maar ik ben al zover, dat dit laatste mij nauwelijks afschrikt.

— Ik houd me aan hetgeen ik aan de luitenant heb gezegd. Ik ben geen spion, het briefje had geen enkele geheime betekenis. Als u de waarheid wilt weten, dan heeft u die.

De kapitein schrijft mijn woorden op, onderstreept iets met zwart en met rood en vervolgt dan kalm: „Wij hebben al zoveel agenten ontmaskerd, jongeman. Ook u ontglipt ons niet. Wij kennen wegen om u te dwingen de waarheid te spreken. Heeft u nog iets te vragen?"

— U kunt me met uw middelen tot liegen dwingen, maar niet tot de waarheid, die u wenst te weten, zoals u zegt. Ik heb u de waarheid gezegd: ik ben géén agent.

Dan brult de ondervrager: „*Won, rab kapitalizma*[1]! Ik zal u in de gelegenheid stellen hierover nog na te denken!"

Na zeventig dagen dodenbunker word ik ziek. Twee dagen eet ik niets meer. Mijn temperatuur stijgt. Na 48 uur komen er eindelijk een gevangene-dokter en een Russische dokteres, die mij in de cel onderzoeken. Iwanow heeft ze gestuurd. De thermometer staat op 38.4°; de dokter zegt, dat ik onmiddellijk in het hospitaal moet worden opgenomen. Dat is een grote houten barak, waar vóór mij reeds duizenden gevangenen hun leven hebben gelaten. Wie hier terecht komt, is reeds ver op weg... Treft hij een dokter die iets van zijn vak verstaat, dan wordt het gebrek aan medicamenten en instrumenten hem toch nog noodlottig. Ziek worden betekent hier, meestal, sterven.

Ik word in een kamer gebracht, waar 24 anderen naast

1 Ga weg, kapitalistenknecht!

elkaar liggen te wachten op het ogenblik, dat zij de geest geven of, door een wonder gered, weer enigszins opgelapt zullen wegstrompelen naar het volgende lijden. De zieken liggen op planken, als matras dient een half gevulde stro=zak en elk heeft één dunne deken. In de tijd dat ik hier lig, slaap ik met drie buurlui onder één deken; na een paar dagen liggen zij alle drie met stijve lippen en wijd open gesperde ogen op hun rug. Zij zijn naar een beter leven opgegaan.

Negen dagen lang eet ik niets; mijn koorts loopt op tot 39 en 40°

Op een morgen doet de Italiaanse dokter R., eveneens een gevangene, de ronde, opent mijn mond en ziet een grote zweer, vlak voor mijn keelopening. Hij weet, dat hier niets meer te verliezen is... Daarom waagt hij het erop, zonder lancet en zonder verdovingsmiddel : hij opereert mij met een bijgeslepen aardappelmesje. Ik blijf bij be=wustzijn, maar honger en ontbering schijnen mijn gevoel afgestompt te hebben. Willoos laat ik de Italiaan begaan; ik voel geen pijn, maar ik merk, dat er bloed en etter over de deken op de strozak vloeien. Ik denk, zonder schrik, volkomen rustig aan de eeuwigheid, waar ik nu zal aankomen. Binnen enkele minuten zal ik uit deze hel verlost zijn. Mijn gebeente zal, met dat van zovele ande=ren, in de Russische aarde liggen.

Ik voel dat de dokter een kussen onder mijn hoofd legt en als ik wegdoezel, hoor ik hem zeggen : „Tot vanavond". Inderdaad komt hij 's avonds terug en die nacht blijft hij bij mij zitten om het resultaat van zijn ingrijpen af te wachten.

Het was een hele voldoening voor Dr. R. en, gezien de volkomen ontoereikende middelen, waarmee hij had moe=ten werken, kon hij er terecht trots op zijn, toen bleek, dat ik „het haalde". Ik sliep vrij rustig en de volgende dag voelde ik me, hoe zwak ook, beter dan vóór de operatie. Na twee dagen kon ik een waterig gruttenpapje naar bin=nen krijgen en buiten verwachting was ik na enige weken zover hersteld, dat ik de ziekenbarak kon verlaten[1].

[1] In 1951 trof ik Dr. R. aan in Stalino, veroordeeld tot 25 jaar «wegens spionnage».

TE MOSKOU IN DE LJOEBJANKA

Terstond na mijn terugkeer uit het hospitaal wordt mede=gedeeld, dat ik naar een andere gevangenis zal worden overgebracht. 's Morgens om half zes, één uur vroeger dan gewoonlijk, word ik gewekt. Ik moet mee naar het waslokaal, waar ik voor het eerst sinds een half jaar een bad krijg. Mijn kleren worden aan een ring geknoopt en gaan naar een desinfectiekamer om ontluisd te worden. Intussen kan ik me wassen. De badmeester, een Hongaar, stopt mij heimelijk een stukje brood toe.

Aan de poort van het kamp word ik grondig gecontro=leerd op contrabande; dan wacht ik buiten bijna twee uur op een officier van de MWD, die met mij verder zal reizen.

Aangezien deze (overigens zeer vriendelijke) man in=structies heeft niet te laten blijken waarheen de reis gaat, zit ik in grote spanning en wel enigszins zenuwachtig in de trein die van Tambow oostwaarts rijdt. Wat voor een avontuur staat me nu weer te wachten?

De mannen en vrouwen in de coupé merken wel wat voor een soort reiziger ik ben. Dat zij met mij mee voelen, zie ik aan hun blikken. Maar zij wachten zich er wel voor uiting te geven aan hun gevoelens. De reis duurt een hele dag. Tegen de avond, komen wij aan op een zeer modern station, waar door de luidsprekers omgeroepen wordt, dat dit *Moskwa* is. Ik bevind me dus in de hoofdstad van het Sowjet=imperium.

Met mijn begeleider wandel ik over het Rode Plein, langs de muren van het Kremlin naar de Maxim Gorkistraat, de hoofdstraat van de diplomatenwijk van Moskou. Daar ko=men we aan een groot gebouw, waar allemaal geuniformeer=de mannen rondlopen. We krijgen een grote auto toegewe=zen en rijden binnen enkele minuten naar een ander groot gebouw, dat er van buiten niet erg aantrekkelijk uitziet, voor zover ik dit bij de vallende duisternis kan vaststellen.

Ik word naar een kamertje gebracht, waar twee kerels staan, een met een bos sleutels in de hand, de andere met een bruine tas, waarin zich — naar achteraf blijkt — mijn papieren bevinden. De officier geeft zijn en mijn naam op,

laat een briefje ondertekenen, dat een ontvangstbewijs moet zijn, kijkt mij aan en verdwijnt zonder een woord te zeggen.

Een der kerels drukt op een knopje. Dan komt nummer drie binnen, die me te kennen geeft, dat ik mee moet gaan naar een andere kamer. Hij zet zich rustig achter een tafeltje en geeft me een bevel dat ik niet versta. Dan verliest hij zijn geduld, vliegt van de stoel op, en trekt mijn jasje uit. Ik kijk hem vragend aan. Hij onderzoekt het grondig en om hem de moeite van de rest te besparen, ontdoe ik me ook van mijn andere kleren. Als ik het vuile ondergoed uit heb, sta ik naakt voor hem. Intussen mompelt hij iets op zijn Russisch en omdat hij bemerkt, dat ik niet versta wat hij zegt, probeert hij het in het Duits : „Jij niet weet waar jij is ? Jij in Ljoebjanka !"

De naam Ljoebjanka zegt me totaal niets. Hij bemerkt dat en haalt zijn schouders op, waarna hij me onderzoekt. Hij bukt zich, om te kennen te geven, dat ik dit na zal doen, vindt ook tussen mijn benen geen contrabande, en bekijkt me daarna lang en aandachtig. Dan begint hij aantekeningen te maken van wat ik „allemaal" nog bezit. Als ik meen dat ik me wel weer kan aankleden en mijn broek pak, krijg ik een tik. Zover is het blijkbaar nog niet.

Als hij klaar is met schrijven, verwijst hij me naar een aangrenzende kamer, waar ik een stortbad moet nemen. Een kapper, in een witte jas, kijkt of ik geschoren moet worden — wat niet nodig is, want ik heb nog geen baard —, en besluit dan alle andere haren van mijn lichaam te snoeien. Dit gebeurt met een bot scheermes, ten gevolge waarvan ik flinke bloedplekken vertoon. Ik krijg mijn kleren weer en dan loop ik, met een bewaker vóór mij en een achter mij, over dikke tapijten door enige gangen. De bewaker achter mij rammelt gedurig met een sleutelbos[1].

Een schier eindeloze rij celdeuren met nummers erop. Nummer 14 wordt geopend : dit is *mijn* cel. Er staat een stoel en op de grond ligt een strozak, dat is alles. Ik zal daarop gaan liggen, een beetje rusten en mijn nieuwe toestand overdenken.

1 Later heb ik de betekenis daarvan ontdekt.

Maar nauwelijks heb ik mij uitgestrekt, of de bewaker klopt op mijn deur en geeft mij een teken, dat ik niet mag liggen overdag. Ik ga dan maar op en neer wandelen: vier passen heen, vier passen terug. Maar ook dan wordt weer geklopt: niet doen. Dan ga ik op mijn stoel zitten en wacht op de komende dingen.

Ik zit zo vele uren, tot dat het lampje dat mijn cel flauw verlicht, door een onzichtbare hand wordt uitgedraaid.

Ik veronderstel, dat het nu bedtijd is en vlij me op de strozak. Maar geheel zonder bevel gaat dat niet: de zak=lantaarn van de bewaker schijnt naar binnen en ik krijg toestemming om te gaan liggen. Ik ben doodmoe en slape=rig prevel ik mijn avondgebed en bid voor al mijn lotge=noten achter die celdeuren, waar ik langs gevoerd ben en voor al die miljoenen anderen in kerkers en kampen.

*

Elke dag is gelijk aan de andere. 's Ochtends komt een zwijgende bewaker zes ons zwart brood, twintig gram sui=ker en twintig gram boter brengen; 's middags een halve liter soep van koolbladeren, maar met veel vlees; 's avonds een halve liter aardappelensoep. Een maand lang geniet ik dit vrij goede eten.

Het enige wat ik te doen heb, is nadenken en wachten op mijn altijd eendere rantsoen. De eentonigheid wordt slechts verbroken door het opengaan van het kijkluikje, waar twee ogen doorheen gluren en dat dan weer dicht=gaat, of een klap op de deur, die dan geopend wordt voor het aanreiken van het eten, en dan weer in slot en grendel valt. Op den duur schijnen er slechts drie mensen in deze wereld te leven: de twee bewakers die elkaar regelmatig aflossen en ik. Verder is er geen leven te bespeuren.

Het enige licht dat èr schijnt, is een zwak cellampje. Als het uitgedraaid wordt, is er weer een dag voorbij. Van een halm uit mijn strozak trek ik elke dag een stukje af en dat bewaar ik in een verborgen hoekje: zo tel ik de dagen. Dit eist regelmaat en nauwkeurigheid, want één keer ver=rekenen betekent de tel kwijt zijn. Aangezien ik evenwel

niet anders te doen heb dan op eten te wachten en te tellen, kan ik me met de nodige aandacht van mijn taak kwijten.

Op de achttiende avond van mijn verblijf in de Ljoeb=jankagevangenis, kort nadat ik me te rusten heb gelegd, hoor ik de deur opengaan en dringt het licht van een sterke lamp in mijn cel. Ik blijf liggen, maar een bewaker komt binnen, mompelt iets in het Russisch en trekt aan mijn arm. Met weer één bewaker achter en één vóór me wandel ik door de gangen. De ene rammelt onophoudelijk met zijn sleutels en nu begrijp ik de bedoeling daarvan, als we plotseling een zijgangetje inschieten. Er gebeurt niets bijzonders, alleen bemerk ik, dat verderop ook twee be=wakers moeten passeren, te horen aan het rammelen van hun sleutelbos. Die hebben ook een gevangene bij zich en om te voorkomen, dat de ene gevangene de andere zou kunnen herkennen en na een eventuële invrijheidsstelling de naam buiten de gevangenis bekend zou kunnen maken, moeten de bewakers elkaar waarschuwen.

Als de kust veilig is, gaan we verder; een trap af, nog een lange gang door en dan een kamer in, die rood ver=licht is. In het midden staat een groot bureau waarachter een officier[1] zit. Naast hem staat een dame, die me in het Duits aanspreekt en een stoel aanbiedt. Dan zwijgen bei=den. Zij kijken mij verbaasd aan, alsof ik van een andere planeet kom. Ik denk dat ik er op de een of andere manier vreemd uitzie — het is al een eeuwigheid geleden, dat ik mezelf in een spiegel gezien heb. Ik tast langs mijn gezicht en bevoel mijn hoofd. Maar het tweetal blijft mij sprake=loos aanstaren. Af en toe noteren zij een paar regels en schuiven elkaar de notitie toe. Ik vind, dat er iets gebeu=ren moet en begin te gapen, om te zien wat de reactie zal zijn op dit bewijs van verveling en slaap. Het lijkt dat ik in de roos heb geschoten. De rossig belichte officier schiet overeind en zegt zijn eerste woorden : „Je zit hier niet om te slapen !" Hij zegt dat zo minachtend, alsof het iets onbehoorlijks is, midden in de nacht te slapen.

1 Dit is de eerste maal dat ik voor majoor Schmernow sta, die ik later ook nog zal ontmoeten.

Ik antwoord brutaal : „Maar u heeft me toch geroepen voor een verhoor ? En niet om me alleen maar aan te kijken."

— Zwijg, brutale kapitalistenknecht. Geef antwoord op mijn vragen. Hoe lang werkte u al voor de Engelse ge-heime dienst ?

— Ik heb daar nooit iets mee te doen gehad.

— U liegt. U heeft in een brief een beroep gedaan op de Britse geheime dienst.

— Dàt is toch geen bewijs ! En ik heb alleen maar in zoverre een beroep op die organisatie gedaan, dat ik door-zending van mijn brief aan mijn ouders vroeg.

Het enige dat de officier hierop antwoordde, was :

— Zwijg.

Na een korte pauze ging hij, rustiger, verder : „Je zit hier te liegen. Wanneer je niet toegeeft, heb ik *andere* methoden om je tot spreken te brengen. We *zullen* de waarheid horen."

— Ik kan u slechts vertellen wat mijn geweten zegt, dat de waarheid is. Namelijk dat ik geen spion ben, totaal niets weet van de Britse geheime dienst en dat ik als vriend hier gekomen ben en niet als spion.

— U bent nog zeer jong en u hebt nog een toekomst voor u. Zeg ons de waarheid, dan zal het hier beter voor u worden. Wij kennen wegen en middelen om spionnen tot bekentenissen te dwingen. Er zijn hier al veel Amerikaanse, Engelse en Duitse geheime agenten verhoord en door de mand gevallen. Zoudt u het niet doodjammer vinden, de rest van uw leven in de steppen van Siberië te moeten slijten ? Ga nu maar slapen, doch vergeet niet nog eens over mijn woorden na te denken. Als ik u weer laat roe-pen, moet u een juist en afdoend antwoord gereed hebben.

Hij drukt op een knopje, waarop mijn lijfwacht ver-schijnt en me weer „huiswaarts" begeleidt.

Ik begin me nu echt onbehagelijk te voelen. Dat komt door dat woord *Siberië*. Ik heb daar alleen nog maar over horen fluisteren, als over een oneindige woestenij, waaruit ontsnappen onmogelijk is. Ik kan niet slapen. Deze offi-cier wil me dwingen om toe te geven dat ik een Brits agent

ben — hij wil me dus dwingen tot een leugen. Als ik hem zijn zin niet geef, is hij dan in staat, mij naar Siberië te zenden? Is hij zo machtig en is hij zo gemeen? Wat moet ik doen? Toegeven? Zeggen: ja, ik ben een Brits spion... En dan een niet-bestaande opdracht fantaseren? Want dat is dan natuurlijk de volgende vraag: wat was je opdracht, spion Wigmans? En wat doen ze dan met me, met een spion van hun „ééndagsvrienden"? Hij zegt, dat het dan beter voor me zal worden, maar wie garandeert dat?

Ineens overweldigt me de angst voor het ongewisse. God! Kan dat Uw wil zijn? Zult Gij toelaten, dat ze mij, duizenden kilometers oostwaarts, in dat barre Siberië begraven?

Het moet al tegen de ochtend zijn, als ik indommel, doodmoe en uitgeput, zonder een antwoord op die vraag: wat zal ik doen? Ben ik een spion voor de Engelsen, ja of neen? Ik weet het zelf niet meer!

De volgende ochtend tel ik de strohalmpjes: achttien stuks. Achttien dagen en achttien nachten in een cel, zonder één keer het daglicht gezien te hebben. Hoe lang zal dit nog duren? De slaap heeft geen verkwikking gebracht. Ik ben weerloos overgeleverd aan mensen die mij niet begrijpen willen. Ik heb het gevoel, dat ik zal stikken in deze benauwde eenzaamheid en tergende eentonigheid. Ik ben machteloos. Ik doe het enige wat in mijn vermogen is: bidden, bidden, bidden...

*

Maar dan komt de bewaker en ik kan mijn ogen niet geloven! Was het de officier dan toch ernst met zijn bewering over die betere behandeling? Ik krijg wittebrood, veertig gram boter en veertig gram suiker, plus, als klap op de vuurpijl: tien sigaretten! Sigaretten! Er zijn zelfs lucifers bij. Ik steek er onmiddellijk een aan, haal de rook diep in, blaas hem genietend uit en onderga de kalmerende invloed daarvan.

Ook 's middags en 's avonds is er verandering ten goede. Het eten is beter, er is meer. Ik heb een gevoel, alsof ik

aan de vooravond van mijn invrijheidstelling sta. Ik ben tevreden en hoopvol gestemd : hebben zij de onzin van hun verdenking ingezien ? Dankbaar bid ik mijn avondgebed en leg me te slapen, als het licht op de gewone tijd weer uitgaat. Eindelijk zal ik weer een rustige nacht hebben. En morgen... wie weet...

Het zal ongeveer een uur later geweest zijn, als mijn bewaker met een *dawai, dawai !*, een van de weinige Russische woorden die ik ken, en dat : *vlug, vlug !* betekent, mij wekt. Mijn hart begint te bonzen : het spel gaat dus opnieuw beginnen. Het ogenblik is dus aangebroken, dat ik zal moeten toegeven een Britse spion te zijn.

Ik schiet overeind — in deze gevangenissen behoeft men zich niet uit of aan te kleden ! — en loop weer over dikke lopers, die elk geluid van voetstappen dempen, tot aan een kamer, waar boven de deur een lichtje flikkert. We wachten even. Dan drukt de bewaker behoedzaam de deur open en zegt zacht tegen mij : *Pojdi sjoeda*[1].

Ik treed een kleine kamer binnen, die flauw verlicht wordt door een rode lamp. Weer rood schemerlicht. Ik ken de bedoeling daarvan nog niet; maar zal die spoedig genoeg bespeuren.

Achter een groot bureau zitten twee geüniformeerde figuren en een vrouw, die de tolk blijkt te zijn. Ik kan hun gezichten maar half onderscheiden. Ik mag gaan zitten en krijg een sigaret. Dan begint de officier, die in het midden zit, een dik heerschap, op rustige toon :

— Hoe is het met uw gezondheid ? Hoe is de behandeling ? Wat zoudt u ervan zeggen als de behandeling zo bleef als gisteren ?

Dan gaat hij verder over mijn blijken van vijandigheid, de spionnageplannen en mijn verhouding tot de geheime dienst. Steeds maar dezelfde beschuldigingen herhalen ! denk ik. Zo moet ik natuurlijk murw gemaakt worden. Dat schijnt een onderdeel van hun uitputtingstechniek te zijn... Het enige nieuws, dat ik hoor is, dat mijn briefje via een agent in zijn bezit gekomen is. Dat was dus het

1 Kom hier !

gelaat, dat ik tijdens het schrijven voor het raam zag; al begrijp ik nog niet, hoe de kerel het uit mijn jasje heeft gekregen, zonder dat ik wakker werd.

Als de ondervrager bemerkt dat hij weinig opschiet, gooit hij het gesprek over een andere boeg.

— Het is ons bekend dat u vroeger lid geweest bent van de katholieke jeugdorganisatie de welpen. U zult ook wel weten, dat deze organisatie het kommunisme geen goed hart toedraagt. In zo 'n vereniging wordt een jongen opgezet tegen alles wat met kommunisme te maken heeft. Uw houding als katholiek bewijst trouwens al voldoende, dat u niet bepaald sympathiek staat tegenover onze ideeën.

— De welpen zijn kinderen van 8 tot 12 jaar. In hun bijeenkomsten wordt nooit over politiek gesproken. Persoonlijk heb ik me nooit met politiek bezig gehouden. Maar toen de Duitsers ons land overvielen, wilde ik tegen hen gaan vechten.

Mijn antwoord wordt opgetekend.

Vreemd, hoe je in zulke omstandigheden soms humoristische dingen ontdekt ! Mijn ogen zijn enigszins aan het zwakke licht gewend en tijdens een korte pauze, als de ondervrager mijn papieren nakijkt en af en toe iets aan de vrouwelijke tolk vraagt, lijkt het me plotseling, alsof ik drie Indianen tegenover me zie. Maar het meisje weet blijkbaar, hoe het er in het kapitalistische westen aan toe gaat : ze heeft een opvallende make-up van poeder, lippenrood en wenkbrauwenzwart. Het schijnt echter geen beste kwaliteit te zijn, want door de benauwde warmte in de kamer is het kleursel gaan uitvloeien over haar gezicht, waardoor zij nog meer op een Indiaanse gaat gelijken. Zij voelt het en maakt korte metten : zij wrijft met haar platte hand over haar gezicht en schijnt weer tevreden.

Het is nogal vermakelijk om te zien, maar dan roept de stem van de dikke officier mij tot de werkelijkheid terug. Hij draait weer af en ik houd voet bij stuk. „U gelooft toch niet, als ik werkelijk een spion was, dat ik dan zo dom zou zijn, een open briefje te schrijven met „Aan de Britse geheime dienst" op de adreszijde ?"

Maar mijn ondervrager gaat verder : „U heeft er blijk-

baar geen rekening mee gehouden, dat het spionnagestelsel van de MWD beter en efficiënter werkt dan dat van de Britten en Amerikanen?" En dan vervolgt hij:

— Ik heb u een betere verzorging gegeven omdat ik meende, dat u dan tot beter inzicht zou komen. Maar nu dit niet het geval is, zullen we een andere methode toepassen. Ik heb veel tijd en veel geduld. U komt heus nog wel zo ver, dat u graag toegeeft, als katholiek, dus als vijand van ons, Brits spion geworden te zijn. *Idi*[1]!

De deur gaat open. Mijn escorte wacht reeds.

De biechtvader

Ik heb weer heel wat stof tot overweging gekregen. De gedachte aan de officier, die me ondervroeg, houdt me bezig: ik kon me niet onttrekken aan de indruk, dat het eigenlijk een fatsoenlijk man was; en toen ik in het midden bracht: „als ik een spion was, zou ik wel voorzichtiger te werk zijn gegaan", toen meende ik een lichte aarzeling bij hem te bespeuren, alsof hij de logica van mijn redenering inzag. Maar die mensen, ook de besten onder hen zijn slaven van een regiem, dat geen fouten *mag* maken en zich niet *kan* vergissen. Vandaar dan weer, tegen alle logica in, dat vasthouden aan de beschuldiging. Ik zie ook weer vaag dat gezicht voor me, dat in Tambow langs mijn raam flitste... Wat heeft die man bewogen? Fanatisme? Persoonlijke vijandschap? Of een hap eten en een paar sigaretten als Judasloon?

Als de bewaker het dagelijks rantsoen brengt: vijf ons zwartbrood, zegt hij *Bolsje njet*[2] Dat betekent weer honger. Maar daar ben ik aan gewoon.

Vijf dagen en vijf nachten gebeurt er niets. Alles gaat zijn gewone gangetje. 's Ochtends trek ik van de strohalm een stukje af en ga op mijn stoel zitten, om te wachten op het dejeuner, het diner en het souper. Daarmee is de dag gevuld...

De zesde dag. Mijn cel wordt geopend en ik ben spraakeloos: daar staat een priester voor mij, met de paarse

1 Ga! 2 Meer niet!

biechtstool over zijn toog! Ik kan mijn ogen niet geloven. De priester knikt mij minzaam toe, maakt een kruisteken en prevelt een paar zinnen in het Latijn. Dan begroet hij mij in het Duits en vertelt, dat hij dagelijks van de officier van de wacht een opgave van de katholieke gevangenen krijgt, die voor bezoek in aanmerking komen. Terloops merkt hij op, terwijl hij mij medelijdend aankijkt, dat degenen die op zijn lijstje voorkomen, meestal dicht voor hun executie staan... Hij spoort mij aan, mij ernstig op de dood voor te bereiden en mij tevoren met God te verzoenen door een rouwmoedige biecht. Hij belooft mij ook, als het zover is, mijn ouders op de hoogte te stellen. Dan zegt hij iets wat mij plotseling enigszins bevreemdt, waarbij ergens in mijn onderbewustzijn een signaallampje op onveilig springt: „Ik weet niet waarom ze u willen fusilleren. En het interesseert me ook niet. Maar misschien wilt u me toch in alle eerlijkheid vertellen, wat u gedaan hebt? Onder biechtgeheim natuurlijk..." Ik voel me verward, maar dan vraagt de priester blijkbaar toch belangstellend:

— Wat legt men u ten laste, jongeman?

— Men beschuldigt mij van spionnage.

— En is die beschuldiging juist?

— Neen, eerwaarde.

— Ik neem aan, dat u tegenover een priester de waarheid spreekt. U bent immers een overtuigd katholiek?

— Ja.

— Hebt u verder nog iets bedreven?

Ik verbaas me opnieuw. Ik ben niet neergeknield, ik meen in een eenvoudig gesprek te zijn, maar de priester beschouwt het blijkbaar als een biecht.

— Maar ik heb me helemaal niet voorbereid! zeg ik.

De aalmoezenier knikt begrijpend en zegt dan:

— Nu, sluit alle zonden van het vorig leven hierbij maar in, en bid voor uw zalige penitentie een Onze Vader en een Wees Gegroet.

Dan gaat zijn rechterhand omhoog en prevelt hij de woorden van de absolutie.

Ik wil nu vragen of het werkelijk waar kan zijn, dat ik op een valse beschuldiging ter dood gebracht zal worden,

en nog allerlei andere vragen stellen, maar de priester schijnt haast te hebben.

— Met Gods hulp komt alles weer in orde! zegt hij en dan verlaat hij zonder dralen mijn cel.

Ik kan niet verwerken, wat ik zo juist gehoord heb: executie... Op een valse verdenking... En dan schiet er ineens een ontstellende gedachte door mijn hoofd: die priester... was dat wel een priester?

Enkele dagen later word ik opnieuw geroepen voor een verhoor. Ik kom voor de hoogste verhoorsofficier van de Ljubjankagevangenis. In een met rode lampen verlichte kamer stelt zich Majoor Schmernow aan mij voor. Een man van ongeveer 1.75 m. groot, blauwe ogen, gezet figuur en een jaar of veertig oud.

— Hoe staat het ermee, Wigmans? is de eerste vraag.

— Wat zal ik zeggen, majoor? In een gevangenis gaat het een mens nooit goed; zeker niet als je opgesloten zit zoals ik.

— Zo zo, Wigmans, dus bent u niet tevreden? Maar het is toch uw eigen schuld, nietwaar?

Op dat ogenblik gaat de deur open. Er komt iemand binnen, zoals er vaak tijdens de verhoren iemand binnenkomt, even blijft luisteren en dan weer weggaat.

— Zo, zegt de binnengekomene, die zonder gedruis is gaan zitten: Hoe gaat het er mee?

Er gaat een schok door mij heen. Waar heb ik die stem eerder gehoord? Ik kijk de man aan die daar in het officiersuniform van de MWD aan de tafel zit, en hevig ontsteld, herken ik hem: het is de priester die me in de dodencel wilde laten biechten.

Hij bemerkt mijn verwarring en heeft kennelijk schik in het geval. „Je ziet", zegt hij lachend, „als het zo uitkomt, trekken we zelfs een priesterkleed aan!" Maar hij wil waarschijnlijk weten, of hij zijn rol goed gespeeld heeft, want dan vraagt hij: „Geloofde je, dat ik een priester was?" En aarzelend moet ik „ja" antwoorden, want tot op dat ogenblik had ik nog steeds in twijfel verkeerd.

Dan gaat de deur weer open en er komt een „hoge" binnen. Schmernow en de pseudo-priester rijzen van hun

stoelen omhoog en staan in de houding. Ik weet niet wat er aan de hand is en blijf zitten.

Schmernow maakt zijn opwachting in een snel gesproken Russisch, waarvan ik geen syllabe versta; ik ben na verloop van tijd wel enkele Russische woorden machtig geworden, maar dit gesprek kan ik niet volgen. Dan schreeuwt Schmernow woedend iets naar een vrouwelijke tolk, die met de hoge officier is meegekomen, die op haar beurt mij op dezelfde toon als Schmernow toeschreeuwt :

— Blijf daar niet op die stoel zitten, sufferd. Neem de houding aan voor kolonel Yantzon, directeur van de Ljoebjanka. Of is het in de kapitalistische wereld geen gewoonte, beleefd te zijn tegenover een hoge officier ?

Ik sta op, groet kolonel Yantzon met een hoofdknik en neem hem op. Een man van hetzelfde slag als Schmernow. Dit is dus het opperhoofd van de Ljoebjanka. Yantzon heeft intussen plaats genomen en mij van top tot teen bekeken. Na een paar minuten zegt hij in voortreffelijk Duits en op vriendelijke toon, met zijn hand een gebaar makend : „Gaat u zitten. Gaat u toch zitten."

Zijn vriendelijkheid maakte me een beetje kopschuw. Wat schuilt hier weer achter ? Yantzon voelt iets van mijn onzekerheid en zegt : „Wigmans : ik ben er van overtuigd, dat u geen spion van de Engelse geheime dienst bent. Ik heb uw dossier bestudeerd en ik ben tot de conclusie gekomen dat u met eerlijke bedoelingen deserteerde. Ik geloof u vast. En ik wil u voor uw dapperheid belonen. Zoals u wellicht weet, ben ik de chef van de Ljubjankagevangenis en ligt het dus in mijn macht om u binnen zeer korte tijd te laten repatriëren — of niet. Gelooft u dat ?"

Ik knik zwijgend, vol spanning wachtend op wat hij gaat beslissen.

Dan herhaalt hij : „Je hebt mij ervan overtuigd, dat je in generlei verhouding staat tot de Engelse geheime dienst." En dan komt het : „Welnu, ik wil je een aanbod doen. Je bent nog jong, je wilt leven en naar je huis en vaderland terug. Daar heb je groot gelijk in; dat zijn heel normale verlangens. Binnen enkele maanden kun je vrij zijn. Een zorgeloos leven hebben, met genoeg geld en aardige vrou-

wen. Maar dan moet je af en toe eens wat voor ons doen; af en toe een paar inlichtingen sturen, die voor jou onbelangrijk en zonder gevaar, maar voor ons van belang zijn."

Ik zit als met stomheid geslagen. Ik kan niet zo aanstonds verwerken, wat mij hier gezegd wordt : ik ben dus geen Engelse spion meer... Ik kan binnen een paar maanden vrij zijn... maar ik moet inlichtingen sturen naar Moskou... Inlichtingen waarover?

Yantzon gaat verder, op vaderlijke en lerarende toon :

— Wij zetten een streep onder het verleden, Wigmans. Wij kunnen ons ook wel eens vergissen, nietwaar. Wij moeten nu eenmaal wantrouwend zijn tegen mensen die uit het Westen komen. Ik ken het Westen, Wigmans, vergis je niet! Ik ken Frankrijk en Engeland, ik ben er meer dan eens geweest, en ook de hoofdstad van uw vaderland, Amsterdam, ken ik goed. Ik weet, hoe de arbeidersmassa daar verdrukt wordt door de kapitalisten. En zolang in Engeland en Nederland en in de andere staten, waarmee wij ons *tijdelijk* verbonden hebben, om onze vijand, Hitler-Duitsland te verslaan, zolang in die landen het kapitalisme heerst, moeten wij op onze hoede zijn voor ieder, die daarvandaan naar ons toekomt. Vandaar ook onze houding tegenover u, vooral toen de verdenking rees, dat u een Nederlandse agent van de Secret Service was. Het kapitalisme is onze vijand; kapitalistische staten kunnen slechts onze vijf-minuten-vrienden zijn : na de oorlog zal de techniek van het nieuwe, proletarische Duitsland samen met de kracht van de Russische mens de arbeiders bevrijden ook in de landen die nu onze „geallieerden" zijn. Ook in uw vaderland, Wigmans. En u kunt ons daarbij helpen. Het gaat om de werkende massa uit de kapitalistische slavernij te verheffen. En wat van u gevraagd wordt, is niets anders dan dit : bepaalde berichtjes voor ons te verzamelen en die door te geven aan adressen, die wij u zullen mededelen. In Nederland of in Nederlands-Indië, dat zullen we nog wel eens uitzoeken. U is verder vrij man en u krijgt een behoorlijke geldelijke beloning. Denk daar eens even rustig over na."

Het duizelt me. Eerst veel geld en „aardige vrouwen"(!)

— Yantzon lachte fijntjes, toen hij dit laatste beeld op=riep —, toen de bevrijding van het proletariaat uit de slavenketenen van het kapitalisme... bepaalde berichtjes... (het klinkt zo onschuldig), verder vrij man... *vrij* man !... In Nederland of in Indië... ik moet dus een soort kleine Von Paulus worden... tot het kommunisme bekeren, of althans de schijn daarvan aannemen... dus door beginsel=verloochening mijn vrijheid kopen...

Yantzon vindt de bedenktijd blijkbaar lang genoeg en vraagt mijn antwoord. Ik tracht de beslissing uit te stel=len door te vragen, waar ik zou moeten werken en om wat voor soort „berichtjes" het gaat.

— Daarover behoeft u zich geen zorgen te maken, ant=woordt Yantzon ietwat geprikkeld. Als u mij een schrifte=lijke verklaring geeft, dat u mijn voorstel aanvaardt, is de zaak in orde.

— Ik wil eerst weten, waartoe ik mij verplicht.

Yantzon overlegt met Schmernow en de pseudo=priester.

Ik *moet* beslissen. De vrijheid lokt. Er is iets in me dat zegt : aannemen ! Je komt vrij, ze sturen je naar Neder=land of naar Indië, en daar kun je je toch van hen los=maken ! Zeg ja ! — Maar dan zegt een andere stem in me : is dat karakter ? Is dat je trouw aan je katholieke geloof ?

Yantzon onderbreekt mijn gedachtengang :

— Je meldt je dus op de plaats, die wij je aanduiden en wacht daar verdere instructies af. Begrepen ?

— Ja.

— Dus je doet het ?

— Neen, kolonel. Mijn geweten laat het niet toe. Het zou verraad zijn tegenover God en mijn vaderland.

Yantzon springt op en roept pathetisch :

— Maar u bent nog zo jong en u heeft een héél leven voor u. U kunt toch *denken*. U leeft in een foutieve ge=dachtenwereld. U gelooft in sprookjes. Zie de dingen toch zoals ze zijn. Wij hebben van miljoenen Russen de ogen geopend. Zij geloven in Lenin en Stalin en in hun leer. Dat is een geloof, dat kracht en levensgeluk geeft, hier op aarde, en geen loze beloften voor een hemel, waar nog nooit iemand uit teruggekomen is. Het komt er overigens

minder op aan, wàt je gelooft; als je maar gelooft dat het waar is.

Deze laatste woorden heeft Yantzon, over de tafel heen, dicht bij mijn gezicht met vinnige nadruk uitgesproken, alsof hij ze in mijn ziel wou hameren. Maar mijn besluit staat vast. Ik ben te vermoeid om over de woorden van Yantzon te discussiëren. Het zou ook weinig zin hebben. Ik antwoord slechts :

— Kolonel, ik ben als deserteur uit het Duitse leger bij de Russen gekomen als vriend en bondgenoot. Men heeft mij een kapitalistenknecht genoemd en van spionnage beschuldigd. U hebt ingezien, dat uw wantrouwen misplaatst en de beschuldiging vals was. In plaats van mij nu onvoorwaardelijk vrij te laten, verlangt u nu van mij, dat ik toch spion en geheim agent zal zijn, maar dan voor de kommunisten. Ik dacht, dat een bondgenoot een bondgenoot en een vriend een vriend was. Maar het schijnt alles niet zo eenvoudig te zijn. Als ik alleen in mensen geloofde, zou hetgeen ik beleefd heb, voldoende zijn, om aan mijn geloof voor goed een einde te maken. Maar gelukkig geloof ik in iemand die sterker is dan alle leed en alle aardse machten en die me in alle ellende zal bijstaan, God ! Ik wil hem trouw blijven en daarom kan ik uw aanbod niet aanvaarden !

— *Idi, idi, rab Watikana*[1], schreeuwt Yantzon me toe, die al zijn vriendelijkheid plotseling laat varen.

Er komt een bewaker binnen, die me bij de arm neemt en de kamer uittrekt en mij in mijn cel terugbrengt.

*

Na een half uur gaat de celdeur weer open. Waar brengt de bewaker me nu heen ? Weer eens verhoor ? We lopen door enkele gangen en staan stil voor een deur die ik nog niet ken. Een minuut later sta ik binnen. In een aardedonkere ruimte. Als verdwaasd staar ik in de duisternis. Voetje voor voetje strompel ik door de donkerte, eerst

1 Ga weg. Vaticaanknecht !

langs de wanden om de grootte af te tasten, dan dwars erdoorheen, om te onderzoeken, wat zich in de cel bevindt.

Daar loop ik tegen iets aan. Ik tast en dan voel ik een menselijk lichaam. Is het een lijk? Ik doe een stap terug en dan hoor ik een mannenstem : *Izwinite pozjaloejsta*[1]

De stem zegt nog iets, maar dat versta ik niet.

„*Da wojennaplenny*[2]" zeg ik, waarop de ander in het Duits : „Bent u werkelijk een krijgsgevangene?"

Ik bevestig het en voel dat ik de arm raak van een man, die hier op de grond blijkt te zitten. Hij neemt mijn hand en zegt dan zachtjes : „Weet u waar u hier bent?"

— Neen. Ik weet het niet. Waar ben ik hier?

— In de dodenbunker! zegt de ander gedempt en dan vraagt hij : Waarom bent u hier?

Er vaart een huivering door mij heen. „Dodenbunker". Voor de tweede maal... en nu voor het laatst? En hier in het donker een man, die me vraagt, waarom ik hier ben...

Eerst wil ik niet antwoorden : wie is die man hier bij mij in mijn cel? Is het misschien een provocateur, juist als die zogenaamde priester? Maar wat kan het mij eigenlijk schelen : mijn zaak is zuiver, ieder mag mijn geschiedenis kennen en dan vertel ik mijn lotgevallen.

Mijn onzichtbare celgenoot luistert, zonder mij te onderbreken. Als mijn verhaal ten einde is, zegt hij :

— U is de dupe geworden van een of andere fantasierijke schurk, zoals zovele eerlijke mensen in de Sowjet-Unie. Maar als ik het goed heb, is u nog altijd krijgsgevangene, met de status van buitenlander. Maakt u niet al te bezorgd. De omstandigheid dat u Nederlander is, versterkt uw positie wel enigszins. Als Rus verlies je gauwer je leven...

Dan vertelt de man :

— Ik heet Georg Sjewsjenko en werkte in 1942 en 1943 als advokaat aan een gerechtshof in de hoofdstad. Ik heb daar honderden beschuldigingen tegen onschuldigen horen uitbrengen en mensen tot de verschrikkelijkste straffen horen veroordelen. En wat kan, in dit systeem, een advo=

1 Neem me niet kwalijk, alstublieft. 2 Ik ben krijgsgevangene.

kaat doen voor mensen, wier vonnis al bij voorbaat vaststaat? Ik begon mij medeplichtig te voelen aan de dood en het lijden van zovele onschuldigen. Mijn geweten klaagde mij aan : moordenaar ! moordenaar ! Ik hield het niet langer uit en dook onder. Dat was in de verwarde eerste oorlogsjaren nog wel mogelijk. In vredestijd zou je aan de waakzaamheid van de MWD niet ontsnappen. 's Avonds als het donker was, wandelde ik wel eens op afgelegen plaatsen langs het Moskwakanaal. Op een keer sprak een man me aan, in gebrekkig Russisch. Na een paar woorden gewisseld te hebben, zetten wij het gesprek voort in het Duits. De man bleek van oorsprong Amerikaan te zijn. Wij spraken over de oorlog. Generaal Rokosowsky leidde op dat moment het grote Russische offensief bij Stalingrad, en we hadden dus stof te over om elkaars meningen voorzichtig af te tasten. We namen afscheid met een *Do swidania; spokojnoj notsji*[1].

Deze ontmoeting werd door andere gevolgd en we werden met elkaar bevriend. Door hem kwam ik in aanraking met de ondergrondse beweging die, in contact met de Amerikaanse geheime dienst, middelen en wegen zocht, om het Russische volk van de bolsjewistische overheersing te bevrijden. Anderhalf jaar werkten we samen. Ik leefde onder een valse naam en vermeed elke ontmoeting met mijn vroegere bekenden. Toen ik mij op zekere dag in een winkelstraat waagde, zag ik plotseling mijn zuster met haar man. Deze laatste is overtuigd kommunist en partijfunctionnaris. Ik deed, of ik haar niet gezien had en stapte op een tram, die juist op het punt stond te vertrekken. Ik reed mee tot het eindpunt, maar toen ik uitstapte, kwamen er twee heren op mij af, die onopvallend maar duidelijk genoeg, „Volg ons" tegen me zeiden. De rest begrijpt u wel. Ik zit hier te wachten op de uitvoering van mijn doodvonnis, omdat ik veroordeeld ben wegens spionnage voor een vreemde mogendheid. Dit is mijn geschiedenis. En het is er één uit vele ! Ook in Rusland zijn er mensen, die zich verzetten willen en hun leven voor hun volk op spel zetten.

1 Tot weerziens. Goede nacht.

Men weet daar weinig van in het buitenland, want in een zo perfect georganiseerde politiestaat als deze, gebaseerd op terreur en verklikking, zijn de mogelijkheden zo uitermate gering. Maar ik hoop, dat u mijn verhaal zult onthouden en, als u het geluk hebt, levend in uw land terug te keren, dat u het bekend zult maken. Men moet in het Westen weten, dat men niet alle Russen met het Sowjetregiem mag vereenzelvigen!

Nauwelijks heeft Sjewsjenko uitgesproken en ik overweeg nog zwijgend, wat hij me verteld heeft, als de celdeur wordt geopend en Sjewsjenko's naam afgelezen. Zuchtend staat de gewezen advokaat op van de cementen vloer. Hij neemt nog eens mijn hand in de zijne en zegt:

— Vergeet nooit wat ik jou vertelde. Tot ziens.

Dan zit ik weer alleen.

Een kwartiertje later hoor ik twee schoten. Sjewsjenko is vermoord. Het klamme zweet breekt me uit. Ben ik de volgende? Ik zit in dezelfde dodenbunker als hij. Zal ik morgen of overmorgen of misschien vandaag nog voor Gods rechterstoel verschijnen? Een geweldige wil om te blijven leven, staat in mij op. Neen, neen! Ik wil nog niet sterven. Ik wilde mijn leven voor mijn vaderland op het spel zetten, maar niet hier in alle stilte worden afgeslacht! God, help mij! Help mij! Sta mij bij!

Dan verval ik in een doffe schemerachtige toestand van halve bewusteloosheid.

*

Ik weet niet, hoelang ik zo gezeten heb, als ik me plotseling bij de arm voel gegrepen en een stem me gebiedt, te volgen.

Hem volgen, waarheen? Het vuurpeloton! Ze gaan me doodschieten! o God, laat het niet toe! — Ik ruk me los uit de greep van de soldaat en ren de cel uit, de gang in. Maar daar vangt de tweede bewaker me op. Het was een zinneloze poging. Waar zou ik heen moeten vluchten?

Maar als ik, bij de arm vastgehouden door de twee bewakers, over de dikke lopers ga, onder de naargeestige rode

gang-lampjes, stap, stap, al maar verder, een, twee, drie, vier, vijf meter verder naar de soldaten, die hun geweer reeds laden, misschien ben ik nu nog twintig meter van de kogel, vijftien, tien, acht, zeven, zes, vijf... — dan poog ik me weer los te rukken, maar ik krijg een bos sleutels tegen mijn nek, zodat ik versuft in elkaar zak.

Als ik weer bijkom sta ik voor Yantzon in de verhoor-kamer. Ik kijk rond. Geen soldaten met geladen geweren?

Meteen wordt me gevraagd: „Weet je ook in wat voor cel je de laatste twee dagen gezeten hebt?"

Ik stamel iets dat op een antwoord lijkt: „Neen".

— Je wilt toch niet zeggen, dat je celgenoot je in deze dagen niets heeft verteld?

— Nnneen.

— Lieg niet. Je zit geen twee, drie dagen stommetje te spelen. Wie was die man? Antwoord!

— Hij sprak Russisch en dat kan ik niet goed verstaan.

— Waar is die man thans?

— Dat zult u beter weten dan ik.

— Heb je dan niets gehoord?

— Ja.

— Wat?

— Twee schoten.

— Nu. Die staan ook jou te wachten als je niet voor ons wil werken.

— Ik kan niet voor u werken.

— Dan zie jij je vaderland n o o i t meer terug. Ik zal je ergens laten brengen waar je een eeuwigheid tijd hebt om na te denken over hetgeen ik je gezegd hebt. *Idi Christ*[1] *!* Siberië! Siberië!

Het woord *Siberië* is het laatste dat ik hoor, als ik door de bewaker uit de verhoorskamer wordt getrokken en weer naar mijn cel gesleurd. Siberië. Dat betekent geen onmiddellijk doodvonnis, maar als het waar is dat ik daar naar toe gebracht zal worden, heb ik toch terecht in de „doden-bunker" gezeten, ook al geeft men mij de kogel niet.

Siberië.

*

1 Ga, christen!

Ik ben weer in mijn vroegere cel terug. Er verstrijken 43 dagen. Als mij 's morgens mijn vijf ons *chleb*[1] gebracht wordt, is dit als het afscheuren van weer een kalenderblad.

Overdag peins ik over de waanzin van het Russische optreden tegen mij. Eerst ben ik een spion. Van hun „geallieerde", Engeland. Een halsmisdrijf. Dan erkennen ze, dat ik geen spion ben, maar dan willen zij me met alle middelen dwingen, om voor hen te werken. Liefst goedschiks; als het niet kan, dan maar kwaadschiks. Of is dat alles niet zo waanzinnig, maar een geraffineerd systeem? Er begint vaag iets voor mijn geest te schemeren van de Sowjet-tactiek : niet zelf andere landen aan zich te onderwerpen, maar elk land uit te hollen door middel van overtuigde of gedwongen handlangers, (zoals Von Paulus voor Duitsland) en dan af te wachten, tot die door eigen landgenoten verkochte staten hun zo in de schoot vallen. In later jaren wordt het me duidelijk, dat dit de Sowjetmethode is, die het regiem van Moskou zoveel sterker maakt dan dat van Hitler. Hitler liet andere volken door Duitsers besturen, Stalin en de zijnen stellen zich tevreden met Russen in een paar sleutelposities en laten de volkeren in schijn zichzelf besturen, door eigen mensen : verraders, omkoopbaren en slappe nationalisten... Later is me dit alles duidelijk geworden. In die 43 laatste dagen in de Ljoebjanka begon het nog pas voor me te schemeren...

MOSKOU — GORKI — KARAGANDA

In gezelschap van een MWD-officier en een sergeant vangt op de tweede dag van het nieuwe jaar 1945 de tocht naar Siberië aan. De reis zal — naar mij welwillend wordt medegedeeld — 21 dagen duren.

De tocht wordt volbracht in een gewoon reizigerscompartiment, in een trein, waar ook naar West-Europese begrippen niets op aan te merken valt.

Mijn bewakers zijn vrij vriendelijk. Als we een uur in

1 Zwart brood.

Oostelijke richting gespoord hebben, vertellen ze me, hoeveel proviand er voor me is meegegeven : 15 kilo zwartbrood en vijf kilo vis. Vele reizigers staan, ik heb een zitplaats : toen we binnenkwamen, heeft de officier een burger van zijn plaats verjaagd, om voor mij ruimte te maken. Met een schuwe blik en zonder een woord van protest heeft de burger, een oude man, aan de geüniformeerde gehoorzaamd.

Ik kan vrij naar buiten kijken en zie voortdurend honderden kilometers lang, links en rechts woud, af en toe onderbroken door grote open vlakten of door landerijen van de regering.

Een van de reisgenoten, een man in uniform, in gezelschap van zijn vrouw, vraagt — nieuwsgierig als alle Russen — waar de krijgsgevangene naartoe wordt gebracht. Mijn sergeant antwoordt kort : „Naar Karaganda". De vraagsteller kent Karaganda; dat vang ik op uit het verhaal dat hij nu gaat doen, waarvan ik overigens niet veel versta. Hij wil blijkbaar het naadje van de kous weten, want hij stelt nog meer vragen aan mijn bewakers, maar dezen antwoorden kort en terughoudend. Dan richt de militaire medereiziger, klaarblijkelijk niet tevreden met de ontwijkende repiieken van mijn bewakers, zich tot mij. Ik versta hem niet, maar hij spreekt waarschijnlijk over de oorlog, want op een gegeven ogenblik balt hij zijn vuist tot het bekende symbool van het kommunisme en zegt : *Hitler kapoet*, waarop ik antwoord : *Da, da*[1]. Dan geeft de man het op en gaat naar buiten zitten kijken.

De officier schijnt mijn aanwezigheid vergeten, want nadat hij een stuk zwart brood met een homp spek en een paar gekookte eieren naar binnen heeft gespeeld, strekt hij de benen, haalt eens diep adem, waarschuwt de sergeant op het brood te passen en sluit de ogen.

Ook de sergeant herinnert zich blijkbaar niet dat ik er nog ben. Het duurt tenminste lang voor ik een stuk brood krijg. De vrouw van de praatgrage medereiziger informeert of ik niet eet, waarop mjin bewaker zich zijn plichten ten

1 ja. ja.

aanzien van de gevangene weer herinnert. Van deze vrouw krijg ik, behalve een medelijdende blik, ook twee eieren, een vorstelijke traktatie. De sergeant laat maar begaan. De trein davert verder naar het Oosten met af en toe een oponthoud van een uur tot een dag.

*

We moeten drie dagen wachten in Gorki, de grote handels=en industriestad, die vroeger Nizjnij Nowgorod heette en waar toen een beroemde jaarmarkt werd gehouden, doch die later de naam kreeg van de in deze stad geboren schrijver Alexei Maximowitsj Pjesjkow, die schreef onder het pseudoniem Maxim Gorki[1].

Ik weet niet waarom, maar we blijven gedurende 72 uren op het grote station van deze stad staan. Tijdens het eindeloze zitten in de grote wachtzaal, heb ik gelegenheid te over, om Russische mensen te bestuderen, want er lopen dagelijks honderden reizigers in en uit. Veel uniformen uiteraard, grauw maar in het algemeen fatsoenlijk onder=houden. De meeste burgers zijn slordig en armoedig ge=kleed, de boeren lopen in dezelfde vuile plunje als waar=mee ze op het land werken. Achteraf kan ik vaststellen, dat, hoe verder men van Moskou verwijderd, naar het Oosten komt, de mensen des te minder zorg aan uiterlijk en kleding besteden. De mannen dragen meestal de beken=de Russische, uit riet gevlochten schoenen. Men ziet dat het oorlog is aan de leeftijd der niet=geüniformeerde man=nen : het zijn vrijwel uitsluitend jongens en grijsaards.

De wachtzaal is niet verwarmd. 's Nachts liggen mannen, vrouwen en kinderen in lange rijen dicht tegen elkaar te slapen. Hun bagage bevindt zich in houten koffers en in zakken, dicht bij hen. De officier is meestal weg en de sergeant knoopt links en rechts gesprekken aan — zonder mij overigens uit het oog te verliezen — die op handels=transacties uitlopen. Hij verkoopt, en ruilt vooral, allerlei dingen die hij bij zich heeft. Mijn rantsoen vis — oneet=

1 gorki = bitter.

baar zout — komt op deze wijze in handen van iemand, die er boter voor geeft. Ik verheug me daarover, want droog brood verveelt gauw, en er is niet altijd een reizig-ster die eieren weggeeft. Ik moet op de aanwinsten van de sergeant letten. Hij tracht me duidelijk te maken dat ik moet oppassen voor een bepaald soort verwilderde kinde-ren — van 12 tot 15 jaar — (de zogenaamde *bezprizornije)*, waarvan hij me er een paar aanwijst, die overdag en bij nacht op roof uit zijn. Ik verbaas me hierover, maar later zal ik in kampen en mijnen jonge mannen en vrouwen, ontmoeten, die hun jeugd als *bezprizornije* hadden door-gebracht.

*

Ik voel me opgelucht, als we de onwelriekende wachtzaal verlaten, maar in de trein blijkt het niet veel beter : het valt me op, hoe verwaarloosd en vuil de meeste reizigers eruit zien. Weer heeft een man voor mij plaats moeten maken. Dit keer ging het niet zonder protest en demon-stratieve langzaamheid. De officier heeft de boer uitge-vloekt, zonder zijn kalmte te verliezen; ik weet trouwens intussen wel, dat dit vloeken hier een gewoonte is, die op niemand meer indruk maakt.

De reis levert geen nieuwe gezichtspunten op. Gedu-rende acht dagen zie ik niet veel anders dan steppen en wouden en nog eens steppen en wouden. Ook tijdens de vertragingen gebeurt er niets bizonders. Af en toe is er een reispapieren-contrôle door de Russische politie. De vele „clandestiene" reizigers boven op de wagons worden met rust gelaten. Ik zit me af te vragen, wat die mensen ertoe beweegt, zich Oostwaarts te verplaatsen en kom tot het vermoeden, dat het van die *bezprizornije* zijn, waar ik in de wachtzaal te Gorki kennis mee heb gemaakt.

Het schijnt, dat ik geen gewone gevangene ben, want ik vang uit de gesprekken op, dat er een speciale wagon vast-gehaakt is aan onze trein, vol mannen en vrouwen die tot tien, vijftien of vijfentwintig jaar Siberië zijn veroordeeld.

Ik herinner me, dat we Kazan en Bugulma passeerden en dat we op de negende dag in Ufa aankwamen, de

hoofdstad van de Sowjetrepubliek Basjkirië, aan de rivier de Ufa, vooraan in de Oeral.

Wij staan volle 24 uur op het station van Ufa. Elk uur komen uit alle delen van Rusland overvolle treinen aan, waarvan de levende inhoud voor de Siberische concentratie- en strafkampen bestemd is. Deze stad schijnt het laatste verzamelpunt te zijn van Siberië-kandidaten van allerlei aard.

Van Ufa gaat de tocht over Zlatost, midden in de Oeral, over Samara, richting Omsk. Wij rijden nu over de geweldige, ongeveer 7000 kilometer lange, spoorweg, de „Transsiberische" ofwel de *Turksib*[1] spoorweg, een machtig project, waarover tijdens Tsaar Nicolaas II 24 jaar gebouwd is en waaraan ook het bloed van talloze bannelingen kleeft; ook toen keek men in Rusland niet op een dode meer of minder.

Wij zijn nu aan de andere zijde van Oeral en het landschap blijft saai en eentonig. Men wordt het kijken spoedig moe en doezelt in slaap op het gedender van de wielen. Dan is men weer een paar uur verlost van de dodelijke verveling en van het eindeloos gepieker : wat staat me te wachten ? Uit flarden van gesprekken heb ik enkele nadere aanduidingen gekregen van het gebied, waar we heen gaan, maar een voorstelling heb ik er nog niet van. Ik voel echter intuïtief dat het een oord van verschrikking moet zijn.

Hoe dichter we ons doel naderen, hoe meer ik terugdeins voor het ongewisse. Als 's avonds de zon ondergaat, kijk ik vol weemoed naar het steeds verdere Westen. Een gevoel van heimwee maakt zich van mij meester, een gevoel van machteloosheid en verlatenheid — waarbij alleen de gedachte aan Gods Voorzienigheid en het vertrouwen op Zijn hulp je voor de doffe wanhoop behoedt. Hij laat niets toe zonder een bepaalde bedoeling. Welke bedoeling heeft Hij met mij ?

Vóór het kruispunt Petropawlowsk, het laatste grote station vóór Omsk, gaan we Zuidwaarts en zien Akmolinsk opdoemen, een stad met grote fabrieken en, naar

1 = Turkestan - Siberië.

één der reizigers vertelt, een belangrijke veemarkt. Dan weer verder langs eindeloze bossen, tot we, twee dagen na Akmolinsk, Karaganda bereiken.

*

Dit is de stad, die ik als reisdoel heb horen noemen. Inder= daad stappen wij uit en verlaten het station. *Karaganda* betekent „zwarte aarde"; ik heb vernomen, dat dit het centrum is van het kolengebied van *Kazakstan*[1]. De vele fabrieken zullen wel in verband staan met de mijnindustrie.

Het blijkt echter, dat Karaganda toch nog niet mijn plaats van bestemming is. Mijn twee MWD=mannen gaan een bureau=gebouw binnen, en laten mij in de snerpende kou (het is hier 's winters niet zelden — 50° C) buiten wachten. Waarschijnlijk moeten zij enige administratieve formaliteiten vervullen. Het duurt rijkelijk lang, en het is al middag geworden, als zij terugkomen met de bood= schap, dat wij naar Spasski Sawod gaan, enige tientallen kilometers ten Zuidoosten van Karaganda. Er rijdt die dag geen trein meer en er is ook geen ander vervoermiddel voorhanden, maken mijn bewakers mij duidelijk. De bagage wordt verdeeld en wij gaan te voet op weg. De gevangene tussen officier en sergeant ! Zij zijn slecht gestemd en dat begrijp ik best, want een voettocht van bij de 40 kilometer is bepaald geen aangename karwei voor een paar beamb= ten van de geheime Sowjet=politie !

Het is een eindeloze tocht, door modderige sneeuw in een demoraliserend=eentonig steppengebied. Mijn begelei= ders lopen in stevig schoeisel en zijn misschien zulke toch= ten gewend; ikzelf loop moeilijk op mijn niet meer nieuwe laarzen. Telkens blijf ik achter; dan wachten de twee, tot ik ze, strompelend, heb ingehaald. Hoewel zij niet bang behoeven te zijn, dat ik zal vluchten : wij zijn al verschil= lende uitkijkposten gepasseerd, waar Kozakken de wacht houden, enige kleine vliegvelden, waar tweedekkers ge= stationneerd zijn. Waar zou je je moeten schuilhouden en

[1] *Kazakstan* is de Russische naam voor *Kozakkenrepubliek.*

hoe zou je je aan de mensen hier verstaanbaar moeten maken[1]? Af en toe mag ik even uitrusten, maar de bittere kou dwingt tot verder gaan. Na een afmattende tocht komen we in de late avonduren in het krijgsgevangenkamp Spasski Sawod aan.

1 In de tijd dat ik in Siberië was heb ik van één geslaagde ontvluchting gehoord, van een Duitser, die door een Russisch meisje geholpen werd. Ik heb heel wat zien mislukken. Vluchtelingen werden vaak ingeleverd door de doodarme steppenbewoners, die daarvoor een flinke beloning kregen.. Met haat tegen de vluchtelingen of liefde voor het regiem had dit azen op de uitgeloofde premie niets te maken!

II

In Siberië

(Van 23 januari 1945 tot en met 1 augustus 1950)

ALS KRIJGSGEVANGENE IN SPASSKI SAWOD

Ik kom in het hoofdkamp van Spasski Sawod, dat tevens ziekenkamp is. Het leven is er hard en primitief, de voeding karig, maar na wat voorafgegaan is, voel ik me hier niet bizonder ellendig. Zolang je maar gezond kunt blijven !

Erger zijn de zieken eraan toe. Ze liggen op houten kribben, die voor vier man bestemd zijn, twee onder en twee boven, maar waar, wegens plaatsgebrek, twaalf mensen worden samengestouwd, zes boven en zes onder. De strozakken zijn niet met stro, maar met zaagsel gevuld. Alle dekens zijn vuil en goor en drie zieken beschikken samen over twee stuks. Voor de stenen kachels worden alleen „slakken", dus afgewerkte kolen, beschikbaar gesteld. De ramen sluiten slecht, zodat er vooral 's nachts een gure wind door de barak blaast.

De koude, de ontbering en het gebrek aan hulpmiddelen maken genezing vrijwel onmogelijk. De Russische dokters voeren de administratie en bemoeien zich vrijwel niet met de zieken; dat laten zij aan de artsen onder de krijgsgevangenen, Duitsers en andere, over.

Dezen staan voor een onmogelijke taak. Er is een apotheek, waar een mooie Russische juffrouw de scepter zwaait. Er worden in het kamp verbluffende staaltjes van haar onkunde verteld. Veel medicamenten heeft ze niet; wat ze heeft, is vrijwel alles oorlogsbuit. Er zijn twee manieren om van deze apothekeres iets voor een zieke los te krijgen : hevige ruzie met haar zoeken, of goede vriendjes met haar worden !

Ook waren er Russische verplegers en verpleegsters, maar die zagen wij nooit bezig met datgene wat hun taak was, althans bij ons in Kamp 7099/1 staken zij geen hand

uit. Wel liepen zij onze Duitse dokter A. G. voortdurend in de weg en zij slingerden hem en zijn assistenten verwijten naar het hoofd, dat de „ziekenzalen" en „operatiekamers" (weidse namen voor trieste barakbouwsels van leem en hout) niet netjes opgeruimd waren; alsof de eigenlijke taak van de medicus uit vegen en schrobben bestond.

Het was werkelijk alleen, maar dan ook uitsluitend en alleen aan de offervaardigheid en aan de bewonderenswaardige bekwaamheid en vindingrijkheid van de krijgsgevangen artsen te danken, dat niet *alle* zieken stierven. Zij moesten echter machteloos toezien, hoe er mensen krepeerden, die onfeilbaar zeker zouden zijn genezen, indien er bepaalde geneesmiddelen ter beschikking waren geweest. En zij konden niet verhinderen, dat in de eerste drie maanden na de Duitse kapitulatie, hier in Spasski Sawod, met zijn bezetting van ongeveer 2300 man, wekelijks met nieuwe transporten aangevuld, gemiddeld 35 mensen per dag stierven.

Blijkbaar werd dat zelfs de Russen een beetje al te bar — zij wilden ook nog wat levende werkkrachten overhouden. Zij begonnen met een soort verbod voor de gevangenen-artsen, om nog sterfgevallen te laten voorkomen — waarin dus stilzwijgend lag opgesloten, dat de duizenden doden van de laatste maanden voor rekening van de dokter kwamen! Maar ze begrepen toch ook wel, dat ze met dit verhaaltje alleen niet veel opschoten. Er kwamen wat meer hulpmiddelen en medicamenten en — een zeer belangrijke nieuwigheid —, op advies van de Duitse dokter kon iemand, die er slecht aan toe was, eerst met versterkende middelen weer op krachten (de meeste gevallen stonden met ondervoeding en oedeem in verband) en daarna zelfs naar een groot rustcentrum worden gebracht voor volledig herstel. Heel wat oud-gevangenen van Spasski Sawod die nog leven, hebben hun leven te danken aan de lotgenoot-arts, die ervoor zorgde, dat zij gedurende enige tijd van mijnarbeid verlost werden, versterkende middelen kregen en daarna een rustkuur mochten ondergaan. Na hun herstel werden zij weer met bekwame spoed in de kolenmijnen van Karaganda aan het werk gezet; dan begon weer een

leven van lijden en ontbering, dat menigmaal opnieuw in de ziekenbarak uitmondde. Velen hebben de weg kolen-mijn-ziekenbarak-rustcentrum-kolenmijn meermalen afgelegd, steeds in de hoop, dat er ooit een eind aan die boze kringloop zou komen, door de dood of door repatriëring met een ziekentransport. Dat laatste droombeeld hield alle zieken voortdurend bezig, doch ging hoogstzelden in vervulling; veel vaker was het einde van de historie bij mensen die eenmaal begonnen ziek te zijn : de dood. Dagelijks werden slachtoffers in Spasski Sawod onder de grond gestopt. Denk echter niet aan een massa-begraafplaats naar West-Europese begrippen : namen of data vindt men niet op deze graven en 's winters wordt de harde grond omgewoeld door hyena's en wolven, die in deze natuurlijke ijskasten naar voedsel zoeken. En de steppen zwijgen.

Geestelijke herscholing

Naarmate mijn ervaring als gevangene van de Sowjets rijker werd, begon ik er ernstiger naar te streven, mij rekenschap te geven van de vraag, welke bedoelingen de Russen met hun kampsysteem konden hebben. Mijn eerste indruk en de overtuiging van de gevangenen zelf was, met name in de oorlogsjaren 1942-1945 (en nog geruime tijd daarna), dat de Russen zo veel mogelijk Duitsers wilden uitroeien. Inderdaad stierven de krijgsgevangenen als vliegen, tengevolge van honger, ontbering, epidemieën en het ontbreken van geneeskundige hulp. Maar op een gegeven ogenblik scheen men over deze massasterfte de sluier te willen neerlaten. Reeds werd medegedeeld, hoe in Spasski Sawod op zekere dag werd afgekondigd, dat er geen sterfgevallen meer gemeld mochten worden. Wij vernamen echter hier en later van hospitaalofficieren en legerartsen in gevangenschap, dat die versluiering van de massa-sterfte nog verder ging : zij hadden al de dodenregisters, die zij hadden aangelegd en in de loop der jaren bijgehouden, moeten inleveren en dezen waren toen vernietigd. Overlijdensberichten aan ouders en verwanten werden, ook na de oorlog, nooit verzonden en het was vol-

strekt verboden, in brieven van de dood van medegevangenen melding te maken. Zo is er een groot aantal krijgsgevangenen zonder graf, zonder registratie, zonder bericht, als het ware naamloos door de eindeloze steppe verzwolgen, zonder enig spoor na te laten. Wij, in Siberië, waren dan ook niet verwonderd, toen in 1947 ook tot ons doordrong, dat de Sowjet-regering officiëel had medegedeeld, dat zich nog 1,89 miljoen Duitse krijgsgevangenen op Sowjet-gebied bevonden, terwijl dat getal, volgens de gegevens van het Duitse Rode Kruis, ruim 3,5 miljoen moest bedragen...

Maar zelfs midden in de uitroeiïngsperiode, maakte ik het toch ook mee, hoe, in Krasnogorsk vooral, alles in het werk werd gesteld, om Duitsers en anderen (zoals ikzelf) voor de zaak van het kommunisme te winnen. Waarschijnlijk waren er twee tendenzen in de kringen der Russische machthebbers, één die op wraakneming, bestraffing en uitroeiïng gericht was; en één die naar nuttig gebruik der gevangenen en naar hun heropvoeding in kommunistische geest streefde. Waarschijnlijk had nu eens de ene, dan weer de andere strekking de overhand. Anderzijds verwachtte men misschien, aan murwgemaakte, lichamelijk verzwakte en psychisch uitgeputte mensen, willige herscholingsobjecten te hebben. Over mensen, die door jarenlange ondervoeding, afmatting en vernedering in een staat van een soort doffe gevoelloosheid waren geraakt, werd een stroom van propaganda uitgegoten, die in veler leven een nieuw element en de mogelijkheid van betere levensvoorwaarden bracht. Met een van de zinloze dooddoeners, waarin de kommunisten zo sterk zijn, werd dat alles onder de verzamelnaam „antifascistische propaganda" samengevat. Enige maanden na de Duitse kapitulatie werd deze actie in de krijgsgevangenkampen steeds sterker en systematischer gevoerd. Elk kamp had een z.g. „aktivist", iemand die door de MWD was aangesteld om de gevangenen in de geest van Marx en Lenin „her op te voeden". Hij heeft een helper en is geen verantwoording schuldig aan de kampleiding. In mijn tijd te Spasski Sawod was daar een zekere Walther Heibig „aktivist". De aktivist

had geen gemakkelijke taak, want hoe na de opgedane ervaringen de stemming in het kamp was ten aanzien van alles wat naar kommunisme zweemde, behoeft wel niet verhaald te worden. Maar onverdroten plakte de aktivist affiches aan de barakwanden, verspreidde circulaires, brochures, boeken, kranten, tijdschriften en schriftelijke lessen; hij organiseerde (verplichte) bijeenkomsten, mondelinge cursussen en zo meer.

Voorzover iemand nog niet murw genoeg zou zijn, om dit alles zwijgend over zich heen te laten gaan, had de aktivist ook zijn maatregelen genomen. Zijn helper speurde voortdurend naar „vijandelijke elementen", en hij vond altijd nog wel een of andere handlanger onder de dwangarbeiders, die bereid was, voor een extra hap eten een lotgenoot te verraden. In Spasski Sawod hing een mededelingenbord, waarop de aktivist dagelijks de namen vermeldde van „verdachte individuen", die de speciale aandacht van hem en zijn assistenten genoten. Een waarschuwing, die men maar beter ter harte kon nemen.

De eigenlijke herscholing werd dan gegeven in de z.g. „antifa-scholen", zoals ze in grote kampen werden opgericht, waar geschiedenis, historie van de partij, marxisme en leninisme, actuele politieke problematiek, alles uiteraard volgens bolsjewistisch inzicht, werd onderwezen. Op de strijd tegen het christendom en tegen de katholieke kerk in het bizonder werd in alle cursussen de nadruk gelegd.

De leerlingen vormden klassen van 30 leerlingen, die allerlei gunsten en voorrechten genoten op het gebied van huisvesting, voeding enz. Zij behoefden geen ander werk te doen en ontvingen vijftig of honderd roebel loon per maand, rechtstreeks van het ministerie van binnenlandse zaken van de Sowjet-republiek Kazakstan te Alma Ata. De minister van dit departement, of zijn vertegenwoordiger, woonde zelf het eindexamen en het feestelijk besluit van de cursus bij. Leerlingen, die bizonder hoge verwachtingen wekten, konden vervolgens naar de Karl Marxschool of de Leninschool te Moskou worden gestuurd.

Dat, gesteld voor de keuze tussen zware lichamelijke arbeid, slechte voeding en plagerijen en verdenkingen ener-

zijds en politieke herscholing met uitzicht op vrijheid en repatriëring anderzijds, menigeen het laatste koos, zelden uit overtuiging en meestal uit nuchtere berekening, zal niemand verwonderen.

*

Vele krijgsgevangenen, ook die soms vol geveinsde belangstelling naar de politieke lessen luisterden, maakten zich — in vertrouwde kring — vrolijk over de primitiviteit van hun zogenaamde heropvoeders en leermeesters. De Russen, die gewone baantjes in het kamp bekleedden (ik vertelde al van de apothekeres en van verplegers en verpleegsters) gaven nog meer aanleiding tot humoristische situaties. Om hun baantje te behouden, waren zij volstrekt op de hulp en medewerking van bepaalde gevangenen aangewezen, die uiteraard van hun sterke positie zo veel mogelijk gebruik maakten en zelfs ongestraft de van hen afhankelijke Russische kampfunctionaris een poets konden bakken en belachelijk maken.

Een befaamde figuur in Spasski Sawod was de Duitse krijgsgevangene Rudi Braun, die in het burgerleven het beroep van advokaat vervulde. Deze Braun is de enige, van wie ik heb beleefd, dat hij een geslaagde vluchtpoging ondernam. Hij werd daarbij geholpen door een Russisch meisje en wist later, uit West-Duitsland, een briefkaart aan zijn vroegere lotgenoten door te smokkelen.

In Spasski Sawod was deze Braun de toeverlaat en het orakel waarvan de oude Rus Zullikow, belast met het toezicht op wasserij, badkamer en ontluizingskamer, afhankelijk was.

Op zekere dag doet het gerucht, dat een contrôlecommissie uit Moskou het kamp zal bezoeken, de ronde. Binnen enkele uren staat alles in rep en roer. In de keukens en hospitaalkamers, in de barakken en werkplaatsen, ja zelfs in de wasserij en de ontluizingskamer van het kamp wordt met wilde ijver gewerkt. Als een opgejaagd dier loopt Zullikow het badhuis, de wasserij en de ontluizingskamer in en uit, achter Braun aan, die moet zorgen dat

alles in de puntjes is, als straks de hoge heren uit de hoofdstad arriveren. Daar ontdekt Zullikow, dat de thermometer van de desinfectiekamer gesneuveld is. Wat nu, indien de contrôlecommissie vraagt, hoe hij weet dat de temperatuur hoog genoeg (80 tot 100° C.) is om het ongedierte in de kleren te doden? Hij is ten einde raad, en roept: „Braun! Braun! Braun! Braun, hoe komen we aan een nieuwe thermometer?"

Als Braun eerst blijft zwijgen, gaat Zullikow vleien:

— *Chîtry*[1] Braun, jij bent een man met verstand. Zorg, vóór het te laat is, voor een thermometer, zodat we geen figuur slaan.

— Komt in orde, zegt Braun en spoedt zich naar het hospitaal. Drie minuten later is hij terug met drie koortsthermometers en overhandigt die aan Zullikow.

— Zeg, Braun, waarom heb je er drie meegebracht?

— Wel, Zullikow, dat is toch heel eenvoudig! Kijk eens. Eén thermometer loopt niet verder dan tot 42° C, wat te weinig is voor onze desinfectiekamer. Maar drie thermometers boven elkaar maken $3 \times 42° = 126°$. We hebben dan ruimschoots de gemiddelde temperatuur.

Nu gaat Zullikow een licht op. Hij lacht verheugd:

— *Chîtry* Braun! Jij weet overal raad op. Laat die hoge heren nu maar komen!

In de namiddag komt de langverbeide Moskouse commissie en wordt alles in ogenschouw genomen. Men gaat, met de Russische kampleiding, van barak tot barak, van ziekenzaal tot ziekenzaal, en komt tenslotte aan het domein van Zullikow en Braun. Het bad wordt geïnspecteerd en de desinfectiekamer en, daar wil het noodlot. dat een van de heren belangstelt in de temperatuur. Hij ziet drie thermometers boven elkaar.

— Zullikow, *sjto èto*[2]?

Het hele kamp staat aangetreden. De nieuwste stunt van Brauns is als een lopend vuurtje rondgegaan. Ieder bijt op de lippen en kijkt ernstig naar Zullikow, die haastig komt toegelopen en uitlegt, met iets triomfantelijks, dat

1 Sluw, gehaald. 2 Wat is dat?

hij met behulp van deze 3 thermometers, elk van 42°, temperaturen tot 126° kan aflezen.

Maar dan krijgt de arme Zullikow een stortvloed van vloeken en beschimpingen naar zijn hoofd. Bevend als een riet staat hij voor de commissie. Zal zijn rijk hier nu afgelopen zijn, komt hij nu misschien zelf achter prikkeldraad? De spreker slaat hem zelfs tegen het voorhoofd en schreeuwt: „Wat ben jij een *doerak*[1]!"

Als het onweer over is, is het Zullikow's beurt, om Braun onder handen te nemen. En met een welsprekendheid die men niet bij hem gezocht zou hebben, vaart hij uit tegen *chitry* Braun: „God, god, dat je me zo 'n figuur hebt laten slaan!"

Maar Zullikow is de kwaadste niet; en bovendien, wat zou hij zonder Braun moeten beginnen. Een ogenblik later lacht hij zelfs en dan zien we Zullikow met Braun een machorka-sigaret roken.

Ja, ook zulke ogenblikken hebben wij in Siberië beleefd. Maar zij waren zeldzaam.

WERKLEIDER IN DOBOWKA

Sommige optimisten hebben gedacht: als aan het front de wapens maar worden neergelegd, dan zal alles wel beter worden! Maar als op 5 mei 1945 de kapitulatie van Duitsland wordt bekend gemaakt, is voorlopig de enige verandering die intreedt, dat alle krijgsgevangenen, ongeacht hun rang, van nu af aan de „wederopbouw van de Sowjetunie" moeten gaan werken.

In ons kamp worden arbeidsploegen gevormd, die in de buurt van Dobowka moeten gaan werken, 30 km ten noorden van het hoofdkamp, aan de spoorweg en aan een nieuwe kolenmijn. Ik weet niet, waaraan ik het te danken heb, maar ik word aangesteld als leider van de groep.

Op een warme namiddag worden wij op grote vracht-

1 Domkop.

auto's naar de plaats van bestemming gevoerd : een kale vlakte met zes onderaardse bunkers, het geheel afgerasterd met prikkeldraad. Hier moeten wij „kwartier maken", een nieuw kamp inrichten. Zolang dit nog niet klaar is, moeten wij op de naakte grond slapen. Velen van ons worden ziek, bij de hier heersende grote verschillen in dag- en nachttemperatuur. Dat er onvoldoende bouwmateriaal is, spreekt vanzelf voor ieder die weet, hoe de Russen werk organiseren. Men heeft bijvoorbeeld wel planken en hamers, maar geen spijkers. Er moet een eindeloze burocratische weg doorlopen worden, alvorens het onbrekende aankomt — als het ooit aankomt — en intussen bewondert men de vindingrijkheid waarmee sommige gevangenen zich weten te behelpen, zodat de bouw van de onderkomens toch nog voortgang vindt.

Van de 800 gevangenen moeten er, volgens een of ander voorschrift, 790 aan het arbeidsproces deel nemen Twee mogen er achter blijven voor de keuken; twee voor de wasserij; één badmeester; één kapper; één verpleger; één dokter; en twee propagandisten, de aktivist en zijn helper. Ik krijg de opdracht ervoor te zorgen, dat elke ochtend het voorgeschreven aantal manschappen op het werk aanwezig is; mankeert er één, dan krijg ik vijf dagen arrest.

De thuisblijvers kunnen het werk onmogelijk aan, hetgeen ten gevolge heeft, dat de mannen, die 's avonds het laatst doodop thuiskomen, pas om negen uur hun eten krijgen : een halve lieter koolsoep en vier eetlepels gekookte erwten of bonen. 's Morgens krijgen we zes ons nat brood, waarvan vier ons overblijven, nadat we het in de zon gedroogd hebben, tien gram suiker en om de andere dag veertig gram vis.

Op dit dieet moeten mensen acht uur zwaar werken onder een gloeiend-hete zon. Het verwondert dan ook niemand dat er na twee maanden bij de 300 man in het geïmproviseerde „ziekenhuis" liggen.

Het is evenzeer onmogelijk, dat twee man de was van 800 man in tien dagen afwerken. Gevolg : gedurende de eerste maand zien ruim 400 man geen schoon ondergoed.

Ook de gevangene-dokter staat voor een hopeloze taak.

Hij krijgt de medicamenten toegewezen, die zijn Russische collega's hem wilden verstrekken en dit geschiedt volkomen willekeurig, zodat er altijd te weinig zijn. Bovendien wordt onze dokter in de wielen gereden door het dogma van de kampleiding, dat iemand pas ziek geacht wordt, als hij meer dan 38° C koorts heeft; dan is er nog een voorschrift, dat er dagelijks niet meer dan een bepaald aantal zieken in de barakken aanwezig mag zijn!

De leiding in dit kamp te Dobowka berust bij een ma= joor, die de verantwoording draagt voor rust en orde, en een politieke commissaris, die zich met politieke herop= voeding bezig houdt. Het beeld is hetzelfde dat ik later in andere kampen waarneem : de majoor interesseert zich in het geheel niet voor de activiteit van de politieke com= missaris. Het gaat hem er om, dat de arbeiders hun werk bijtijds klaar hebben en dat er geen oproer of relletjes voorkomen. De majoor hier in Dobowka is een rare snui= ter. Hij beweert te pas en te onpas dat hij „anti=militairist" en „anti=fascist" is, maar als de dwangarbeiders 's avonds van hun werk terugkomen, eist hij, dat zij dit in marsorde doen en dat zij daarbij soldatenliederen zingen. Tenslotte moeten zij zingend, langs hem defileren.

Zo klinken, tegen het vallen van de avond, Duitse liede= ren over de Kazakstaanse steppe. De Russen vinden die liederen mooi, en proberen ze mee te neuriën en tè zingen. Niet wetend, dat hun „fascistische" gevangenen, in deze omstandigheden niet zonder zelfspot, bij voorkeur liederen zingen als : *Denn heute gehört uns Deutschland, und mor= gen die ganze Welt...* ofwel : *Morgen geht uns die Sonne auf in Ruszland oder Flandern...*

*

De aktivist en ik zijn de enigen in het kamp, die niet in de gewone betekenis van het woord behoeven te werken. Maar voor bizondere karweitjes word ik nu en dan op= geroepen. Zo kreeg ik op een keer van de majoor de op= dracht, onmiddellijk naar het station van Karaganda te gaan, om goederen te gaan halen. Ik vroeg, of de aktivist

ook mee moest, maar de majoor schreeuwde woedend (ik begreep niet, waarom hij zich zo opwond) : *Njet*[1] ! Ik stap in een vrachtauto en word naar Karaganda gebracht, waar ik voor het eerst het grote stationsemplacement zie. Wachtend op nadere aanwijzingen, bekijk ik de enorme machines voor de kolenmijnen, die hier liggen opgeslagen. Ik vraag aan mijn begeleider, of we deze gevaarten soms naar Dobowka moeten brengen en dat vindt hij blijkbaar een goede mop. Er klopt weer eens niets van de zaak : niemand weet iets af van de goederen, die wij moeten halen. Zo hangen we een tijdje hier rond en ik vraag, waarom de machines hier blijven liggen. Ik kom dan te weten, dat dit de mijn-instalaties uit Boven-Silezië zijn : oorlogsbuit, ontmanteling en schadevergoeding. Om het transport te vergemakkelijken zijn de machines ter plaatse gedemonteerd en de bijeen behorende stukken zijn toen van nummers voorzien. Maar die nummers werden opgeschreven met... krijt ! Het transport van Oost-Duitsland naar Midden-Kazakstan geschiedde vervolgens in open wagons. Grote ontsteltenis, toen te Karaganda bleek, dat de krijtnummers tegen het wekenlange vervoer in de open licht niet bestand waren gebleken.

En zo liggen die machines hier te wachten, niemand weet waarop. Niemand komt ook op de gedachte, ze in loodsen of magazijnen onder te brengen, of ze tenminste met iets te overdekken en tegen sneeuw en ijs en regen te beschermen. Toen ik in 1950 te Karaganda terugkwam, lagen de machine-stukken er nog, intussen danig aangevreten door het weer. En er is nauwelijks reden om aan te nemen, dat zij er niet nog steeds liggen.

*

In zekere zin heb ik een mooi baantje : ik behoef me niet af te sloven. Maar er zit iets in, dat mij van de eerste dag af aan tegen de borst heeft gestuit : opzichter spelen over mensen, die er even ellendig of nog ellendiger aan

1 Neen.

toe zijn dan je zelf, min of meer de belangen van je cipiers behartigen, daarvoor moet je in de wieg zijn gelegd. Als werkleider moet ik ook een oogje in het zeil houden bij de verdeling van het eten. Na het avondappèl heeft er een soort prijsuitreiking plaats aan degenen die het best gewerkt hebben : zij krijgen bonnen voor extra=voedsel. In werkelijkheid gaan die extra=rantsoenen naar degenen, die er het best in geslaagd zijn, bewakers en controleurs tevreden te stellen. Ik erger me dagelijks aan de willekeur, die alom wordt toegepast en heb dagelijks ruzie met de majoor, over hetgeen ik doe en niet doen mag en over dingen die ik nalaat en zou moeten doen. Maar als ik een keer tegen mijn mannen zeg : „Jullie zijn gek, om je zo uit te sloven", is daarvan blijkbaar iets uitgelekt, want dezelfde avond nog word ik van mijn post ontheven en de volgende morgen vroeg weer naar Spasski Sawod terug=gebracht. Mijn verblijf te Dobowka heeft anderhalve maand geduurd; het is intussen 13 juli 1945.

VERHOREN IN SPASSKI SAWOD

Zo ben ik weer teruggekeerd in het rijk, waar Majoor Gevoronski, trouw gesecondeerd door Kapitein Dropkin, de scepter zwaait. Gevoronski is een dikke kerel van een jaar of 36, 38. Hij treedt in het algemeen met diplomatieke vriendelijkheid op, maar van beroep is hij verhoorsleider bij de MWD en als zodanig heeft hij een twijfelachtige reputatie gekregen. Dropkin is ongeveer even dik als zijn baas, ook naar schatting 1,70 m. lang, maar blond van haar en blauw van ogen, terwijl Gevoronski donker is. Dropkin is in Leningrad geboren en heeft veel in Europa gereisd, zoals hij tijdens een verhoor vertelde. In 1938 heeft hij ook Nederland bezocht.

De vriendelijke toon van hun verhoren dateert van de laatste tijd. Krijgsgevangenen, die een jaar geleden door hen onder handen werden genomen, weten daarvan mee te praten. De MWD=ers schijnen echter ontdekt te hebben, dat men met één lepel honing meer vliegen vangt dan

met een vat azijn. Meestal is bij deze verhoren een zekere Soera aanwezig, een vrouw uit Bessarabië, die ongeveer 23 jaar oud is, een verleidelijk snuitje heeft en als tolk heet dienst te doen. Maar het hele kamp weet, dat zij niet met vertalen haar kost verdient...

De methode van Gevoronski en Dropkin is voor mij niet nieuw meer. Ik heb díe al in de Ljoebjanka-gevangenis te Moskou leren kennen. Dropkins, een en al vriendschappelijke genegenheid :

— Hoe gaat het ermee, Wigmans ? Neem toch een stoel !

— Het gaat mij niet zo best.

— Hoezo ?

— Ik wil naar huis. Ik wil naar Nederland terug.

— Dat kan ik me haast niet voorstellen. Dan had u toch wel het aanbod van Kolonel Yantzon van de Ljoebjankagevangenis geaccepteerd. En dat hebt u afgewezen...

— Als ik dat aanbod had aangenomen, zou ik me als een verrader van mijn vaderland hebben gevoeld en bovendien als een verrader van mijn katholiek geloof.

— O ja, u gelooft in een god. Maar u hebt toch hersenen, u is toch niet dom ! U hebt toch wel eens iets van moderne wetenschap gehoord. God ! Heb je God wel eens gezien of iets van hem gemerkt ? Zet die waanvoorstelling toch uit uw hoofd !

Ik voel er niets voor, op de bespiegelingen van Gevoronski in te gaan en keer terug tot datgene, waar het volgens mij, om gaat :

— Majoor Gevoronski. Ik ben in 1942 als vriend en bondgenoot naar de Russen overgelopen, en ik ben als vijand en spion behandeld. Kolonel Yantzon was ervan overtuigd dat ik géén spion was. Maar hij verlangde dat ik mijn christelijke overtuiging zou opgeven en voor de MWD zou gaan werken. Ik zei, dat ik dit niet kon doen. Toen heeft hij me naar Siberië gestuurd. En nu zet u het spelletje hier voort. Ik word van het ene kamp naar het andere gesleept. U is op de hoogte van de bevindingen van kolonel Yantzon, maar u gaat voort, mij als vijand en als bandiet te behandelen. Maar ach ja, u hebt mij in uw macht... Doet u maar met mij, wat u wilt !

Terwijl ik deze verklaring afleg, heeft Gevoronski zijn diplomatieke zelfbeheersing verloren. Hij slaat met zijn vuist op tafel en brult: „Ik zal jou wel klein krijgen, *christianski pjos*[1]".

Dit is één van de verhoren, die ik in Spasski Sawod heb ondergaan. Altijd dezelfde verhalen, altijd dezelfde vragen. Het heeft geen zin al die gesprekken, die steeds weer op hetzelfde neerkomen, weer te geven.

*

Dropkin, bijgenaamd „de zwarte hand van Karaganda", is beducht als geweldenaar tijdens verhoren. Ik moet zeggen, dat ikzelf tot dusver nog geen lichamelijke mishandelingen van Dropkin heb ondergaan, maar Alex R., een Hongaarse jood, die gedwongen werd aan het Hongaars-Russische front versterkingen aan te leggen en daarbij in 1943 in Russische handen viel, heeft mij over Dropkin een boekje open gedaan.

— Ik was dolblij, vertelt Alex R. me, toen de Russen me gevangen namen. Ik begroette hen als vrienden en redders. Maar zij stopten mij in een krijgsgevangenkamp, samen met Duitsers, met nazi's en Hongaarse nazi-handlangers.

In 1944 gaf Dropkin mij het baantje van persoonlijk ordonnans. Ik moet zijn kamer schoonhouden en gevangenen voor verhoor halen en wegbrengen. Hij legde mij de meest volstrekte zwijgzaamheid op... Jou vertel ik dit alles, Hans, omdat ik jou als Nederlander ken en omdat ik weet, hoe jij hier gekomen bent: jou geval lijkt op het mijne...

Ik kijk Alex aan, niet wetend, wat ik moet denken van zijn vertrouwelijkheid. Ik heb al zoveel verraad en misleiding gezien...

— Ik wil je waarschuwen! gaat Alex verder. Dropkin heeft overal zijn mannetjes. Mannen als dr Lang en dr Köhler, die je als vrienden beschouwt, zijn niet te vertrou-

1 Christenhond.

wen, Hans. Achter je rug verraden ze je. Hetzelfde geldt voor Fritz Eisenkolb, Willy Muller, de keukenchef Hans Weiss en nog anderen.

Als ik hem stomverbaasd aankijk, zegt Alex :

— Ik zal je vertellen, hoe Dropkin erin slaagt, mensen tot spionnen en tot verraders van hun eigen kameraden te maken. Eisenkolb bij voorbeeld. Herinner je je nog, dat een paar maanden geleden de kampcel volzat met mannen van de 267ste divisie ?

Ik zei, dat ik me dat herinnerde, waarop Alex voortging :

— Op een dag moest ik voor Dropkin Eisenkolb halen voor een verhoor. Nauwelijks was ik de verhoorkamer weer uitgegaan of ik hoorde Dropkin brullen : „Zo, moordenaar, jij was toch ook bij de 267ste divisie ?" Eisenkolb antwoordde : „Ja, kapitein" en toen schreeuwde Dropkin : „Het is je bekend, dat dit de zogenaamde bloeddivisie was. Hoeveel vrouwen en kinderen heb jij vermoord ?" Toen Eisenkolb antwoordde : „Kapitein, ik was soldaat en deed mijn plicht. In het half jaar dat ik bij de divisie was, is mij niets van gruweldaden op Russische vrouwen en kinderen bekend geworden", toen sloeg Dropkin Eisenkolb in het gezicht en schreeuwde hij alsmaar : „Leugenaar, moordenaar !"

Ik stond voor de deur te wachten op het teken om binnen te komen en de gevangene weer weg te leiden. Ik had de vragen en antwoorden gehoord en de ranseling. Maar het verhoor was nog niet ten einde. Dropkin had Eisenkolb bedreigd als hij niet toegaf een moordenaar te zijn, dat hij hem dan in een cel bij min 25° zou opsluiten. Eisenkolb hield zijn onschuld vol. Toen gooide Dropkin het over een andere boeg. Eisenkolb woonde te Leipzig in de Russische zône. Dropkin beloofde hem plechtig, dat hij spoedig naar huis zou mogen, als hij een en ander vertelde over zijn kameraden in de kampcel. Hij zou ook extravoedsel en sigaretten krijgen. Het gesprek ging in gefluister over. Toen ging de deur weer open en ik bracht Eisenkolb weg : een met bloed besmeurde man met een pakje sigaretten in zijn hand... Twee dagen later moest ik Eisenkolb weer naar Dropkin brengen. Het gesprek werd dit keer

op vriendelijke toon gevoerd, en in vijf minuten had Eisenkolb nadere inlichtingen gegeven over acht met name genoemde mannen van zijn divisie.

Ik had ook van de eerste dag af gevolgd, hoe Hans S., ook van de 267ste divisie, was murw gemaakt. Eerst met kleine geschenken en lokmiddelen, toen met ranselpartijen en uithongering in de kampcel. En toen Hans zijn onschuld bleef volhouden, had Dropkin hem, tot op zijn ondergoed uitgekleed, in de cel laten brengen, waar een temperatuur van min 28° heerste.

— De volgende avond, vertelde Alex, moest ik S. weer naar de verhoorskamer brengen. Ik opende de celdeur en de ene bewaker riep : „*Dawai, dawai!*" maar hij kreeg geen antwoord. S. lag in elkaar gedoken op de cementen vloer en leek levenloos. We brachten hem met drie man naar Dropkins kamer. Toen S. na een uur bijkwam, begon Dropkin te roepen : „Wil je nu bekennen? Wil je nu bekennen?" S. stamelde : „Ik heb vrouwen en kinderen vermoord... Ik heb vrouwen en kinderen vermoord; ik heb vrouwen en kinderen vermoord; ik heb vrouwen en kinderen vermoord."

„Ik zal het even noteren", riep Dropkin triomfantelijk en toen, naar omlaag roepend (S. lag blijkbaar nog op de vloer) :

— Hier, teken nu vlug met je naam.

Toen riep Dropkin : „Alex, *pojdi sjoeda*[1], roept dokter S." Dezelfde nacht amputeerde deze de twee voeten van S. die bevroren waren.

*

De mooiste herinnering aan Spasski Sawod is voor mij en vele anderen die onvergetelijke avond vóór Kerstmis 1945, toen pater dr Joseph Beyer in de grote kampzaal een Heilige Mis opdroeg. Op een tafel stonden een glazen kelk, een koperen schaal, twee flesjes en een houten kruis. Ik ben er, met behulp van relaties in de keuken in geslaagd,

1 Kom hier!

wat ongedesemd brood en wat wijn te „organiseren". Met duizend man verdrongen wij ons in de zaal, de gangen en voor de barak om aan het Heilig Offer deel te nemen. Wat is er die nacht gebeden! En hoeveel tranen zijn er tijdens die nachtmis geschreid...

Maar de gevolgen blijven niet uit. Plotseling, twee dagen later, is Pater Beyer uit het kamp verdwenen, alle pogingen om iets naders van hem te vernemen, blijven vruchteloos. Wij misten de sympathieke priester zeer[1].

STRAFKAMP KOSTENKO

Kort na Kerstmis moet ik bij Gevoronski komen om het volgende vonnis te vernemen:

— Op bevel van Moskou, ben je veroordeeld tot drie maanden strafkamp. Domme Hollander!, voegt hij er aan toe, je bent bezig je eigen graf te graven. *Idi.*

Per auto gaan we de 45 km lange weg van Spasski Sawod naar het kamp Kostenko. Na mijn aankomst in dat kamp, tref ik daar nog twee nieuwelingen aan: luitenant G. uit Forsheim en de 21-jarige theologische student R. uit Zuid-Duitsland.

G. woonde reeds 17 jaar in de Verenigde Staten. Hij was in 1939 overgekomen om zijn zieke vader te bezoeken. Toen brak de oorlog uit en moest hij in dienst. Reeds tijdens de eerste gevechten bij Stalingrad werd hij krijgsgevangene en de MWD beschuldigde hem van spionnage ten gunste van de U.S.A.

Ook R. was veroordeeld wegens spionnage, en wel op grond van het feit, dat zijn vader in 1936 en 1937 Duits consul te Odessa was. R. was toen... elf jaar.

Beiden zijn uit Swerdlowsk naar Kostenko overgebracht. Wij maken kennis met elkaar en gaan gedrieën naar de kleedkamer om kampkleding in ontvangst te nemen. Daar

1 Na gedurende mijn omzwervingen in de Sowjet-unie niets meer over dr Joseph Beyer vernomen te hebben, ontdekte ik na mijn repatriëring, dat hij in 1948 naar huis was gekomen. Ik sta nog met hem in correspondentie.

treffen we een officier aan, die ons vloekend en schreeuwend overtuigt van het feit, dat hij kapitein Kroll heet.

Die naam heb ik meer gehoord : Kroll staat bekend als „beul van Karaganda", als knecht en leerling van Gevoronski. Onder de jongeren heet hij „moordenaar van de jeugd"; onder de Russen „de man zonder hart".

Kroll controleert de kleren, die G. en R. dragen, en deelt hen bij de nachtploeg in :

— Jullie moeten om twaalf uur vannacht naar beneden.

G. protesteert : Wij hebben zeven dagen vermoeiend transport achter de rug en zouden dus eerst wel wat willen rusten.

— Spion, fascist ! Hier zul je werken tot je kapot bent. Verdwijn, zodat ik jullie niet meer zie.

Dan is het mijn beurt. Kroll kijkt me grijnzend aan en zegt : — Ik heb al veel over je gehoord en het verheugt me eens persoonlijk kennis met je te maken. Nu ben je mijn gast, christen, en ik zal je eens bijbrengen, hoe je met ons kunt samenwerken, als je het vriendelijke aanbod van majoor Gevoronski niet aanneemt. Ik zal je hier met lichamelijk werk dwingen te luisteren en te gehoorzamen, schurk, die je bent. Kleed je uit !

Ik kijk naar Kroll en dan naar mijn eigen kleren en laarzen, welke ik steeds zo goed mogelijk heb trachten te houden. Het duurt Kroll te lang. Hij springt vanachter zijn bureau vandaan, grijpt mij bij de arm en slaat met zijn vuist in mijn gezicht, zodat het bloed uit mijn neus loopt. Misschien maakt het zien van bloed de man nog wilder, hij buldert me toe :

— Kleed je uit ! Kleed je uit, schurk, christenhond, fascist !

Ik krijg weer een stomp in mijn gezicht en val op de grond. Maar nog steeds heb ik mijn laarzen niet uit en daarom helpt Kroll een handje. Hij buigt zich over me heen en maakt zich met rukken en trekken van mijn laarzen meester. Daarna verlaat hij de kamer om terug te komen met zijn krijgsgevangene-adjudant V.

— Vooruit, kleed die kerel uit, schreeuwt Kroll naar zijn bediende. In plaats van mijn eigen kleren ontvang

ik een mijnwerkerspakje, bestaande uit broek en jas, geen ondergoed en een paar houten schoenen.

— Om vier uur daal je af in de mijn, schreeuwt Kroll me nog toe. Dan gaat de tweede ploeg naar onder en ga je mee. Werken zal je tot je verrekt!

Hij opent de deur en met het gebruikelijke *Idi, fascist!* trapt hij me letterlijk de kamer uit. Ik voel me gebroken, als ik weer buiten sta en kijk moedeloos rond. Maar ik hoor weer een inwendige stem, die me aanspoort, moed te houden en te blijven vertrouwen.

Een paar dagen later, zie ik hoe mijn kleren op bijbelse wijze verdeeld zijn : kampspion Schleig loopt met mijn rijbroek; Kroll zelf draagt mijn laarzen : de zware winter=jas is bij Roemeense kleermakers om verwerkt te worden tot een jas voor Krolls vrouw.

*

Ik ben in Kamp 3, dat is een deel van de beruchte Kosten=komijn in het oude deel van de stad Karaganda. Het is een delfplaats met drie verdiepingen, geheel omgeven met prikkeldraad. In een speciale „ontvangkamer" moet men al zijn kleren afgeven, in ruil waarvoor men een vuil zwart mijnwerkershemd en een dito pantalon ontvangt. Geen ondergoed, houten schoenen. Aangezien ik in de kamer van Kroll al „omgekleed" ben, kan ik de „receptie" zon=der meer passeren.

Om acht uur gaat de eerste ploeg de mijn in. Aan de ingang speelt een muziekkapel van gevangenen opwek=kende muziek, zoals : *Het lied van de Mijnwerker*, de *Internationale* enz. Een Rus, ook veroordeeld, geeft me een schep, die meer weg heeft van een sneeuwveger dan van een kolenschop. Het lijkt me een onpraktisch ding. Met dit attribuut en met een petroleumlampje bewapend dalen we per lift in de mijn af. Ik stap uit in een brede hoofdgang, waarop verschillende zijgangen uitmonden. In de hoofdgang liggen twee stellen rails voor aan= en afvoer van steenkoolwagons, getrokken door, veelal blinde, paar=den. In de wagons, kiepwagentjes, liggen de kolen, die in de zijgangen worden gedolven. Deze zijgangen liggen iets

hoger, zodat de transsportband welke er doorheen loopt, op de hoogte van de wagentjes uitkomt en de kolen er automatisch inlopen, zonder dat er mankracht aan te pas komt. De kolen worden met dynamietladingen losgemaakt en de mijnwerkers moeten ze op de transportbanden scheppen.

Als, tengevolge van de luchtverversing of van vrijkomende gassen de primitieve petroleumlichtjes uitwaaien, wat vaak gebeurt, denkt de Russische bewaker, dat de gevangene saboteert, en gooit een stuk steenkool naar de slaaf, of bewerkt hem met een eind hout, een en ander met uitroepen als : „Jij vuile vaticaanknecht met je schijnheilige jezuïetentronie ! *Joep voi mat,* (dit is een geijkte, niet te vertalen vloek), wèrken zul je !"

Nu hier, dan daar in de zijgang, waar we werken, wordt er geslagen en gescholden. Het vloeken is niet van de lucht en de afschuwelijkste mishandelingen worden op de weerloze, ondervoede en verzwakte werkslaven gepleegd. Ik ben er getuige van geweest, hoe de Duitse kapitein Hitzinger, die volledig aan het einde van zijn krachten was, in de mijn werd doodgeranseld.

*

In het begin dacht ik, dat het optreden der Russische bewakers slechts uit een door haat opgezweept sadisme verklaard kon worden. Langzamerhand ben ik echter naar de mening gaan overhellen, dat er veeleer sprake is van een bot primitivisme. Om te beginnen is ook de bewaker een dom, klein mannetje, wiens broodje van het werk der dwangarbeiders afhankelijk is. Het toverwoord, waarmee zijn bazen hem in hun ban houden, luidt : *norm:* zij moeten de *norm* niet zozeer halen als wel overtreffen, d.w.z. een zo groot mogelijk aantal „punten" halen, een zo hoog mogelijke productie bereiken. Daarvoor krijgen zij beloningen en hun handlangers onder de slaven extrarantsoenen.

Dat is het ene wat zij weten. En het andere is dit, dat die prestaties alleen verricht kunnen worden door de ellendige kapitalisten en fascisten, die zij in hun macht hebben,

en die er altijd op uit zijn, de arbeid te saboteren! Dat heeft men deze botte geesten van jongs af ingeprent en daaraan valt niet te tornen. Vooral op nationale of partij-feestdagen jagen zij achter hun arbeidsvee aan: dan is er veel eer en voordeel te behalen met hoge prestaties. Het gaat dan in looppas naar de lift, met zo min mogelijk tijdverlies voor omkleden, lampen, enz.

Soms dringt het ineens tot ze door, dat er nog andere dingen bestaan dan „sabotage". Ik heb bijvoorbeeld het volgende meegemaakt: een transport hout (om te stutten) kwam niet vlug genoeg op de plaats van bestemming. De paaltjes moesten per kiepwagen over een afstand van driehonderd meter vervoerd worden, over een grond met veel grote oneffenheden. Mijn medeslaaf zwoegde wat hij kon, maar op zeker ogenblik was zijn prestatievermogen ten einde en viel hij tegen de grond. De bewaker reageert automatisch met slaan en schelden: „sabotage". Als hij ziet, dat de man roerloos blijft liggen, begrijpt hij, dat hier van uitputting sprake is: hij pakt zelf de wagen vast en duwt deze naar de bestemde plaats.

Als een wagentje, door de vaart of door een versperring uit de rails gelopen is, heeft de arbeider dit opzettelijk veroorzaakt, daaraan twijfelt de bewaker niet. Als de ongelukkige dwangarbeider dan tevergeefs poogt het wagentje weer in de rails te zetten, begint de bewaker te brullen van woede, want ook dit is kapitalistische en fascistische sabotage. Hij neemt een stutpaal en slaat de „saboteur" waar hij hem raken kan. Maar deze verliest daardoor ook zijn laatste restje weerstand en schijnt tenslotte immuun voor alles. Dan begint er iets tot het brein van de waakzame slavendrijver door te dringen en, dank zij zijn gespierde en behoorlijk gevoede body, slaagt hij er vaak in, in een oogwenk een wagen in de rails te zetten, waar twee of drie uitgemergelde gevangenen een half uur voor nodig zouden hebben. Daarmee is hij dan tegelijk weer zijn doorbrekend inzicht van zojuist vergeten: wat hij kan, kunnen die luie kapitalisten toch ook, als ze maar willen! Zijn denken beweegt zich weer tussen twee begrippen: n o r m en s a b o t a g e, en hij laat weer een paar stevige *joep*

voi mat's rollen, om de luilakken op tempo te brengen.

„Ja, ik beken."

Onopgemerkt zijn slavenbestaan te lijden, was nog het beste lot dat men zich hier wensen kon : wie om de een of andere reden de bizondere aandacht genoot, maakte met het verhoorsmechanisme kennis en dat betekende onbeschrijfelijke ellende. Vooral intellectuelen werden onder handen genomen. Hun kwelgeest, een man die klaarblijkelijk met een bloeddorstige wrok bezield was tegen ieder die geestelijk boven hem stond, was de Oostenrijker Neuhuber; voormalig leider van een Hitlerjugend-afdeling doch thans fanatiek kommunist, die in het kamp veel in de melk te brokkelen had.

Een verhoor werd eigenlijk zolang voortgezet, tot het slachtoffer een willoos werktuig van zijn beulen was geworden. Zoals gezegd waren het vooral de intellectuelen, die in de vermurwingsmachinerie van Neuhuber en consorten vermorzeld werden, maar ook ieder ander stond eraan bloot. De verhoren duurden vaak dagen en nachten aan één stuk door, waarbij de verhoorsofficieren elkaar afwisselden. De slachtoffers werden „voorbereid" : opsluiting in een volkomen donkere onderaardse ruimte, een kelder waar twintig centimeter water in stond. Midden in de winter werden er mannen, geheel ongekleed, in dit hol van verschrikking geworpen. Om hen in leven te houden, werd hun per dag twee ons brood toegeworpen. Soms werd zulk een ongelukkige voor een paar dagen op de ziekenzaal gebracht, met tenen en andere ledematen, waarvan men slechts kon zeggen, dat ze in staat van ontbinding verkeerden. Tijdens de verhoren werden alle kunstgrepen van afmattende belichting en allerlei lichamelijke mishandelingen toegepast. Als het verhoor, wegens gebrek aan resultaat onderbroken werd, geschiedde dit voor een nieuw verblijf in de verschrikkelijke kelder. Geen wonder, dat velen in deze hel ten onder gingen, zoals de 23-jarige Rudi Kohlen en de 22-jarige Willy Freitag, en dat ook sterfgevallen tijdens de verhoren niet zeldzaam waren.

Het zal anderzijds ook nauwelijks verwondering wekken, dat menigeen uit de folterkamer terugkeerde, na een verklaring te hebben ondertekend, waarin hij zich als handlanger in dienst van zijn beulen stelde. Wie dit niet deed en er het levend afbracht, bekende. Bekende alles wat men hem voor de voeten wierp. Bekende misdaden waaraan de gedachte zelfs nooit in hem was opgekomen. De kampleiding maakte daarvan gaarne een mens-onterende show

Zo werden wij op zekere dag op de grote appèlplaats bijeengeroepen en toen we daar met driehonderd man stonden aangetreden, werd er een uitgemergelde, lijkbleke man, een sergeant van het 267ste infanteriecorps, midden op het plein geleid, voor het afleggen van een verklaring. Met schuwe angstblikken naar de bewakers, die hem in het oog hielden, en naar zijn makkers, begon hij zenuwachtig te spreken. Wij kenden de sergeant als een van de rustigste mensen in ons kamp, ieder van ons wist, dat deze man geen vlieg kwaad zou doen. En daar stond hij nu en ratelde een zelfbeschuldiging af, als een van buiten geleerd en honderdmaal herhaald lesje : dat hij daar en daar aan de centrale sector van het Oostfront, op die en die datum van het jaar 1943, dertig Russische kinderen op beestachtige wijze vermoord had... Het bleef doodstil en sterker dan ooit verbeten wij ons gevoel van machteloosheid tegen dit duivels systeem. Plechtig werd tenslotte bekend gemaakt, dat de sergeant, wegens de door hem bedreven misdaden tegen de menselijkheid, tot 25 jaar Siberië was veroordeeld. In de tijd van mijn verblijf in dit kamp, werd dezelfde straf tegen bij de driehonderd kampgenoten uitgesproken. Van de meesten hunner heb ik nooit meer iets vernomen, van 23 met name genoemde mannen heb ik later vernomen, dat zij reeds in het eerste of tweede jaar van de hun toegedachte kwart-eeuw door de dood uit hun lijden verlost zijn.

*

Ik moet zeggen dat, daarbij vergeleken, het verhoor, dat ik hier onderging, nog wel meeviel, hoe ellendig afmat-

tend het ook is, telkens dezelfde aantijgingen, scheldwoor=den en pogingen tot omkoping te moeten doorstaan.

Doodmoe van het werk in de mijn, heb ik me, zonder te wassen, op mijn krib gelegd, als een afgevaardigde van kapitein Kroll me komt waarschuwen dat ik onmiddellijk bij Krol moet komen. Stram van vermoeienis ga ik naar Kroll toe, mij afvragend, wat me te wachten staat.

Als Kroll me ziet binnenstrompelen vraagt hij sar=castisch :

— Wel, hoe bevalt het u in de mijn?

Ik kijk hem aan zonder te antwoorden.

— U bent erg moe, geloof ik?

Ik geef nog geen antwoord.

— Gaat u zitten, Wigmans. — Ik weet dat u hier geestelijk en lichamelijk aan een zware druk blootstaat. Maar u hebt het verdiend, anders was u niet hier. Maar ik heb meer hart, dan de meesten denken, ik heb het goed met u voor en daarom zou ik u het verblijf hier wat dragelijker willen maken.

Kroll kijkt me doordringend aan, om te zien hoe ik reageer. Maar ik ben te zeer uitgeput om veel belang=stelling te tonen.

— U hebt altijd beweerd, aan onze kant te staan, wat de oorlog tegen de fascisten betreft; wees dan consequent, en helpt ons dat zaakje hier uitkammen. U hoort uw mede=krijgsgevangenen uit over hun ervaringen aan het front, over hun mening met betrekking tot de Sowjet=Unie en zo meer; u brengt mij hiervan regelmatig rapport uit, en ik zorg voor verbeteringen van uw lot; in de mijn behoeft u dan niet meer af te dalen...

Omdat ik niet op zijn uitnodiging reageer, denkt Kroll, dat ik slaap. Hij wordt kwaad :

— Heb je me gehoord? *Joep voi mat.* Wigmans, heb je me gehoord?

— Ik kan het niet doen, kapitein!

Kroll schudt vaderlijk het hoofd en zegt op quasi=wel=willende toon :

— Maar Wigmans, ik heb hier uw papieren liggen. U bent in 1942 als vriend en bondgenoot bij ons gekomen.

En nu wilt u uw verplichtingen, als vriend en bondgenoot niet nakomen?

Geprikkeld val ik uit:

— Nu ben ik ineens weer bondgenoot! Maar waarom zit ik dan in Siberië? Zeker, ik ben destijds als bondgenoot gekomen en ik heb geen spionage nodig, om dat te bewijzen! Ik word geen spion! Nooit!

— Dat u hier zit, is uw eigen schuld. Indien u in Moskou op onze voorstellen was ingegaan, had u Siberië nimmer gezien. Maar als u nu nog niet geleerd heeft, waar u bent en in wiens handen, dan zult u hier nooit meer vandaan komen.

Als ik deze zoveelste bedreiging vrij onbewogen over me laat heen gaan, verliest Kroll zijn zelfbeheersing. Hij springt op, komt van achter zijn bureau vandaan en jaagt me zijn kamer uit met de gebruikelijke litanie:

— Fascist! Kapitalistenknecht! Christen! *Idi!* Uit mijn ogen! *Idi, idi!*

*

Op een ochtend voel ik me ziek. Dokter Krieger constateert een inwendige breuk, gevolg van oververmoeidheid. 's Avonds bij het appèl word ik door kapitein Kroll afzonderlijk geroepen, om me door hem, in het bijzijn van de medicus, te laten onderzoeken. De „Vaticaanknecht" zal immers wel simuleren! Kroll kan zich ervan overtuigen, dat ik 38.6° koorts heb. Van de breuk begrijpt hij niet veel, geloof ik. Op gezag van de dokter brult hij:

— Aankleden. Je moet geopereerd worden; maar ik zal wel zorgen, dat je niet tot rust komt!

Ik verhuis naar het centraal hospitaal in kamp 5, in het oude deel van de stad Karaganda. Dit ziekenhuis maakt deel uit van het barakkenkamp van de „tijger van Karaganda", Otto Ziegler, onder wiens leiding het staat.[1] Deze wordt geholpen door de Duitse sergeant Lihgovnik, die

1 Deze Ziegler heeft zich zo misdragen, dat het bestuur van de stad Mannheim, van waar hij afkomstig was, hem in 1947 een schrijven liet toekomen, waarin werd medegedeeld, dat op zijn aanwezigheid of terugkeer in deze stad nimmer meer prijs zou worden gesteld.

elke avond na het appèl bij Ziegler verslag uitbrengt over de krijgsgevangenen die niet naar Lihgovniks zin gewerkt hebben.

Na een hartelijke begroeting door de drie medici van het hospitaal, de doktoren=chirurgen : N., B. en K., wordt me een kamertje toegewezen. Normaal moet een patiënt voor een ongecompliceerde breuk=operatie na dertig dagen ziekenhuis één maand in het kamp uitrusten. Hij krijgt dan eerst licht werk. Maar in mijn geval, komt na vier dagen, de adjudant van Geworonski, luitenant Jewimow, aan de doktoren en aan mij vertellen, dat de operatie zo spoedig mogelijk moet plaats vinden. Dit is tegen de be=doelingen van mijn drie vrienden=medici, die mij zo lang mogelijk in het hospitaal willen houden om mij op kracht te laten komen. Maar de bevelen van de staf gaan voor, zo kunnen zij niets anders doen dan mij na enige dagen opereren. Gezien het gebrekkige materiaal, waar zij over beschikken, moet men deze dokters bewonderen om de voortreffelijke wijze, waarop zij mij van mijn breuk af=hielpen.

*

Een goede herinnering uit de 15 dagen (20 januari tot en met 3 februari 1946) van mijn verblijf in het hospitaal, heeft betrekking op de Russische verpleegster Soera, — een heel ander type dan de gelijknamige Roemeense juf=frouw, waar ik eerder melding van maakte.

Soera deed voor de patiënten wat zij kon, zij verspreidde een sfeer van hartelijkheid om zich heen, die menige wan=hopige weer enigszins met het leven verzoende. Dat was niet zonder gevaar. Jewimow had haar al eens op het matje geroepen en haar gezegd : „Hoe meer er sterven, hoe beter. Het is je taak, daar het jouwe toe bij te dragen. Al het andere is sentimentele onzin !"

Maar Soera had haar eigen gedachten. Het scheen, dat zij veel vertrouwen in mij stelde, want als zij, tegen het vallen van de avond, wanneer de kans op plotselinge con=trole=bezoeken door de kampbazen en hun handlangers niet zo groot meer was, bij mijn bed kwam zitten praten, gaf

zij mij haar mening over de toestanden in haar vaderland te kennen, met een ontstellende openhartigheid. Van jongs af had zij steeds over de wreedheid en de meedogenloze valsheid van de Westerse wereld horen spreken; zij had nu echter heel wat mensen uit dat boze Westen leren kennen en het was haar opgevallen, dat die veel beschaaf= der en met veel meer zelfbeheersing optraden dan de man= nen, die zij in haar eigen omgeving had leren kennen.

Ik vond dit een echte generaliserende meisjesopmerking, en zei haar, dat in het Westen lang niet alle mannen zo fatsoenlijk waren als zij scheen te denken, en dat ik toch ook menselijke en beschaafde Russen ontmoet had. Ik kon haar echter maar half overtuigen : zij had een werkelijkheid leren kennen, die datgene, wat zij vroeger op school en in de jeugdorganisaties geleerd had, zozeer logenstrafte, dat zij nu met haar mening naar het andere uiterste overhelde.

In de gesprekken met Soera werd het me opnieuw dui= delijk, dat men het Russische volk in zijn geheel niet met het onmenselijk Sowjet=regiem mag vereenzelvigen.

Vier avonden heb ik naar Soera geluisterd en veel van haar geleerd over hetgeen zich in Rusland achter de Sow= jet=façade afspeelt.

De vijfde dag kwam zij niet. Zij was weer bij Jewimow ontboden. De volgende dag keerde zij niet meer in het hospitaal terug. Ik heb nooit meer iets van haar vernomen.

*

De massale sterfte, tengevolge van ondervoeding, uitput= ting en mishandeling, in de krijgsgevangenkampen tussen 1942 en 1946 zal slechts bij benadering becijferd kunnen worden. De registratie, voor zover geschied, werd achter= af vernietigd; en de lijken werden in massagraven onder de grond gestopt.

In mei 1946, — tijdens de periode, die ik voor „recon= valescentie" in Kamp 7099/5 doorbracht — kwam er een verordening uit Moskou, dat elke dode afzonderlijk begra= ven en het graf van een nummer voorzien moest worden.

Vier Duitse krijgsgevangenen moeten de kuilen graven

en er de paaltjes met het nummer bij zetten: een zware karwei in een steenharde grond bij temperaturen van 30 en 50° ! Maar ter compensatie mogen zij de lijken van datgene beroven, wat hun nog van enige waarde toeschijnt. Dat mogen zij van Jewimow, die de lijkenschennis sanctioneert, op voorwaarde, dat alle kunsttanden en kunstgebitten bij hem worden ingeleverd. Jewimow drijft daarmee en winstgevend handeltje in Karaganda.

Op zekere dag lekt het zaakje uit, doordat een der betrokken doodgravers zijn mond voorbij praat.

Nog dezelfde avond houdt Geworonski een daverende toespraak tot de gevangenen.

— Dit is een echt fascistische methode, zegt hij, waarvoor de strengst mogelijke straffen moeten gelden. U is er nu allen getuigen van, hoe onmenselijk de Duitsers zijn.

Twee Duitse toehoorders uit de verzamelde menigte kunnen niet zwijgen en roepen:

— Maar de leider van deze bandieten is de MWD-officier Jewimow!

Woedend buldert Geworonski:

— Sluit die twee schurken op! Tien dagen strafbunker! Die vuile fascisten.

De vier Duitse lijkschenners worden twee dagen later naar een ander kamp overgebracht; zij zullen daar hun werk als dieven en als spionnen wel mogen voortzetten; het zijn „betrouwbare" mannetjes, de MWD staat achter hen. Ook Jewimow verdwijnt naar elders, maar komt enkele maanden later weer terug naar kamp vijf. Er verandert niets. De slaven hebben genoeg te stellen met hun arbeid en hun knagende maag, om nog lang aan de doden te denken. En de beroofde lijken zwijgen.

Veertig dagen Kartzer

Mijn „reconvalescentie" zag er als volgt uit: veertien dagen na mijn operatie ben ik in de speciale barak voor genezenden, O. K. geheten. De tweede dag van mijn

1 Afkorting van het Russische woord voor reconvalescentie-barak.

verblijf aldaar word ik naar de verhoorskamer geroepen. Jewimow begroet me met :

— Zo, christenhond, uitgeslapen ? Of wil je weer terug naar het ziekenhuis ?

Ik geef geen antwoord.

— Goed. Ik zal je naar mijn hospitaal laten overbrengen. Daar kun je ook uitslapen. Riem op tafel. Vlug.

— Waarom ?

— Zwijg. Riem op tafel. De enige die hier vragen stelt, ben ik. Jij hebt slechts te gehoorzamen.

Jewimow springt op me toe, trekt zijn revolver uit de holster en slaat met de kolf op mijn hoofd. Ik zak in elkaar en lig even versuft. Dan wordt ik bij mijn kraag omhooggehesen en hoor ik Jewimow schreeuwen :

— *Dawai; kartzer*[1].

De soldaat, voor wie dat bevel bestemd is, brengt me weg. Opnieuw is een kleine, donkere ruimte met een cementen vloer mijn behuizing. De bewaker brengt vier ons zwart waterbrood : *Bolsje njet*[2]. Dertig dagen zit ik eenzaam na te denken. Wat zal me nu weer overkomen ? Knagende honger, tergende dorst en de onmogelijkheid om op de koude, harde grond te slapen zijn de oorzaken, dat ik na verloop van een dag of wat niet meer kan opstaan. Ik lig en lig maar, denkend aan de toekomst, of eigenlijk halfbewust doezelend, want ik heb geen vastomlijnde gedachtengang. Zelfs de schamele portie brood van de bewaker blijft liggen, hetgeen deze na twee dagen opvalt. 's Middags komt hij terug; blijkbaar heeft hij Jewimow op de hoogte gebracht. Onder de schouder gesteund, word ik naar de verhoorskamer gebracht.

— Uitgeslapen ? Uitgeslapen ?, brult Jewimow.

Ik ben te futloos om iets te antwoorden.

— Jij hebt nu de langste tijd hier gezeten, schreeuwt hij. Je komt voor het tribunaal.

Half-begrijpend kijk ik hem aan.

— Waarom ? stamel ik.

— Dat zal de rechter je wel vertellen. *Idi.*

1 Vlug; kampcel! 2 Meer niet!

Als ik in de cel terug ben, heb ik gezelschap gekregen van een medegevangene, Peter Bamberger.

— Ik heb slecht gewerkt, vertelt hij, en daarom ben ik veroordeeld tot vijf dagen arrest. Hier, ik heb een stuk brood binnengesmokkeld. Wil je er ook wat van hebben?

Dankbaar aanvaard ik zijn aanbod. Ofschoon ik de hon=ger nauwelijks meer bespeur, eet ik het brood op, blij, ein=delijk weer met een méns samen te zijn.

Tien dagen later word ik op transport gesteld naar Karaganda.

TIEN JAAR SIBERIË

Het hof bestaat uit een kolonel, majoor Geworonski, een tolk, een burger=werkman, die het Russische volk heet te vertegenwoordigen, en twee getuigen : de krijgsgevangene Lighovnik, hiervoor al genoemd, en Schmidt; dezen bevon=den zich in de groep, die ik in Dobowka heb toegeroepen : *Jullie zijn gek om nog langer voor de Russen te werken.*

De dagvaarding vermeldt, dat tegen de krijgsgevangene Wigmans, Johannes Henricus, geboren 1 september 1923 te Aarle=Rixtel (N. B.) in Nederland; nationaliteit : Nederlandse; momenteel verblijf houdende in Russische krijgsgevangenschap te Karaganda, aanklachten zijn inge=diend wegens weigeren van werk door zichzelf een breuk te bezorgen en opruiïng van medekrijgsgevangenen.

De rechter vraagt of de voorgelezen aanklacht juist is. Daarop antwoord ik :

— Neen. Ik ben geen krijgsgevangene : ik ben vrijwillig van het Duitse naar het Russische front overgelopen. Ik ben als vriend en bondgenoot tot u gekomen.

De rechter grinnikt :

— Als vriend bent u zeker niet gekomen, want dan zoudt u niet als beklaagde voor mij staan. Bovendien is mij niets bekend van uw desertie.

Geworonski, die zeer goed op de hoogte is van mijn overlopen, staat vals te glimlachen, overigens zonder mij aan te zien. Hij heeft de militaire rechter een aanklacht in

handen gespeeld, waarin niets van de desertie vermeld staat.

— U hebt zich schuldig gemaakt aan de hiervoor vermelde zaken?

Ik geef geen antwoord. De kolonel vervolgt:

— U hebt de Russische wetten met voeten getreden en u niet geschaamd het Russische volk uit te buiten door werk te weigeren. Weet u wel dat u zodoende het brood eet, dat de Russische bevolking voor u verdiend heeft? Iedereen in de Sowjet-Unie moet arbeiden; ook u. Anders steelt u het brood van de gemeenschap.

Na een tussenpauze gaat hij verder:

— Voorts heeft men u schuldig bevonden aan opruiïng.

En dan richt hij zich tot de twee getuigen:

— Is dat waar?

De „kameraden" Lighovnik en Schmidt knikken bevestigend en zeggen:

— Ja, dat is zo[1].

Tot nu toe zit er, de Sowjet-ideologie in aanmerking genomen, nog een zekere formele samenhang in het rechtsgeding. Maar nu wordt het een boosaardige klucht. De kolonel houdt een soort redevoering tegen me over de vaste wil van Maarschalk Stalin en van de volken van de Sowjet-Unie, om vrede en eendracht te doen heersen tussen de volken. Ook met de verslagen Duitsers en later met de volken van Engeland en de Verenigde Staten. Maar ik, als saboteur en opruier, tracht dit edele streven moeilijkheden in de weg te leggen. En daarvoor dien ik bestraft te worden.

Dan overlegt het gerechtshof een paar minuten en komt de apotheose, in belachelijk gezwollen bewoordingen:

— Trouwe dienaar van koningin Wilhelmina! Strijder voor het Vaticaan en verdediger van het Westelijk imperialisme! U bent een gevaarlijk individu. U zult uw overtuiging kunnen verdedigen in de Siberische steppen. Wij hebben besloten u voor uw misdrijven te veroordelen tot tien jaar dwangarbeid. Eerst na afloop van deze straftijd

1 Dit tweetal had mijn woorden verklikt. De beloning voor dit verraad is hun niet ontgaan: zij werden beiden bij het eerstvolgende transport in 1946 gerepatrieerd.

zult u, hopelijk als een beter mens, naar uw vaderland terugkeren... Heeft de beklaagde nog iets te vragen?

Ik tracht nog tegen te spartelen:

— Ik vind het onmenselijk, dat u iemand die als vriend bij u gekomen is, tot tien jaar dwangarbeid veroordeelt. Ik heb in het Duitse leger dienstgenomen om naar de Westelijke geallieerden over te lopen en met hen te strijden tegen het nationaal-socialisme. Toen de Duitsers mij aan het Russische front inzetten, ben ik zonder aarzelen gedeserteerd naar u, als Oostelijke geallieerden, in de veronderstelling, dat ik als vriend, althans als mens behandeld zou worden...

De rechter onderbreekt mijn woorden met:

— U bent in Rusland, waar Russisch recht geldt. U kunt binnen 78 uur gratie vragen bij het hooggerechtshof te Alma Ata.

Dan wordt de deur van de rechtszaal ontsloten en ligt de weg voor mij open naar een tienjarig verblijf in Siberië.

Japanners

Maar eerst liggen er nog maanden opsluiting voor me. Ik word weer naar Spasski Sawod gebracht en onderweg verneem ik, dat ik nu geen krijgsgevangene meer ben doch een misdadiger, een bandiet.

Ik word opgesloten in een ruime cel, waar ik een maand lang alleen ben.

Dan komen vijftien Japanse officieren, ieder veroordeeld tot vijftien jaar, me gezelschap houden.

Het Japanse leger in het Verre Oosten capituleerde in 1945 onder voorwaarde, dat de officieren mochten behouden wat zij op het ogenblik van hun gevangenneming bezaten. Alle eenheden zouden onder kommando van hun eigen officieren blijven. En inderdaad brachten alle Japanse krijgsgevangenen hun volle uitrusting mee, toen zij in West-Siberië arriveerden, behalve natuurlijk hun geweren en munitie.

Maar de Japanse soldaten negeerden Russische bevelen; zij gehoorzaamden alleen aan hun eigen officieren en dezen

weigerden op hun beurt de Russische bevelen door te geven. Zodoende werkten de Japanners niet! „Stuur ons daarheen terug, vanwaar we gekomen zijn", zeiden zij: „Wij komen hier niet uit vrije beweging. Waarom maken jullie gevangenen als je niet in staat bent, voor hen te zorgen?"

Moskou heeft getracht de weerstand te breken door strafbedreigingen.

Het gevolg is dat in korte tijd niet minder dan 128 Japanse officieren in Karaganda en Alma Ata tot 15 jaar gevangenisstraf worden veroordeeld. Een vijftiental hunner komt in mijn cel terecht, waardoor ik kennis maak met een volk, dat ik vermoedelijk nooit ontmoet zou hebben als ik er niet voor naar Siberië was gereisd.

Nu houden de kommunisten wel van verzet en staking, maar niet als het tegen henzelf gericht is. En ze weten er raad mee. De Japanners krijgen eenvoudig niets te eten, dan capituleren ze voor de honger en gaan aardappelen rooien en tomaten plukken.

Ik behoef niet te werken of liever: ik mag niet werken; ik blijf dag en nacht opgesloten.

De Japanners zijn zo sympathiek, tomaten en aardappelen voor me mee te smokkelen, een welkome aanvulling van mijn brood- en soepdieet.

Blijkbaar mocht het kamp niet weten, wat er met mij aan de hand was. Na maanden afzondering, werd ik op een avond uit de cel gelaten, om samen met een Russische bewaker en een Japanner, water te gaan halen. De bewaker bleef aan de kamppoort wachten, wel wetende, dat we toch niet zouden ontvluchten. Ik werd gesignaleerd door een van de kampbewoners, die toevallig in de buurt was; het nieuwtje verspreidde zich en riep een hulpactie in het leven.

Als we de volgende avond weer bij de put komen, vinden we daar een berg wit- en zwartbrood, afkomstig van zieke collega's uit het hospitaal en andere krijgsgevangenen. Dokter B. heeft een paar schoenen en Dr W. een paar sokken voor me neergelegd, heel wat beter dan de lorren, die ik draag.

Met mijn Japanse lotgenoot draag ik die avond in plaats van de gebruikelijke vijftig liter water een ton vol brood door de controle, die, zoals gewoonlijk, niet streng is. Voor de eerste maal in twee jaar ben ik — en zijn met mij de Japanners — met een overvolle maag op de planken vloer gaan liggen. 's Nachts heb ik door de overladenheid van mijn maag voldoende tijd om mezelf af te vragen, of dit de laatste volle maaltijd en het eerste en laatste bachanaal van mijn Russische (mijn hele ?) leven is.

Onderweg in het kamp, heb ik nog kans gezien, een ogenblik bij de ziekenbarak achter te blijven, waar enkele van mijn vrienden buiten staan te wachten. B., W. en nog een paar anderen drukken me haastig de hand en zeggen : „We zullen je niet vergeten. Houd je goed !"

Ik antwoord, dat ik me er wel doorheen zal slaan, door de kracht van mijn geloof en vertrouwen op God[1].

[1] Wat ik precies gezegd moet hebben, is door een van mijn beste vrienden, die mij samen met B. en W. de hand drukte, aangehaald in een artikel, dat hij, in 1948 in Duitsland teruggekomen, voor het Engelse dagblad *Catholic Herald* schreef. Het werd gepubliceerd op 21 januari 1949, onder de titel : „The revelations of a soviet prisoner". Daarin vertelt hij o.m.: „In the case of Jan van Wigmans from Eindhoven, who had refused to do spying for the NKWD, different action was taken. He was sent to the coal pits of Karaganda, where he was brutally illtreated. Then when he refused to go down the pit again, he was brought before the Military Tribunal on an alleged charge of sabotage, and condemned to ten years' forced labour (Katorga). Knowing that Katorga was equivalent to a sentence of slow and painful death, he took leave of his friends with words: *My Catholic Faith is stronger than chains and irons; I know that my Redeemer liveth.*"

In het Nederlands orgaan *Het Volksweekblad* van 19 februari 1949 verscheen onder de titel: „Ik was krijgsgevangene in Sowjet-Rusland" een vrije vertaling van dit in Engeland gepubliceerde verhaal. De passage werd als volgt gelezen: „De zaak van Jan van Wigman uit Eindhoven, die had geweigerd spionnagewerk voor de NKWD te verrichten, werd weer anders aangepakt.

Hij werd naar de kolenmijnen van Karaganda gestuurd, waar hij mishandeld werd. Toen hij weigerde weer in de mijn af te dalen, werd hij voor het Militair Gerechtshof gebracht onder beschuldiging van sabotage en veroordeeld tot 10 jaar dwangarbeid in Katorga. Daar hij wel wist, dat „Katorga" betekende: te zijn veroordeeld tot een langzame, pijnlijke dood, nam hij afscheid van zijn vrienden met deze woorden : *Mijn Katholiek geloof is sterker dan kettingen en boeien; ik weet dat mijn Verlosser leeft.*"

's Anderendaags blijkt, dat het feestmaal mijn afscheids=diner van Spasski Sawod is geweest. Samen met enige Japanners en de onvermijdelijke bewakers rijd ik, per vrachtauto, veertig kilometer in Noord=Oostelijke richting. We stoppen in Karabas, waar we ontvangen worden door de kampcommandant Iwan Wassile.

Hij was een commandant die er eigen gedachten op na hield. Zijn opvatting luidde : wat Moskou decreteert, moet Moskou weten; in Wassile's kamp heerst Wassile's wet.

Toen de eersten van ons zich bij hem meldden stond hij stom verbaasd.

— Ik heb hier al van alles gehad, van Amerikanen tot Chinezen. Hier heerst werkelijk de *Internationale !* Maar krijgsgevangenen kreeg ik nooit. Daarvoor was mijn kamp niet goed genoeg. Maar jullie zullen het wel verdiend heb=ben dat je naar Siberië wordt overgebracht. Toch vindt ik het jammer, dat dit zo gelopen is : jullie waren de enigen van wie wij konden verwachten, dat zij zouden helpen om een nieuw, vrij Rusland op te richten !

Ik kon mijn oren niet geloven. Maar in de vijf maan=den, die ik in dit doorgangskamp doorbracht, heb ik nog heel wat van die merkwaardige uitlatingen van Wassile vernomen.

Anderzijds deed hij alles om zijn zaken formeel in orde te hebben en trachtte hij conflicten met de MWD te vermijden.

Hoe was deze man ertoe gekomen, leider van een *gulag*[1] te worden ? vroeg ik me af.

Wassile schrok er niet voor terug, op vertrouwelijke wijze met zijn gevangenen te praten, althans met krijgs=gevangenen en met die Russen, die om politieke redenen „Siberië" hadden gekregen. Ook voor de criminelen was hij rechtvaardig en menselijk, maar bij deze categorie was hij niet populair : zij legden zijn houding als zwakheid

1 *Dwangarbeiderskamp.* Afkorting van *Glavnoye Upravlenye Lagerei* = Departement van strafarbeidskampen.

uit en zagen hem niet voor vol aan. Waarschijnlijk namen zij hem ook zijn welwillendheid tegenover de buitenlanders kwalijk.

Ook met mij heeft hij meer dan eens vertrouwelijk gesproken en daarbij kreeg ik tevens antwoord op de vraag, die ik bij mezelf gesteld had, hoe een man als Wassile op die plaats was gekomen.

Zijn kampervaringen dateerden al van 1934. Hij was toen betrokken bij het Kirow-complot, wat hem 25 jaar Siberië opleverde. Al spoedig had hij ontdekt, dat lang niet allen, die naar Siberië werden gestuurd, misdadigers waren en hij wist, dat sinds de oorlog talloze krijgsgevangenen, die niets anders hadden gedaan dan hun soldatenplicht, de weg naar de steppen hadden afgelegd. In zijn gebroken Duits vertelt Wassile, dat hij weliswaar kampcommandant is geworden, doch dat dit niets afdoet aan zijn toestand : „Ik ben nu al twaalf jaar gevangene", zegt hij. En dan voegt hij er, met de hem eigen levensgevaarlijke onomwondenheid aan toe : „Ik wacht nu alleen nog maar, tot er weer een keer oorlog komt, maar dan een oorlog, die het regiem te Moskou omvergooit en aan mij en aan miljoenen anderen de vrijheid teruggeeft."

Langzaam begin ik iets van de vreemde positie van Wassile te begrijpen. Wassile is een man die capaciteiten bezit. In een normale maatschappij zou hij waarschijnlijk een leidende functie in het bedrijfsleven hebben bekleed; maar in de Sowjet-maatschappij zijn er veel van dit soort figuren nodig om het miljoenenbedrijf der slavenexploitatie op gang te houden. Vrijwillig zou een man als Wassile er nooit over denken, een dergelijk baantje te aanvaarden, maar met zijn veroordeling tot 25 jaar moet hij eieren kiezen voor zijn geld. En gevallen als het zijne, zijn er nog meer. Waaruit ik opnieuw, tot mijn voldoening, mag afleiden, dat het Russische volk niet in zijn geheel met het rode regiem vereenzelvigd mag worden.

Wassile was te goed voor zijn baantje, maar dat was nu eenmaal zijn vorm van dwangarbeid. Alle fatsoenlijke mensen in het kamp, de krijgsgevangenen en de Russische „politieken", hadden veel sympathie voor hem, en deden

ook alles om hem terwille te zijn; maar bij het uitschot was hij allesbehalve geliefd. Dat slag lieden voelde zich onzeker onder een kommandant, die niet sloeg en weinig vloekte, maar wel onverwachts binnen viel, om aan het eeuwige kaartspelen een eind te maken.

Deze houding heeft Wassile met de dood moeten bekopen. Op een rondgang door het kamp, waarbij hij van gewapend geleide afzag, is hij door een troep ontevredenen overvallen en gelyncht. Het moet snel in zijn werk zijn gegaan, want de overgrote meerderheid van de kampbewoners bespeurde het pas, toen het verminkte lijk naar buiten werd gebracht. Wie precies de daders waren, wist niemand, hoewel ieder wel begreep, in welke hoek zij gezocht moesten worden. Maar echt gezocht werd er niet, althans niet door de anders zo actieve politie. Er zijn daarvoor verschillende verklaringen aan te voeren; de voornaamste reden is echter wel hierin gelegen, dat men ervoor terugschrikt, met de criminele outcasts, die al lang de hoop op een normaal leven hebben opgegeven en het kamp als hun eigen domein beschouwen, die bovendien toch geen hogere straf meer kunnen krijgen dan 25 jaar dwangarbeid (sinds de doodstraf in de Sowjet-Unie werd afgeschaft), dat men ervoor terugschrikt, tegen deze lieden, die tot alles in staat zijn, op te treden. Hier wordt het Russische spreekwoord toegepast : *Sjto ja wizjoe nje widal, sjto ja sloesjajoe nje slychal.* D. i. „Wat ik zie, heb ik niet gezien; wat ik hoor, heb ik niet gehoord"

*

Volgens een of andere verordening, moesten de Japanners, met wie ik in het kamp kwam, afzonderlijk worden ondergebracht. En alle vriendelijkheid van Wassile ten spijt, kwam ik in een barak terecht, waarvan de meerderheid der bewoners uit Russen, Kirgiezen, Kazakken en Kaukasiërs bestond, die wegens herhaalde landloperij, diefstal, roofovervallen, moord, kinderverkrachting en publieke ontucht, enkele ook wegens politieke affaires, hun 25 jaar

hadden gekregen. Ik hoef wel niet te vertellen, hoe ik mij, als enige Westerling, tussen deze mensen voelde.

Hoe het met het karakter van werkkamp te rijmen valt, kan ik niet begrijpen, maar werken doen deze dwangarbeiders niet! Kaartspelen is hun liefste bezigheid en daarbij vergokken zij alles wat los en vast is. Ondanks de kou zitten er van die lieden op de tegen elkaar geschoven britsen, die als enig kledingstuk een kort broekje dragen. De rest van hun garderobe hebben ze vergokt. En men krijgt niet de indruk, dat zij erg van de kou lijden : zij schijnen tegen vele dingen verhard.

Er is hier geen wasgelegenheid of toilet. Wie zich gedwongen voelt om zich te wassen — bijna niemand; waarom ook ? — doet dit met sneeuw. Als men naar het toilet moet, gaat men even naar buiten. Het gevolg is dat zich een mesthoop vormt, die weggegraven moet worden als het weer zachter wordt, om in de zomer niet door een afschuwelijke stank gekweld te worden.

Het lijkt mij het beste, aangekleed op de brits te gaan liggen. Het laatste stukje brood dat ik nog bezit van mijn vrienden in Spasski Sawod, deponeer ik onder mijn hoofd. Dodelijk vermoeid val ik in slaap. Als ik echter wakker word, om me „naar het toilet" te begeven, ontdek ik dat mijn barakgenoten me tijdens mijn slaap van sokken en schoenen beroofd hebben en dat zij er zelfs in geslaagd zijn, mijn laatste stukje brood te gappen. Nu bezit ik alleen nog maar mijn werkpakje; en hoe lang zal ik dit nog het mijne kunnen noemen ? Deze lieden zijn in staat om niet alleen mijn laatste kleren te vergokken, maar ook mijn leven als ik hen iets in de weg leg. Daarvan ben ik overtuigd en daarom zie ik maar af van elke actie.

Dàt hebben de vele verhoren toch al uitgewerkt : terwijl ik vroeger altijd strijdbaar en in de contramine was, acht ik het nu verstandiger, niet tegen de bierkaai van een niets ontziende overmacht te vechten.

Van slapen komt niets meer en ik ben blij als om zes uur 's ochtends „appèl geblazen" wordt. Dat gaat als volgt : een man slaat met een staaf ijzer tegen een opgehangen stuk rail. Dan komt hij in elke barak en schreeuwt :

Betjom[1]. Van de tweehonderd aanwezigen komen er ongeveer honderd overeind; de rest slaapt door. Dit is niet naar de zin van de barakkommandant, die na een poosje, gesecondeerd door twee potige bewakers, bewapend met staven ijzer, onze barak binnenkomt en de anderen sommeert op te staan. Als de heren goed gemutst zijn, heeft dit bevel effect; dan staan zij na twintig minuten allen buiten op de appèlplaats. Ik maak het echter ook mee dat de boeven de kommandant dreigen : „Als jij ons niet met rust laat, spelen we vanavond om je leven".

De barakkommandant heeft het voorbeeld van zijn voorganger voor ogen, die door de heren gewurgd werd; hij probeert de bende te overtuigen en uiteindelijk komen ze naar buiten, maar daar is wel een uur mee heengegaan — en intussen staan de anderen buiten in de snerpende kou te wachten.

Na het appèl wordt het brood gedistribueerd. Allen moeten op hun bedden gaan zitten, en dan komt de brooduitdeler, in gezelschap van een controleur alle bedden langs, en ieder krijgt zijn rantsoen. De broodwagen wordt intussen bewaakt om plundering te voorkomen.

Daarna neemt ieder een rantsoen... water in ontvangst. Dan strekt men zich uit op zijn brits. Wie niet kaart speelt, probeert te slapen.

Tegen het middaguur : een halve liter *kapoester* d. i. koolbladerensoep en *kasja* — een nationaal Russisch gerecht, bestaande uit maïs of grutten, in water gekookt. Het eten wordt in grote tonnen aangebracht, waaruit de barakkommandant zelf de porties opschept, terwijl een man hem de aluminium schotels aanreikt en vier anderen als „obers" langs de bedden gaan.

De grootste schurken hebben de barakleiding wel zo afgericht, dat zij extra rantsoenen ontvangen of dat er voor hen tweemaal wordt opgeschept. Wat over is, wordt door de barakkommandant aan „vriendjes" uitgereikt.

Na het eten wordt er weer geslapen tot een uur of zes. Om vijf uur ongeveer wordt de barak uitgeveegd. Dat

1 Opstaan.

werkje, dat een paar oude zwakke Russen, daartoe door de barakbazen gekozen, moeten verrichten, geschiedt zonder één druppel water : er ontstaat natuurlijk een verschrikkelijk gestuif, wat het sein is, om naar buiten te vluchten. Voor de meesten althans. Er zijn echter barakbewoners, die in de dikke stofwolk rustig blijven doorsoezen ! Zij knijpen hun ogen nog eens dichter en slapen verder tot het avondappèl.

Om zes uur komen enige bewakers het avondmaal uitdelen : weer een halve liter maïs of *kapoester*. Dan is de tijd aangebroken om uit te rusten van het niets doen, te kaarten of te praten — totdat tegen tien uur het sluitsein gegeven wordt. Zo is het dagelijks leven in mijn barak te Karabas waar ik drie maanden „rust" geniet.

*

Op zekere ochtend komt een Russische afgezant van de kampleiding de barak binnengestormd en roept luidkeels .

— Wigmans ! Wie is dat ?

Als hij me gevonden heeft, deelt hij op triomfantelijke toon mede, als had hij zelf voor het nieuws gezorgd :

— Het hogere gerechtshof te Alma Ata heeft jouw straf van tien op vijf jaar teruggebracht !

Hij legt mij een papiertje voor ter ondertekening; ik verklaar daarmee, dat hij mij in kennis gesteld heeft van de gratieverlening.

Vijf jaar gratie ! Betekent dat hier ook inderdaad, dat ik vijf jaar eerder vrij man zal zijn en naar Nederland terugkeren ? Ik weet niet, wat ik ervan denken moet : ik kan niet beweren, dat ik dolgelukkig ben... Ik wil me weer op mijn bed begeven, maar de brenger van de gratieboodschap wacht blijkbaar nog op iets. Een beloning ? Een fooi ?

Ik tracht de man duidelijk te maken, dat ik niets bezit. Hij kijkt me verachtelijk aan en vloekt in het Russisch. Dan geeft de barakoverste de man een portie brood van zes ons, notabene van zijn eigen rantsoen ! Even flitst het door mijn hoofd, dat dit toch wel een onverwacht

teken van menselijkheid en medeleven is, maar dan krijg ik het vermoeden, dat ik deze royale gift wel op de een of andere manier zal moeten betalen.

En inderdaad. Als ik de volgende morgen in de rij sta, om het broodrantsoen in ontvangst te nemen, word ik overgeslagen, met de opmerking: „Jij hebt je rantsoen gisteren al gehad, nietwaar?" Intussen vraag ik me af, of de „blijde boodschap" van de halvering van mijn straf een dag extra honger lijden waard is. De tijd zal het leren.

*

In het kamp te Karabas is er ook een vrouwenafdeling, bestaande uit enige barakken, die elk tweehonderd vrouwen herbergen. Officieel zijn de mannen van de vrouwen streng gescheiden, maar in werkelijkheid zijn er allerlei mogelijkheden tot contact, en daarvan wordt ruim gebruik gemaakt. Ook hier vind men slachtoffers van het regiem en vrouwen die uit Oost-Duitsland zijn weggesleept, maar de meesten behoren tot het uitschot van het Sowjetrijk en zijn wegens diefstal, prostitutie, moord, landloperij en dergelijke veroordeeld.

*

Een apart hoofdstuk vormen de *maloletki*[1] in het doorgangskamp Karabas. De jongeren van twaalf tot zeventien leven afgezonderd van de ouderen en wonen in twee stellen barakkenkampen. Aan de ene zijde van de prikkeldraadversperring leven de meisjes, aan de andere kant de jongens, allen veroordeeld wegens straatloperij, diefstal en zedelijkheidsdelicten.

Deze kinderen hebben, vóór zij in Karabas belandden, door de steden gezwalkt, in grote en kleine troepen. De jongens zijn vroeg met roven begonnen, de meisjes met het te koop aanbieden van hun jonge lichaam. Vielen er op dit gebied geen zaken te doen, dan bedelden zij.

1 Kinderen.

's Nachts sliepen zij, elkaar verwarmend, in de hoeken van pleinen, in portieken van huizen, in de wachtkamers van de stations of in de tunnels van de ondergrondse.

Het schijnt, dat de Sowjet=regering alles in het werk stelt, om aan dit verschijnsel een eind te maken : in de tijd dat ik in Karabas was (1947) was er echter nog steeds aanvoer van deze *bezprizornye*.

Er waren meisjes en jongens van 15, 16 jaar bij, die wegens gemeenschappelijk gepleegde misdrijven waren gearresteerd : een meisje had welgesteld uitziende man= nen naar een appartement gelokt en daar waren jongens aanwezig geweest, met wie zij „samenwerkten", die de meegelokte mannen bewusteloos sloegen en van alles beroofden.

Op de daken van spoorwagens reisden deze kinderen door de Sowjet=Unie, van de ene plaats naar de andere totdat zij vroeg of laat in handen van de politie vielen. Hun verblijf in een kamp was dan allerminst geschikt, om hen tot betere mensen op te voeden.

In Karabas huisden er in barak vier 200 jongens en in barak vijf 150 meisjes. Twee Russische bewakers — zelf ook gestraften — moesten er streng op toezien, dat de scheiding tussen beide groepen gehandhaafd bleef. Maar de bewakers geloofden het wel. En voor een stuk brood of een handvol tabak knepen ze allebei hun ogen toe. De afrastering tussen barak vier en barak vijf vormde hele= maal geen bezwaar en zo bestond er een levendig verkeer tussen beide barakken, vooral tegen de avond.

Ik heb de indruk opgedaan, dat de verwaarloosde jeugd het niet zo erg vindt, in kampen als dit te moeten leven. Evenmin trouwens als het slag volwassen gevangenen, waartussen ik in Karabas terechtkwam. Officieel moeten deze lieden werken, maar in de praktijk komt er van ar= beid vrijwel niets terecht. Hier krijgen ze althans regel= matig te eten. En ze zijn onder kornuiten, van wie ze veel leren voor later, als hun straftijd voorbij is.

*

Eerst heb ik niet begrepen, hoe hier jong en oud de dag met slapen en allerlei geknoei konden doorbrengen, ter=wijl er van regelmatige arbeid geen sprake was. Na enige tijd blijkt mij echter, dat daarin het karakter van „door=gangskamp" tot uitdrukking komt. Behalve de jongens en de meisjes, die veelal tot kortere straffen veroordeeld zijn en vaak hun gehele tijd hier doorbrengen, komen hier in Karabas voornamelijk mensen, die vijf tot vijftien jaar Siberië voor de boeg hebben. Een gezondheidscom=missie houdt zich met elke nieuw=aangekomene, kort na diens intrede te Karabas, bezig om met hem een overeen=komst aan te gaan met betrekking tot zijn toekomstig werk. Dat gaat als volgt in zijn werk — zo ging het al=thans met mij — :

Ik werd bij de gezondheidscommissie ontboden, die uit twee personen bleek te bestaan : een Russische arts en een dokter=gevangene. Deze laatste voerde het woord onder toezicht van de Rus. Of ik niet in een fabriek wilde gaan werken ? luidde de vraag. Terstond was ik geneigd, ja te antwoorden, want dit scheen mij de aangewezen weg om uit de ongure onderwereld weg te komen, waarin ik ver=zeild was geraakt. Alvorens te antwoorden, vernam ik nog van de dokter, dat aan de tewerkstelling een rustperiode van enige maanden, met goede behandeling zou vooraf=gaan. Zonder aarzelen stemde ik toe. Er werd me een in het Russisch gesteld formuliertje voorgelegd, waar ik mijn handtekening onder zette en daarmee was de zaak beklonken.

Een Wolga=Duitser hielp me echter al spoedig uit de droom :

— Denk niet, dat je in een fabriek terecht komt ! zegt hij me. De dokter wordt gedwongen over fabrieksarbeid te spreken; maar in de verklaring die je hebt ondertekend, staat, dat je in de mijnen wilt gaan werken...

*

Ik kom met een groep van ongeveer tweehonderd jonge mannen van twintig tot dertig jaar, die ook getekend

hebben voor fabrieksarbeid, in een „O. K.=barak", waar wij „verwend" worden met een strozak en een deken. 's Ochtends wordt de barak gereinigd door twee Chinezen, door de barakkommandant voor dit karweitje aangesteld. Wij ontvangen elke morgen zes ons zwartbrood, twintig gram suiker en een halve liter koolbladerensoep. Tot het middageten is volstrekte rust geboden. Niemand mag iets doen, iedereen moet op zijn plaats blijven liggen. Om twaalf uur volgen een halve liter *kapoester* en een halve liter gruttenkasja, soms opgefleurd met een stukje vis. Ook 's middags moeten wij rust houden.

Om vijf uur wordt er appèl gehouden in de barak zelf, waarna tegen zessen het avondeten volgt, bestaande uit een halve liter soep.

Op het einde van de maand worden we gewogen en drukt de Russische arts ons vaderlijk op het hart, dat „uitrusten het voornaamste is voor ons zwak lichaam", en dat „een man bij deze goede verzorging in drie maan=den twintig kilo kan aankomen, als hij maar absolute rust houdt". Dit „goede" leven duurt voor mij tot 1 april 1947, de dag waarop ik in de kolenmijn „19 bis" van Karaganda afdaalde.

IN DE MIJNEN VAN KARAGANDA

Vol trots vertelden de Russen, dat het gebied van Kara=ganda op het Donetz=bekken na het belangrijkste kolen=bekken van de Sowjet=Unie was geworden : in 1945 waren er al 84 mijnen en toen ik in 1947 arriveerde was een aantal nieuwe schachten in aanleg[1].

Mijn 19bis ligt ongeveer tweehonderd meter van het kampement, waar de arbeiders leven, die in deze mijn werken. Er wordt in drie ploegen gedolven : van 's och=tends acht tot 's middags vier, van vier tot 's avonds twaalf en van twaalf tot 's morgens acht uur. In het kamp wonen achthonderd mannen, waarvan er bij toerbeurt zeshonderd

1 In 1950 bedroeg het aantal mijnen hier reeds 108.

elke 24 uur moeten afdalen. De overige tweehonderd hebben de verantwoording voor keuken, wasserij, ziekenzaal en... het bijhouden van het kaartspel in al zijn schakeringen. Vele Russen weigeren namelijk stelselmatig om in de mijn af te dalen. De kommandant probeert het met lieve woordjes en met zweepslagen; hij zet weerspannigen buiten in de sneeuw, twee aan twee aan elkaar gebonden, geboeid aan handen en voeten : de Russen ondergaan alles met gelatenheid en doen niets. Of zij dalen af en slapen in afgewerkte mijngangen.

Het dagrantsoen voor de mijnwerker bestaat hier uit achthonderd gram waterbrood per dag, welke hoeveelheid sterk slinkt, als het droog is; één halve liter soep en vijf eetlepels *kasja*.

Ik ben de enige vreemdeling onder Russische arbeiders en als mijn plaats in de barak is aangewezen, kan ik meteen met een aantal Kazakken afdalen. In het magazijn krijg ik een paar gummischoenen en een mijnwerkersjasje en -broek, waarvoor ik een reçu moet tekenen. „Wees er zuinig op", zegt de fourageur in gebrekkig Duits, „want je moet er één jaar mee doen. Pas op je eigendom. Als je kleren gestolen worden, krijg je geen nieuwe!"

Tegen tien uur 's avonds wordt op de „gong" geslagen : aan een paal hangt een stuk rails, waar met een staaf ijzer tegenaan gebeukt wordt. Dat is het sein voor de nachtploeg. De barakleider schreeuwt :

— Denk er om : om elf uur aan de poort.

Naar gelang de tijd verstrijkt, komen de slaven naar de appèlplaats geslenterd, waar ze in de snerpende kou staan te wachten. De nieuwelingen zijn de eersten; de mannen van ervaring komen op het laatste nippertje aansukkelen. Na een onderzoek door de wacht, op tabak of gestolen goederen, komen we op een open terrein vóór het kamp. Weer wachten. MWD-soldaten met honden staan gereed, om in te grijpen bij overtredingen of eventuele deserties.

Als allen gecontroleerd zijn, moeten wij, met de handen op de rug naar een toespraak van de diensthebbende sergeant luisteren. Deze luidt : *Roeki za spinoj. Strozjajsje*

zapresjtsjeno goworitj. Pri malejsjej popytke bezajtj strel=jajoet. Sjagom marsj[1] *!*

*

„19 bis" is de oudste mijn van Karaganda. Ze is vier=honderd meter diep. Ze bestaat uit een hoofdgang met twee belangrijke zijgangen, waarop weer diverse kleine gangen uitmonden. De hoofdader is twee meter hoog en twee meter breed, maar op verschillende plaatsen is de hoogte, ten gevolge van instortingen, nauwelijks zestig cm. Op een diepte van tweehonderd meter druppelt overal grondwater; daarom staat om de tweehonderd meter een pomp, om het water te hozen; af en toe valt de stroom voor deze pomp uit, dan staat in een half uurtje de hele mijngang onder water.

Eén van de zijgangen is bestemd voor het vervoer van de kolen. In deze gang rijden lege wagens naar de plaat=sen waar gedolven wordt, en volle naar de hoofdgang en naar buiten om de kolen af te leveren. Paarden trekken de wagons, welke met zware kabels aan elkaar bevestigd zijn. Op verschillende plaatsen bevinden zich draaischij=ven, zodat men elke gewenste richting uit kan. De volle transporten worden niet met een lift rechtstandig omhoog gehaald, doch met behulp van een lier, opgesteld op een schuins horizontale helling. Aan de lier zit een haak om de wagen aan het einde vast te haken. Dikwijls schiet een van de twee haken los, omdat de man onder deze niet goed heeft vastgedraaid, of omdat de minimum veilig-heidsmaatregelen achterwege gelaten worden. Het is dan zaak er voor te zorgen uit de buurt te zijn, als een volle wagen weer naar beneden komt rijden, extra vaart ver=krijgend door de glooiende helling.

Om een nieuwe gang te maken, legt men (juist zoals in West=Europa gebruikelijk is) eerst een lont, om een deel van de aan te leggen gang tot explosie te brengen; daarna gaat een zogenaamd „arbeidscommando" over tot

1 Handen op de rug. Het is streng verboden te spreken. Bij de geringste poging tot ontvluchten wordt geschoten. Voorwaarts mars.

het uitgraven en transporteren van het puin. Naar gelang men vordert wordt de nieuwe gang gestut met palen. De toegepaste stutmethode is vrij primitief; vandaar de be= trekkelijk talrijke instortingen, als later het delven begint en de aangrenzende kolenlagen worden aangetast.

De paarden, spoedig blind, worden slecht behandeld. Hoe meer er sterven, des te meer paardevlees — een be= geerd clandestien handelsobject — is er voor de paarden= drijvers en hun handlangers voorhanden. Kamp= en mijn= leiding vragen niet naar doodsoorzaken en zijn even royaal met dierlijke als met menselijke werkkrachten.

Wij werken hier in gangen van 1,50 tot 1,80 m. hoog; sommige van deze pijpen zijn tachtig tot honderd meter lang. Eén man boort de kolenlagen tot op een diepte van ruim één meter. Dan laat een ander met een lading van twee= tot driehonderd gram explosieve stof de aangeboorde lagen springen. Zodoende komt er een hoeveelheid van ongeveer zes ton vrij; twee andere mijnwerkers hebben tot taak, deze op „schudgoten" te werpen die, door ge= perste lucht in schokkende beweging gehouden, de kolen naar het einde van de gang schudden, waar de kolen in wagentjes worden opgevangen.

Ook hier vrij veel instortingen, tengevolge van het ge= brekkige stutten.

*

Mijn eerste afdaling in deze mijn was niet bepaald een succes.

Ik loop achter een Kazak aan, mijn bewaker. Roken in de mijn is uiterst gevaarlijk en daarom streng verboden. Mijn Kazak heeft echter doodgemodereerd een sigaret aangestoken. De eerste honderd meter leggen we gebukt af; telkens stoot ik mijn hoofd aan een uitstekende plank, balk of stuk steenkool. Dan komen we in een deel van de mijn, waar we tot aan de enkels door water en modder waden. Na een tiental meter glijd ik uit en lig languit in de modder. Door de schok is ook mijn petroleumlampje gevallen en het vlammetje gedoofd. Mijn bewaker loopt verder, hij schijnt mijn hulpgeroep niet te horen. Niemand

trouwens. Ik krabbel overeind en staar in het duister. Ik realiseer me, dat het niet ondenkbaar is, hier te verdwalen en in eenzaamheid te kreperen. Op handen en voeten, gedreven door een onweerstaanbaar verlangen om te blijven léven — waarom eigenlijk? — en voortgestuwd door de angst voor het onbekende kruip ik op handen en voeten verder, mijn weg aftastend als een blinde, door water en drab, ik stoot en bezeer mij aan allerlei onzichtbare obstakels en word zo afgemat, dat ik op een gegeven ogenblik bezwijk.

Ik moet zo enige tijd half bewusteloos gelegen hebben, als iemand mij aanstoot, mij bijlicht, ook mijn lamp weer ontsteekt en mij beduidt, te volgen. Na een kwartiertje stuiten we in een grote gang, op mijn bewaker, een uitgerookte sigaret tussen de lippen, half ineen gedoken op een boomstammetje. Ik maak hem wakker en kijk hem vragend aan, waarop hij me, wat mopperend, weer voorgaat, alsof er geen vuiltje aan de lucht is. De andere, die me uit de modder gered heeft, gaat binnensmonds vloekend een andere richting uit. De gang waar we nu lopen, is hoog genoeg om rechtop te gaan, en we kunnen er met tweeën naast elkaar wandelen.

Na tweehonderd meter, horen we lawaai van houwelen, kolenscheppen en schudgoten. Plotseling wordt er weer in onvervalst Russisch gevloekt: de brigadier — leider van een arbeidscommando — staat voor ons en werpt zich op mijn bewaker. De brigadier bewerkt mijn Kazak met de vuist, maar deze duikt achter een stuk kool, zodat de woedende werkmeester met zijn hand tegen die kool slaat! Hij brult als een woedende stier, maar mijn bewaker is in een kolengat gevlucht. Dan zet de brigadier, een grote sterke kerel, zijn eenzijdige bokspartij op mij voort. Hij beukt en schopt me, waar hij me raken kan en geeft me tenslotte een dreunende bons tegen mijn hoofd, zodat ik half versuft tegen de harde grond val, overal vol pijn en zwaar uit mijn neus bloedend. De brigadier geeft me nog een trap tegen mijn middel en verwijdert zich, nog steeds schreeuwend en vloekend.

Na een half uur komt hij weer terug. Hij trekt me

overeind en kijkt me bemoedigend aan, alsof hij zeggen wil : kom, het is niet zo erg !, en sjouwt me naar een houttransport, dat afgeladen moet worden. Met bloedend gezicht, half kreupel van de mishandelingen, en met een vreselijke hoofdpijn, begin ik met het wegsjouwen van de eerste boomstam. Voetje voor voetje, overal tegenaan stotend sjouw ik met de boom naar een plaats verderop. Dan volgt een tweede. Maar halverwege bezwijk ik weer. Nauwelijks ben ik neergevallen, of de volgende ploeg arbeiders komt de gang in om aan te vangen met het werkje, dat volgt op het verslepen van mijn boomstammen. Als zij ontdekken dat dit nog niet gedaan is, en zij voor het karweitje staan, schelden ze me uit voor alles wat lelijk is, storten zich met een paar man op me en slaan me met een taai stuk hout buiten westen.

Als ik voor de zoveelste maal vandaag tot het bewustzijn terugkeer, staat er een Rus achter me met een gezicht van „verschrikkelijk ! wie heeft jou zo toegetakeld ?" Hij heeft opdracht van de brigadier om me naar boven te brengen; en dat mag net zo lang duren als ik zelf wil, want het gaat toch van mijn rust- en vrije tijd af.

We gaan wéér door de modder- en waterpartijen, door de gangen waar we moeten bukken en door die, waar we rechtop kunnen lopen, en bereiken eindelijk het daglicht. Smerig, bebloed en vuil, en als volkomen gebroken, volg ik de bewaker, strompel over enige binnenplaatsen en kom dan in de spreekkamer van een dokter.

Mijn eerste werkdag zit er op...

*

De dokter heet Petrosenko. Hij duwt me een thermometer onder de arm en geeft me een paar hoofdpijntabletten, zonder iets te vragen. Na een blik op de thermometer, die 28° aanwijst, zegt hij in het Duits :

— Dat morgen weg is.

Het is nu al bijna twaalf uur en ik heb nog geen tien minuten rust gehad. Over enkele uren moet ik me alweer gereed maken om opnieuw af te dalen.

— Maar kunt u me niet ziek schrijven? vraag ik.

— Ik je niet ziek melden, zegt Petrosenko. Vanavond je weer gezond bent. Hij legt een hand op mijn schouder, loopt met me naar de deur, opent deze en duwt me de spreekkamer uit. De tranen springen me in de ogen.

In de barak heerst een wonderlijke stilte. Men hoort niets dan het gesnurk van een honderdtal mannen. Wie kan ik vragen, waar mijn brood gebleven is tijdens de distributie? Ik heb in 24 uur niet gegeten of gedronken. Maar zij zullen me doodslaan als ik hen uit hun slaap haal. Ik besluit maar te wachten en leg me op mijn krib. Ik ben doodop, maar kan niet echt slapen. De pijn snijdt overal door mijn lichaam.

Nauwelijks ben ik een beetje ingedommeld, of er komt een bewaker binnen en roept:

— *Pokoesjajem*[1]!

Op dit magische woord davert de barak plotseling van activiteit. Ik wil achter de anderen aan, maar ik mis de kracht, om overeind te komen. Als de anderen, min of meer verzadigd, terugkomen en weer op hun strozakken kruipen, komt er één op me af met de vraag:

— Moet jij niet eten?

— Ik kan niet lopen.

— Ik jou soep brengen. Ik zelf kasja eten dan, geeft hij ten antwoord. Ik was in Duitse gevangenschap, vóór vier jaar, voegt mijn weldoener eraan toe.

Na een tijdje komt hij terug en geeft me de soep, die ik gulzig naar binnen lepel. Ik voel me onbeschrijfelijk ellendig. Als de gongslag op het stuk rails weer klinkt, trek ik, als een angstig dier, de dekens over me heen. Als de anderen aantreden, ben ik me nauwelijks bewust dat ik ook moet gaan. Het dringt pas tot me door, als er een bewaker voor me staat en me bevelen toeschreeuwt. Hij kan me echter niet bewegen van mijn krib af te komen. Even later komt hij, vergezeld van een politieman met twee honden, terug. De politieman spreekt me in het Russisch aan, haalt zijn schouders op en gaat weg. Ik blijf liggen en ga de tweede nacht in.

1 Wij gaan eten!

Ik sliep weinig en was aan de somberste gedachten ten prooi. De volgende ochtend voelde ik me nog steeds ziek en ellendig. Tegen een uur of acht kwam er een man aan mijn krib staan, die me voor het eerst weer iets van menselijkheid bewees. Toen hij me aansprak en vroeg, hoe ik het maakte, keek ik hem eerst schuw aan; maar ik stelde aanstonds vertrouwen in hem : deze man was eerlijk en geen MWD-spion.

Hij vertelde mij, dat hij Benjamin T. heette en Let van geboorte was. Zijn ouders hadden een textielfabriek in Riga. Toen de Russen in 1939 Letland bezetten, waren zijn ouders gefusilleerd. Hijzelf, veertien jaar oud, was gearresteerd, had een maand in Petrapalowsk gevangen gezeten en was toen, „wegens spionnage" (n. b. een kind van veertien jaar !) tot tien jaar Siberië veroordeeld.

Dan gaat Benjamin verder :

— Je hebt koorts. Ga mee naar de dokter.

Steunend op Benjamin, strompel ik naar Petrosenko, die verwonderd uitroept :

— Waarom jij niet werken ! Jij zou zijn beter vandaag, nietwaar ?

Benjamin blijkt met de dokter op vertrouwelijke voet te staan. Hij voert een gesprek, waarvan ik alleen versta, dat hij Petrosenko erop wijst, dat ik hier niet als straatrover of landloper zit. De houding van Petrosenko verandert. Hij onderzoekt me nu werkelijk en schrijft me voor drie dagen ziek.

— Hoelang u veroordeeld ?

— Tien jaar. Vijf jaar gratie.

Petrosenko schudt zijn hoofd, geeft nog wat van zijn gebruikelijke hoofdpijnpoeders en zegt :

— Rustig in barak blijven. Dan alles beter wordt.

— Kunt u me niet naar het hospitaal sturen voor een tijdje rust ?

— Spijt me, waarde vriend. Het hospitaal overvol zieken. 24 arm- en beenbreuken. Jij slechts koorts hebt. Kan niet. Onmogelijk.

Ik ga met Benjamin naar de barak terug en mijn nieuwe vriend vertelt me dan, wie Petrosenko is : van Joodse

afkomst, in Kiew geboren en daar in een kliniek werkzaam, toen in 1941 de Duitsers die stad bezetten. Toen het Rode Leger de stad bevrijdde, werd Petrosenko gearresteerd en, wegens „samenwerking met de vijand", tot 25 jaar veroordeeld.

Ik mag van geluk spreken, dat Benjamin bij Petrosenko in zo 'n goed blaadje staat : daar heb ik drie dagen rust aan te danken. In het algemeen is dat alleen weggelegd voor degenen, die in staat zijn Petrosenko geld, sigaretten of andere tegenprestaties te leveren. Zoals de meesten, is ook Petrosenko in het kamp een keiharde egoïst geworden. Ieder weet, dat hij lieden die niets mankeren, maar hem iets kunnen aanbieden (of hem vrees inboezemen) vaak ziek schrijft, en doodzieken met een paar hoofdpijnpoeders de mijn in stuurt.

Benjamin geeft me ook iets te eten van zijn eigen rantsoen. Hij is eten voor mij gaan halen, maar kreeg niets mee. De brigadier citeerde het beroemde Sowjet-woord : „Wie niet werkt, zal ook niet eten". Als echte zieke beschouwt hij me niet, omdat ik niet in het hospitaal lig.

*

Het is een koude februari-avond, als tegen tien uur ook voor mij weer het sein klinkt op te staan en me klaar te maken voor afdaling in de mijn. De drie dagen en nachten verlof zijn om. Ik heb van de brigadier vandaag acht ons brood gekregen, een onmiskenbaar teken, dat de rustperiode ten einde is. Ik maak me dus reisvaardig om voor de tweede maal de mijn in te gaan. Ik ben erg licht in het hoofd, zwak op de benen, maar acht me verder genezen en uitgerust.

Door rulle sneeuw en over bevroren weggetjes loop ik naar de verzamelplaats om daar op tijd mijn naam te horen afroepen. Gelukkig kan ik me tijdig melden. De brigadier stuurt me met twee Russen naar het wachthuisje waar een sergeant tegen me begint uit te varen. Ik versta niets van zijn uitval. Hij geeft aan twee soldaten bevel me naar de mijn te brengen. Een hond loopt achter ons

aan te blaffen, vermoedelijk om ons tot spoed aan te sporen. Aan de ingang van de mijn moet ik een uur wachten, totdat de andere van de ploeg gecontroleerd zijn. Dan gaan we naar binnen, waar we worden opgewacht door de brigadier die me op mijn eerste werkdag zo toegetakeld heeft. Als de man me herkent, balt hij de vuist tegen me, met een grijns op zijn gezicht, die weinig goeds voorspelt. Wat staat me nu weer te wachten? Het zweet breekt me uit.

De brigadier deelt me in bij een tweetal Kazakken, die boomstammetjes moeten verslepen. Zij kennen het klappen van de zweep en zijn er op uit, mij het zwaarste werk te laten verrichten. Ze binden een stuk koperdraad om mijn middel, bevestigen dit aan een flinke stam en wijzen me dan de richting, waarheen het hout gebracht moet worden. Over oneffenheden, door modderige gangen en langs achtergebleven stukken koolwand trek ik met uiterste krachtinspanning de stam naar de plaats van bestemming. Daar zitten twee Mongolen op mijn komst te wachten. Ze genieten rustig van een sigaret. Als er geen hout is, kunnen zij niet stutten dus; hoeven ze niet te werken en kunnen zij rusten, al is het acht uur per dag. Als ze me zien, roepen ze : *les*[1] *!* en duwen me al weer terug de gang in, vóór ik hen heb kunnen uitleggen, dat ik pas één van de drie houtslepers ben en dat de andere twee nog moeten komen. Ze schudden hun hoofd, wuiven me weer weg en roken onverstoorbaar verder.

Terug op de plaats van uitgang, zie ik niemand meer. Waar zijn de twee Kazakken? Ik licht in het rond, maar zie niets dan boomstammen, die op transport wachten. Ik hoest een keer, om te zien of er iemand reageert. Een van de Kazakken komt met een slaperig gezicht van achter de stammen te voorschijn. Zijn lampje houdt hij onder zijn jasje. Zo kan niemand hem zien en het warmt nog. De andere Kazak slaapt rustig verder. Daar doemt plotseling de brigadier uit het zwarte niets op. Hij begint me uit te schelden; hij „betrapt" mij immers op niets doen,

1 hout!

wat sabotage betekent. Gauw pak ik een boom, bindt de draad weer om mijn middel en zeul weer naar de nog steeds rokende Aziaten.

Even later arriveren ook mijn twee collega's. Zij hebben mij een zware stam laten sjouwen; de tweede maal heb ik er net zo één opgepakt; maar zij hebben lichte, kleine paaltjes uitgezocht. Wacht, denk ik, ik zal ook slim zijn! en als ik weer bij de houtvoorraad terug ben, zoek ik naar een lichtere vracht. Maar telkens komt er een van mijn collega's tussenbeide en dwingt me een dikke, natte stam op. Acht uren lang sjouw ik zo heen en weer, met een brandende moeheid in al mijn leden, maar in elk geval zonder slaag te krijgen vandaag.

Vuil, ongewassen en stinkend, leg ik me, een uur nadat we uit de mijn zijn gekomen, op mijn krib, om te rusten voor de volgende acht uur arbeid in 19 bis.

*

Of er dan nooit gebaad werd, om de laag vuil en kolengruis weg te krijgen? Zeker, zo nu en dan, ééns in de tien dagen ongeveer, op willekeurig door de kampleider vastgestelde tijdstippen. Dat gaat zo:

Er wordt gebaad per brigade, d.wz. per groep van 25 man. Als badhuis dient een schuur met wasbakken, waar vijf man tegelijk terecht kunnen. De anderen staan in het rond te wachten: een armzalige troep naakte kerels, want de kleren zijn naar de ontluizings- en desinfectiekamer. Intussen komen er twee kappers de lichaams haren snoeien. Hun gereedschap is allesbehalve eersteklas, zodat er onder deze bewerking veel gebloed en gevloekt wordt.

Terwijl de eerste groep nog in bad is, wordt de deur opengegooid en werpt de bewaker van het badhuis een pak kleren naar binnen. De man heeft alle gedesinfecteerde jassen en broeken op één hoop gegooid. Dan begint de spurt om de beste kleren uit de chaos bij elkaar te zoeken.

Het enige recht, dat hier geldt, is het recht van de sterkste, de vlugste, de handigste. De sterken en brutalen zijn het eerst in het bad; de ouderen en zwakken komen

het laatst aan bod, hebben geen tijd om zich werkelijk schoon te wassen en komen te laat voor het avondeten. De sterksten beheersen ook het terrein bij de veldslag om de kleren en de zwakkeren worden de dupe. Gelukkig heb ik een vrij kleine maat kleren, zodat ik, na mijn eerste bad, mijn eigen vodden weer terugvind. Maar mijn onderkleren zijn verdwenen. Ik kijk hulpeloos rond, maar ik weet intussen wel, dat protesteren evenmin iets zal baten als beleefd navraag doen. Hier geldt de wet van de wildernis : vreet of je wordt gevreten...

Benjamin blijkt ten tweeden male een redder in de nood. Hij heeft nog een oud stel ondergoed verborgen weten te houden en geeft het mij. Hij kijkt me een beetje medelijdend aan zegt, alsof hij op mijn gedachten van zo even doorgaat :

— Ja, man, de eerste jaren van mijn gevangenschap heb ik veel gehuild (ik was nog een kind) vooral als ik aan mijn vader en moeder en aan ons vroeger leven dacht. Maar de slavendrijvers de beulen hebben die sentimentaliteit er wel uitgeslagen. Langzamerhand wordt je minder gevoelig en je verzet je tegen mooie en edele gedachten, die je week kunnen maken. Zo krijg je geleidelijk dat pantser van afstomping, waardoor je het leven hier beter kunt verdragen. Je geeft de strijd op en doet als de anderen... Maar jij lijdt nog erg onder dit benedenmenselijk leven... Ik hoop voor jou, dat je hiervandaan komt, vóórdat je ook, uit zelfbehoud, afgestompt zult zijn...

*

Bijna drie maanden lang ben ik elke dag, zonder één rustdag in de mijn afgedaald. Zondagviering bestaat hier niet. Wel heeft elke dwangarbeider recht — volgens officieel voorschrift — op vier verlofdagen per maand. Men kan zich echter tot de bevoorrechten rekenen als men drie *wychadnoi*[1] krijgt; één vrije dag per maand is gebruikelijk.

[1] Vrije dagen.

De brigadier stelt de data vast, en hij doet dit, zonder iemand verantwoording schuldig te zijn, naar eigen goed=dunken. Wie hem niet welgevallig is — zoals ik — krijgt toch vrije dagen toegewezen, maar juist op de grote staats=feestdagen, zoals de Dag van de Luchtmacht, de Dag van de Marine en dgl. meer. Op die dagen is het nu eenmaal traditie, dat met meer dan gewone haast in de mijn wordt afgedaald en met meer dan gewone ijver wordt gewerkt, zogenaamd „vrijwillig" en met verheven Sowjet=burger=lijke motieven, maar in feite onder meedogenloze druk van onze drijvers, voor wie deze extra=prestaties eer en beloningen opleveren — waarvan ze hun vriendjes=tra=wanten onder de gevangenen een graantje laten meepikken. Zo ken ik maandenlang geen rustdag. Mijn energie wordt steeds geringer, ik word weer dagelijks geschopt en ge=slagen, door de brigadier en diens handlangers en meld me tenslotte, uitgeput, bij dokter Petrosenko. De voorsprak van Benjamin levert nog steeds vruchten op : Petrosenko geeft me dertig dagen „O. K.=barak".

Zo geniet ik weer wat ruimere rantsoenen en eindelijk overvloed van rust; doch ik ben ook weer aan de atmos=feer van een vijftigtal ruwe, eeuwig kaartende kerels over=geleverd, die evenals ik wegens verzwakking, dan wel dank zij goede relaties met Petrosenko, hier een rustkuur ondergaan.

De rantsoenen zijn verre van overvloedig, doch meer dan gewoon en er is geen zware arbeid, die de honger prikkelt : zo zien sommige O. K.=barakkers de kans, 100 tot 150 roebels per maand te verdienen aan het verkopen van delen van hun rantsoen. Zij hebben daarmee nog iets anders voor dan winstbejag : hoe minder ze eten, hoe minder ze in gewicht toenemen, des te groter kans, dat hun vacantie in de O. K.=barak verlengd wordt.

De kampleiding heeft een man aangesteld, die erop moet toezien, dat ieder zijn rantsoen zelf en geheel gebruikt. Deze controleur, die op een *kolchoze*[1] heeft gewerkt en wegens het stelen van een zak aardappelen tien jaar heeft

1 Staatslandbouwbedrijf.

gekregen vat zijn taak ernstig op. Te ernstig naar de zin der heren barakgenoten!

Op een ochtend ligt de man dood, in een plas bloed, op zijn strozak: tijdens de slaap is hem de keel doorgesneden. Vol afgrijzen kijk ik van het met bloed bevlekte bed naar de omstanders. Maar ik zie slechts blikken, waaruit onschuld spreekt... Een uur later komt de kommandant in de barak, met twee man gewapend geleide en de dokter. De kommandant vraagt opheldering, maar niemand weet van iets. De dokter onderzoekt het lijk. Er wordt een kuil gegraven en het lijk wordt daarin gestopt. Iemand weet te vertellen, dat de vermoorde uit de buurt van Odessa komt en dat hij een vrouw en drie jonge kinderen heeft.

— Krijgen die nu bericht? vraag ik.

— Welneen, luidt het antwoord, die merken het wel, dat hij dood is. Doordat ze niets meer van hem horen en doordat hij na afloop van zijn tien jaar niet terugkomt...

*

De vermoorde controleur had zich de haat van de handelaars-in-rantsoenen op de hals gehaald, omdat door zijn toedoen, doordat hij namelijk van de broodhandel melding had gemaakt, enige lieden uit de O. K.-barak waren gehaald en weer de mijn in gestuurd. Er zijn ook vier patiënten gestorven. Zo zijn er, op de laatste dag van de rustperiode, nog 36 van de 50 man over. We gaan onder de meetlat en op de weegschaal. Ik ben 24 jaar, blijk 1,69 lang te zijn en 54 kilo te wegen; dat laatste betekent een gewichtstoename van twee en een halve kilo, sinds mijn rustkuur begon.

Ik ben dus weer bijgespijkerd en zal vanavond weer in „19 bis" afdalen. Maar ik ben nog steeds niet waakzaam genoeg voor deze onderwereld: als ik mijn mijnwerkerspak onder mijn matras vandaan wil halen, blijkt het verdwenen. Wat nu? Ik meld me bij de brigadier, die kennelijk verheugd mijn verbeterde lichamelijke conditie vaststelt. Hij heeft graag OK-ers, want daar kan hij een dubbele prestatie van eisen, zoals hij pleegt te zeggen.

En hij heeft graag lui met vijf of tien jaar : die heeft hij in de hand. De tot 25 jaar veroordeelden weten dat ze de maximumstraf hebben en geloven toch niet aan een terugkeer in het gewone leven, daar heeft hij niet veel vat op; maar de lichter gestraften zijn bang voor straf=verlenging, die dansen wel naar zijn pijpen.

Ik tracht uit te leggen, dat mijn jasje gestolen is. Ik haal al het Russisch voor den dag, waarover ik intussen beschik, maar ik slaag er niet in, de brigadier duidelijk te maken, wat eraan hapert. Mijn kleren zijn er niet... dat dringt opeens tot hem door; en dan wordt hij vreselijk kwaad, brult weer van *sabotage* en sleurt me aan de arm over het voorplein, enige poorten door, naar een grote, steenkoude barak, waar nog enige gevangenen verblijven. Ik hoor, dat ze hier zitten, wegens werkweigering. De bri=gadier heeft dus gedacht, dat ik hem op listige wijze om de tuin heb willen leiden en beschuldigt me dus van werk=weigering. Waar zal dit nu weer op uitdraaien ?

*

Als de barak achter me gesloten is, wordt ik omringd door gevangenen, die me nieuwsgierig bekijken en allerlei vra=gen stellen. Als ik me als Hollander kenbaar maak en tevens te verstaan geef, dat ik nog maar weinig Russisch ken, is de belangstelling nog groter en schijnt men zeer verlangend, met mij te spreken, mij over toestanden en verhoudingen in de Sowjet=Unie in te lichten. Ieder die enigszins Duits beheerst, klampt mij aan en telkens vorm ik met de een of andere verteller het middelpunt van een luisterende kring, waaruit telkens bevestigingen van het vertelde opklinken. Tot de verhalen, die me uit deze gesprekken duidelijk zijn bijgebleven, behoort dat van de oud=officier van het Rode Leger, die mij het eerst aan=sprak. Hij kwam van Moskou en was leraar van beroep, had vier jaar aan het front gestaan, bij Stalingrad gevoch=ten, en van de Kaukasus tot Berlijn achter de Duitse legers aangejaagd. In Brandenburg had hij voor het eerst Ameri=kanen ontmoet, blanke Amerikanen en negers, alsook

Engelsen. De Engelsen had hij niet sympathiek gevonden : die keken op ons van het Rode Leger neer en bleven in hun eigen kring. Over de Amerikanen had hij zich verwonderd : „Zij waren vol levenslust en schenen de hele oorlog als een spelletje te beschouwen. Het trof me wel onaangenaam, dat ze zichzelf als de eigenlijke overwinnaars van Hitler-Duitsland gedroegen en de geweldige bijdrage van ons schenen te vergeten. Het leek me, dat ze daarom, in onze aanwezigheid, met hun schoenen op tafel gingen liggen. Maar voor de rest waren het wel geschikte lui en we hebben, bij *girls* en *wodka,* veel plezier met ze gehad. Wij hielden het meest van de negers. Die konden geweldig goed rijden ! Wij ruilden sigaretten tegen *wodka* met ze en ze waren vriendschappelijk en vrijgevig. Wij dachten, dat het goed was, ons met onze Westelijke geallieerden te verbroederen, maar dat scheen een vergissing te zijn. De heren in Moskou hadden er hun eigen opvatting over. Ik werd op een kwade dag naar Kiew getransporteerd, zat twee maanden in een cel en werd toen tot tien jaar Karaganda veroordeeld, wegens „spionnage voor de Amerikanen..." Ik ben altijd overtuigd kommunist geweest, heb gevochten als een leeuw voor het Sowjet-vaderland, kreeg de hoogste onderscheidingen maar ik was bevriend met... bondgenoten en daar moet ik, onder een valse beschuldiging, tien jaar voor boeten. Ik kan het niet helpen, dat ik de dingen langzamerhand een beetje anders ben gaan zien..."

*

Ik heb op mijn beurt mijn verhaal verteld, van mijn intrede in Duitse dienst en mijn desertie af. Toen ik mijn gesprek weergaf met Sjewsjenko, in de dodenbunker van de Ljoebjanka, viel de officier-leraar me in de rede met de woorden : „U hebt dus in de beruchtste gevangenis van het land gezeten !" en vervolgens vroeg hij me, of ik er een denkbeeld van had, hoe de Russische politie eigenlijk in elkaar zat en vooral of ik wist, wat de MWD voor een lichaam was. Ik zei, dat het me nooit geheel

duidelijk was geweest en dat ik het graag wilde weten en toen vertelde hij mij, hoe het apparaat georganiseerd was, waarin ik nu al jaren, als in een ingewikkeld rader=werk gevangen zat.

In korte trekken komt het hier op neer : Van 1917 af bestaat er in de Sowjet=Unie een binnenlandse veiligheids=dienst, die aanvankelijk de onschuldige naam van „buitengewone commissie" droeg, in het Russisch *Tsjreswyts=jajnaja komisjia,* bij afkorting *Tsjeka* genaamd. Deze „buitengewone commissie" had tot taak, de contra=revolutie in de Sowjet=Unie de kop in te drukken. In 1922 werd de naam Tsjeka vervangen door *GPOE* en een jaar later werd dat *OGPOE,* wat een afkorting is van *Obje=dinjonnoje Gosoedarstwennoje Polititseskoje Oepra wlenije,* hetgeen „verenigde staatspolitieke administratie" betekent. De nieuwe vlag dekte de oude lading en ook de *OGPOE* had het recht tot arresteren en gevangen houden, zonder zich op bepaalde artikelen van het strafwetboek te beroe=pen, uitsluitend op grond van „bescherming van de staat". Toen Rusland tot de Volkenbond toetrad, had er weer een naamsverandering plaats. De beruchte letters O. G. P. OE. werden door *M. W. D.* vervangen, afkorting van *Ministerstwo Wnoetrennych Del* oftewel Ministerie van Binnenlandse Zaken. Dit was namelijk van den beginne af de instantie, waaronder Tsjeka, GPOE en OGPOE ge=ressorteerd hadden. In feite veranderde er niets dan de naam. De MWD beslist over het lot van alle gevangenen. Maar zij bezit ook een schier onbeperkte macht over alle Sowjet=burgers die (nog) niet gevangen zitten. Zij is im=mers verantwoordelijk voor de openbare veiligheid en voor de veiligheid van de staat en heeft onbegrensde bevoegd=heden, waar het haar goed dunkt, mensen te arresteren, weg te voeren, te doen veroordelen en gevangen te houden, die de veiligheid in gevaar brengen. In alle bevolkings=groepen, op het land en in de steden, in de bureaus van de partij en van de staat, in de fabrieken en op de kol=chozen, overal heeft de MWD haar handlangers en ver=klikkers, die haar in staat stellen, een enorm stelsel van dossiers over iedere Sowjet=burger bij te houden.

Tussen het Rode Leger en de MWD bestaat een gespannen verhouding, ook al wordt er officieel gedaan, alsof alles koek en ei is. Juist zoals in het Duitsland van Hitler *SS* en *Wehrmacht* water en vuur waren. Toen de SS in 1945 Duitse soldaten tegen ons in het vuur joeg en deserteurs aan de bomen langs de weg ophing, deed zij hetzelfde wat in ons leger de MWD-commando's in praktijk hadden gebracht, in de tijd toen het ons nog slecht ging.

Ook bij het gewone Russische volk is de MWD gehaat; niemand weet, op welke onzinnige gronden, hij vroeg of laat in het web van deze giftige en alomtegenwoordige spin terecht zal komen. En sinds de oorlog zijn de haat en de vrees nog groter geworden, want de MWD heeft de duizenden Russische arbeiders, die door de Duitsers naar het Westen waren gevoerd, in 1945 naar Rusland teruggebracht, om ze tot straffen van 5 tot 25 jaar dwangarbeid te veroordelen... de MWD heeft de plannen tot deportatie van hele volken naar Siberië, zoals de Tartaren en de Tsjetsjenen, ontworpen en de uitvoering ervan geleid... de MWD heeft miljoenen Russische krijgsgevangenen, die eerst jaren lang in Duitse kampen gezucht hadden, daarna tot Siberië veroordeeld... „Een Sowjetsoldaat begeeft zich niet in krijgsgevangenschap", luidde de motivering van die vonnissen aan de lopende band.

— Maar ik, die zelf in het Westen ben geweest, zo besloot de officier zijn uiteenzetting, begrijp de ware reden wel: al deze mensen hebben te veel gezien, zij hebben een wereld leren kennen, die hun geestdrift voor het Sowjet-Vaderland wel eens kon doen bekoelen; zij mogen niet als propagandisten voor het Westen in vrijheid leven : hun moest het zwijgen worden opgelegd.

*

Behalve wat de officier vertelde, zijn me vooral de uitlatingen van enige rechters bijgebleven, die in de strafbarak zaten. A. N., die rechter was geweest te Leningrad en zelf talrijke veroordelingen had uitgesproken op grond van paragraaf 58 sub *a*, vertelde, dat er in 1945 te Leningrad

alleen 34 gerechtshoven dagelijks vonnisten, allen op grond van die befaamde paragraaf, die betrekking heeft op Sowjet-burgers, welke tijdens de Duitse bezetting in hun woonplaats en aan het werk zijn gebleven. Zij werden geacht, de vijand moreel gesteund te hebben. Vooral grote aantallen Oekrainers werden door deze paragraaf getroffen.

— Wat hadden die mensen dan wel moeten doen? vroeg ik.

— Mee terugtrekken met de Russische legers! luidde het antwoord.

Rechter W. verklaarde, dat hij, op grond van paragraaf 58 sub *b*, eveneens in 1945, te Odessa honderden Russen had veroordeeld, die door de Duitsers naar Duitsland gevoerd waren en daar in de industrie te werk gesteld. In plaats van het Duitse oorlogspotentieel te ondermijnen, hadden zij het versterkt. Volgens sub *c* van meergenoemde paragraaf werden de gewezen krijgsgevangenen veroordeeld.

Een andere gewezen ambtenaar van de rechterlijke macht, S., voegde hier aan toe:

— Ja, en de zwaarste straffen kregen degenen, die na de verdeling van Duitsland in bezettingszones, tijdelijk bij de Fransen, de Engelsen of de Amerikanen waren geweest. Velen van hen, zei S., waren inderdaad met kapitalistische denkbeelden besmet.

Ik denk aan de onafzienbare menigten die hier in deze oneindige steppen, uit alle hoeken van de Sowjet-Unie en van daarbuiten zijn samengedreven: gedeporteerde volken, krijgsgevangenen, thuisgebleven Oekrainers, uit Duitsland teruggekeerde arbeiders, een eindeloze stroom politieke veroordeelden... en ik stel de vraag:

— Hoeveel mensen zouden er op het ogenblik in de Sowjet-Unie als gevangenen en gedeporteerden, in cellen en dwangarbeidskampen leven?

S. antwoordt zeer beslist:

— Ik ken alleen het aantal, dat in de kringen der MWD en van de rechterlijke macht in 1945 algemeen opgeld deed. En er is geen reden, om aan de juistheid ervan te twijfelen. Dit getal is... 30 miljoen.

De twee andere rechters bevestigen:

— *Nawerno, tridtsatj millionow*[1].

Ik kijk ongelovig, ik kon dat gigantische getal met moeite verwerken. Maar een ander merkt bitter op :

— Is dit soms geen schitterende manier, om over goedkope arbeidskrachten voor de wederopbouw van ons Sowjet-Vaderland en voor het doen slagen van het Vijfjarenplan te beschikken ?

*

De vijfde dag van mijn verblijf in de strafbarak, biedt een van mijn lotgenoten aan, als tolk voor mij bij de barakbewaker op te treden. De man is advocaat en overtuigt de bewaker ervan, dat ik slachtoffer ben van een misverstand. De bewaker neemt me mee naar de commandoberak. De advocaat roept me na :

— Vertel later maar in het Westen, als u ooit terugkeert, wat u hier gehoord heb. De mensen moéten dat weten !

*

Ik kom weer terug in het werkkamp, waar Benjamin, die gelukkig over onuitputtelijke bronnen schijnt te beschikken me aan een jas en broek helpt. Gelukkig, want de kommandant had me de boodschap gegeven, dat ik zelf moest zorgen, weer aan kledij te komen.

Nauwelijks in de mijnschacht afgedaald, zie ik enige Russen lopen met een draagbaar. Er is een ongeluk gebeurt. Verderop zijn enkele mannen bezig zware steenbrokken weg te ruimen, bij het schijnsel van hun petroleumlampjes. Na een half uur worden de slachtoffers bevrijd. Een van hen is in zittende houding verrast door instortend puin en heeft een ingedrukte borstkast; de ander is door het gesteente omver geworpen en geeft nog enig levensteken. Op weg naar boven sterft ook hij.

Een ongeluk mag geen invloed hebben op het werk. Ik ga ijverig hout sjouwen. Overal ligt nog rommel van

[1] Zeker dertig miljoen.

de instorting. Onder de indruk van wat ik gezien heb, zwoeg ik met mijn stammetjes. Het zweet breekt me aan alle kanten uit. Ik voel me wanhopig moe en werk als een trage automaat. Tot ik plotseling, met een hevige slag, uit mijn toestand van versuffing ontwaak : een zwaar brok steenkool is uit de wand losgeraakt en slaat mij met kracht tegen de grond. Op mijn hulpgeroep komen een paar man toegesneld, die toekijken, hoe ik probeer op te staan, weer neerval en dan op handen voeten naar de uitgang kruip. Mijn voet is opgezwollen en er vlijmt een stekende pijn door mijn been.

Op een gegeven ogenblik moet ik bewusteloos zijn blij=ven liggen. Waarschijnlijk zes uur lang, totdat de derde ploeg aankwam; want eerst toen kreeg ik het bewustzijn terug, terwijl men mij het kamp binnendroeg en in de dokterskamer legde. Maar Petrosenko was er niet. Er was niemand. En zo lag ik een hele nacht, ellendig, hongerig en dorstig, op de vloer.

Als Petrosenko mij de volgende morgen vindt, onder=zoekt hij mijn been. „O, niet gebroken!" zegt hij. Maar hij schrijft me toch een maand bedrust voor, geeft me een paar krukken en roept me na : „Als het pijn gaat doen, kom je maar terug!"

Acht dagen lig ik hulpeloos op mijn strozak. Met ver=schrikkelijke pijn strompel ik nu en dan naar het toilet. Maar de weg naar de verbandkamer kan ik niet afleggen. Benjamin zie ik niet en er is verder niemand die zich iets van mij aantrekt. De brigadier gooit 's morgens mijn portie brood naar me toe, maar warm eten krijg ik niet, omdat ik niet in staat ben, naar de uitdeling te lopen.

Opstand

Haast even erg als de pijn en de ontbering is de knagende verveling van dit hulpeloos op de strozak liggen.

Juist in deze dagen echter gebeurt er iets, dat het kamp=wereldje enige dagen in hevige beroering houdt : de op=stand der Tsjetsjenen tegen Moradow en diens handlangers.

Moradow was in 1948 tot *natsjalnik*[1] van „mijn 19 bis" aangesteld. Hij was gehaat als de pest. Hij hield er een soort lijfwacht op na, bestaande uit veroordeelden, die de gunst van hun machtige meester trachten te behouden, door hun lotgenoten kwistig met zweep en stok te bewerken. De *natsjalniki* worden meestal gerecruteerd uit de groepen, die maatschappelijk leidende posities hebben bekleed. Het verleden van Moradow lag voor ons in het duister. Er deed echter een vreemd verhaal over Moradow de ronde. Hij zou een van de intellectuele leiders-achter-de-schermen zijn geweest van de *Tsjornaja kosjka,* d. i. „de zwarte kat", een bende, die in de jaren na de oorlog in Karaganda en omgeving vrouwen en meisjes aanrandde en om het leven bracht. In drie jaren waren er op deze manier 32 vrouwen spoorloos verdwenen. Ik herinnerde me het geval zeer goed, want in oktober 1947 had een Russische gevangene mij een bericht laten zien in een exemplaar van de plaatselijke krant *Karagandjinsky prawda,* dat hij in handen had gekregen, en voor mij vertaald. Het ging over die bende „de Zwarte Kat" en volgens dat bericht, was de politie er eindelijk in geslaagd, acht leidende figuren van de bende in handen te krijgen. Onder grote belangstelling van het publiek, waren de acht misdadigers te Karaganda aan bomen opgehangen.

Volgens de verhalen die hier in het kamp verteld werden, was Moradow ten nauwste bij dit alles betrokken geweest. Doordat een vrouw, bestemd om het 33ste slachtoffer te worden, zich midden op straat hevig tegen haar aanranders verzette en om hulp riep, waren er passerende soldaten mee gemoeid geworden en er was een vuurgevecht ontstaan, waardoor de zaak aan het rollen kwam. Aan dat vuurgevecht zou ook Moradow hebben deelgenomen en hij zou zich er later op beroemd hebben, dat hij, terwijl acht van zijn kornuiten de strop kregen, er met vijf jaar dwangarbeid af was gekomen. Hij zou zelfs verteld hebben, dat zij veel geld hadden verdiend, door van de lijken zeep te maken...

Vooral de Tsjetsjenen in het kamp beijverden zich om

1 leider.

het duistere verleden van de gehate Moradow uit de doe=ken te doen.

Deze Tsjetsjenen vormden een wereldje apart. Hun ge=schiedenis had tot 1917 het regelmatige verloop gehad, dat het leven van een boeren= en herders=volk, trouw aan de Tsaar en trouw aan Allah (de Tsjetsjenen waren Mo=hamedanen) aan de Noordzijde van de Kaukasus ken=merkte. Er zat echter veel zin voor onafhankelijkheid en koppige vrijheidsliefde in deze mensen, zodat het Rode bewind veel met hen te stellen had. De machthebbers te Moskou zijn er nooit in geslaagd, dit volk voor zich te winnen. De jonge generatie werd kommunistisch opgevoed, maar zelfs uit de jongeren vormden zich verzetsgroepen, die een permanente guerilla tegen het partijregiem voer=den. Toen de Duitsers in het Kaukasus=gebied verschenen, werden ze als bevrijders door de Tsjetsjenen begroet en de Duitsers lieten niet na, de hartstochtelijke haat der Tsjetsjenen tegen het regiem, dat reeds zovele mensen uit hun midden vermoord of weggesleept had, voor hun militaire doeleinden te gebruiken. Toen, na Stalingrad, de Duitsers moesten terugtrekken, zetten de Tsjetsjenen op eigen gelegenheid hun strijd voort. Maar tegen het appa=raat van de staat waren zij uiteindelijk niet opgewassen. Moskou besloot tot een beproefde maatregel : een volk krachteloos te maken, door het te ontwortelen. Het gehele volk werd, in transporten die in 1946 vier maanden duur=den, naar Midden=Kazakstan overgebracht. De Tsjetsjenen begonnen daar met aardholen te graven als „woningen" en bouwden later primitieve hutten en leiden daar nu een ellendig bestaan, vol haat en verbittering maar machteloos. Ze genieten vrijheid binnen een bepaald gebied en moeten in kolchozen en mijnen werken. De onverzoenlijksten kwamen in strafkampen terecht.

In ons kamp hadden de Tsjetsjenen een grote faam van onverschrokkenheid en doodverachting. En zo kwam het, dat zij, ofschoon ze zich meestal alleen met hun eigen groep bemoeiden, haast automatisch de ziel werden van de onrust, die er de laatste tijd heerste wegens de prak=tijken van Moradow en zijn handlangers. Deze heren

manipuleerden zo, dat alle rantsoenen voor overwerk en extra-prestaties, die anderen toekwamen, aan hunzelf ten deel vielen. Zij voerden niets uit en beschuldigen anderen van sabotage, stalen kledij en voedsel en oefenden een waar schrikbewind uit. Reeds enige tijd broeide er wat. Tataren, Oekrainers, Armeniërs, Tsjerkessen, allen hunkerden naar een afrekening, maar van de Tsjetsjenen verwachtten zij de beslissende slag.

En in de week, dat ik met mijn opgezwollen been op mijn strozak lag, barstte de bom. De Tsjetsjenen hadden hun aanslag goed voorbereid. Een dozijn van hen wist, met messen gewapend, in het holst van de nacht de kamer van Moradow binnen te dringen. In een oogwenk hadden ze Moradow en een van diens „lijfwachten" als varkens gekeeld. Vier andere handlangers van Moradow, die in een kamer naast de zijne sliepen, wisten te ontkomen, maar op het plein werden ze door enige Tsjetsjenen, die daar in hinderlaag lagen, opgevangen en met messen aangevallen. Eén van de eersten, die op het tumult komt toegelopen is kamparts Petrosenko. Het scheelt niet veel of ook hij wordt een offer van de losgebroken haat, maar het ingrijpen van een soldaat van de wacht redt hem het leven. Er is intussen op de binnenplaats een formeel gevecht aan de gang tussen de Tsjetsjenen en hun helpers aan de ene en de vier gevluchte Moradow-vriendjes met hun aanhang aan de andere kant. Maar dan komen een vijftigtal Rode soldaten, inderhaast gealarmeerd, opdagen en jagen de aanvallers terug. Eén Tsjetsjeen, die weerstand biedt, wordt neergeknaald. Daarop trekken de anderen zich terug. Behalve de neergeschoten Tsjetsjeen, blijven de met messen verminkte lichamen van Moradow en zijn zes trawanten op het slagveld achter. Onder luid maar machteloos protest worden twintig Tsjetsjenen door de soldaten weggebracht.

De gehele nacht worden er razzia's gehouden; de bewakers pikken hier en daar mannen op, die van deelneming aan de revolte verdacht worden. Ze zover mogelijk uit elkander houden, is het enige wat tegen deze taaie kerels ondernomen kan worden.

Dit Tsjetsjenen=drama, dat zich afspeelde juist toen ik een hele week in het kamp was, heeft mij weer veel om=trent de toestanden in de Sowjet=Unie geleerd. Het scheen me belangrijk genoeg, er iets uitvoeriger bij stil te staan.

*

Petrosenko is weg! Waarschijnlijk is de grond hem te heet geworden onder de voeten, na de openlijke aanslag op zijn leven, en is hij erin geslaagd, overplaatsing te krijgen. Zijn opvolger heet Melesenkow. Het is een Rus, wiens medische praktijk zich tot twee jaar assistentschap aan het front beperkt (1943=1945) en die nu als medicus op de dwangarbeiders wordt losgelaten.

Melesenkow is de antipode van zijn voorganger. Hij is goedig en lichtgelovig, en deze eigenschappen, gevoegd bij zijn onkunde, bieden grote mogelijkheden voor de be=roepsmisdadigers en de doorgewinterden in het kamp. Door zout onder de oksels te strooien, de adem in te houden en stevig in de handen te wrijven vóór het be=treden van de spreekkamer, verwekken zij „vijf minuten=koorts" (37.5 tot 38°) waarop de dokter hen ziek schrijft. Anderen gebruiken een tweede thermometer, een „eigen" exemplaar dat van te voren op de gewenste temperatuur is gebracht, en verwisselen deze ongezien met de thermo=meter, welke de dokter onder hun oksel heeft gestopt. Deze „privé"=thermometers zijn door zieken in het hos=pitaal „achterover gedrukt" en circuleren tegen hoge prijzen onder de aspirant=zieken.

Het gevolg van een en ander is, dat Melesenkow soms honderd zieken per dag noteert. Een bevel van de kamp=leiding, om een scherpere selectie bij het afgeven van ziekenbriefjes toe te passen, blijft dan ook niet uit. Me=lesenkow slaagt erin het aantal zieken tot een daggemid=delde van vijftig terug te brengen. Maar onder die vijftig bevinden zich de handigste zwendelaars, terwijl echte zie=ken vaak als simulanten worden beschouwd en het slacht=offer worden van de „strenge selectie".

Ikzelf heb me over Melensenkow niet te beklagen. Na

afloop van mijn acht dagen, vond hij mijn been nog lelijk genoeg, om me wat rust te gunnen, alvorens ik mijn tot=dusver nog zo weinig succesvolle arbeid in „19bis" moest voortzetten.

De medische verzorging werd eerst enige maanden later werkelijk beter, toen er een krijgsgevangene=dokter kwam. Maar bij het schuim van het kamp was hij allesbehalve geliefd : dr K. behandelde de zieken zo, dat ze genazen en hij heeft zeker vele mensen van de dood gered, maar hij was onomkoopbaar, niet voor de gek te houden en voor niemand bang. Toen hij in 1950 gerepatrieerd werd, verliet hij het kamp met een litteken aan zijn wang, her=innering aan een meswond, die hem was toegebracht door een der bandieten, wiens goede leventje uit de periode Petrosenko=Melesenkow voorbij was.

*

Het geval van Moradow en zijn lijfwacht staat geenszins op zichzelf. Ook de *natsialnik* Nikolaj werd in ditzelfde kamp om zeep gebracht.

Nikolaj is in 1948 te Omsk tot tien jaar veroordeeld. Als beloning voor verklikkersdiensten onder mede=ge=vangenen, is hij *natsjalnik* van de strafafdeling in kamp 19bis geworden.

In alle kampen bevinden zich zulke strafafdelingen voor saboteurs, ordeverstoorders, werkweigeraars enz. Zo 'n strafafdeling staat onder aparte leiding en bewaking, beide gevormd uit bizonder grote en sterke kerels.

Tot het domein van Nikolaj behoren twee betonnen kelders, die geen andere verbinding met de buitenwereld hebben dan een open kijkgaatje in de deur. Er heerst in die kelders dan ook een ondragelijke atmosfeer, die in staat is de meest weerbarstige elementen murw te maken. Er zijn geen meubelen : de gestrafte zit, gekleed in onder=broekje en hemd, op de betonnen vloer, zit en wacht, half verstikt door de bedorven lucht. Er staat een ton, die om de dag geleegd wordt.

Nikolaj moet zorgen, dat er geen wanordelijkheden in

zijn strafkamp voorvallen. Voor het overige is hij aan niemand over het welzijn van zijn onderdanen verantwoording schuldig. Hij verzwaart het regime naar eigen goeddunken, door de officiële 600 gram brood tot de helft te reduceren en de halve liter soep nu en dan geheel in te houden. Door bemiddeling van vriendjes verkoopt en verkwanselt hij de aldus bespaarde rantsoenen. Maar niet iedereen kan meedelen en degenen die zich benadeeld achten, zinnen op wraak. Twee van de sterke kerels die hem als staf zijn toegevoegd, kaarten erom, wie Nikolaj met een bijl van kant zal maken. Een zekere Wanja, die 25 jaar moet opknappen en Palotka, die tot 10 jaar veroordeeld is. Terwijl Nikolaj, niets vermoedend, in het „broodhuisje" de porties brood staat af te tellen, nadert Palotka hem van achteren en slaat hem met een bijl de schedel in. Het dierlijk gebrul van Nikolaj heeft een bewaker doen toesnellen, die roept om hulp, er komt een ploegje soldaten, Palotka wordt gearresteerd en krijgt 25 jaar. Nikolaj is onder de grond gestopt, het kamp heeft weer gesprekstof en het leven gaat verder.

*

Voor degenen die sterk, slim en gewetenloos waren, bestonden er heel wat manieren om het magere rantsoen aan te vullen en in de eentonigheid ervan wat afwisseling te brengen.

Daarvan zou het „broodhuisje" van kamp 19bis kunnen vertellen, het bunkerachtige cementen gebouwtje met tralievensters, waar de vier-kilobroden uit de centrale bakkerij tot rantsoenen versneden werden. Het waren roggebroden met een zeer hoog watergehalte, zodat ze in droge toestand aanzienlijk slonken. Twee Russen, geholpen door een paar vrijwilligers — voor dit werk altijd te krijgen — waren elke nacht in de weer om de porties voor de volgende dag te snijden : 800 gram voor mijnwerkers, 600 gram voor anderen. Dit was een werkje, waar voor „handige" jongens wat aan te verdienen viel. Hun vindingrijkheid op dit gebied was groot. Ze plakten

b. v. een stukje deeg van 50 gram tegen de onderkant van de weegschaal, waarop de porties gewogen werden. Op 800 porties „bespaarde" de combinatie van het broodhuisje op die manier een kilo of veertig brood per nacht.

Het artikel suiker stond hoog in koers en om daarop over te houden, pasten de heren distributanten een andere vernuftige methode toe. Enige dagen vóór de distributie stonden de zakken suiker al gereed. Er dicht bij stonden een paar emmers water, „om het broodhuisje schoon te maken". Zoals men weet trekt suiker water aan. In plaats van 510 gram droge suiker per maand, kregen we op die manier 400 gram suiker + 110 gram water (ongeveer). Een niet onbelangrijke hoeveelheid bleef achter.

De suikerdistributie — rond de 25ste van elke maand — bracht altijd een geweldige opleving te weeg van de zwarte markt in het kamp. Er waren lui die bovenal naar meer brood hunkerden : die boden hun suiker als ruilmiddel aan. Anderen wilden zoveel mogelijk suiker hebben en sommigen van hen hadden in de voorafgaande weken kilo's brood voor de ruilhandel bij elkaar gespaard. Het was een echte beurs met een sterk koersverloop : ieder wilde de eerste zijn met zijn suiker, want na een paar uur was het aanbod reeds zo groot, dat de tegenprestaties in brood al sterk gezakt waren.

De meeste handelaars begonnen, terstond na hun aanwinsten te eten. Zo had de „suikerdag" voor velen iets feestelijks.

Maar dit alles was slechts kinderspel en armeluisgedoe, vergeleken bij hetgeen de profiteurs van het broodhuisje zich konden veroorloven. Die deden hun zaken voornamelijk buiten de omheining. Zij werkten altijd samen met enige lichter gestraften, die nog enkele maanden moesten uitzitten en in het bezit waren van een *propoesk*, d. w. z. een vergunning tot het verrichten van werkzaamheden buiten het kamp. De controle op deze bijna-vrijgelatenen was slap en bovendien hadden zij belanghebbende vriendjes onder kampleiding en bewakend personeel. Met brood en suiker kochten ze vooral wodka. Terwijl het distributiefeest voor de gewone kampbewoners op een zieke maag

kon uitlopen, betekende het voor de verdelers van brood en suiker, en hun vriendjes onder kampleiding en bewakers een drinkgelag. Ja, ook in het kamp bestonden er kapitalisten en arme schlemielen; met dien verstande, dat de laatsten verreweg de grootste categorie vormden en dat men het slechts door brutaliteit, gewetenloosheid en vriendjespolitiek tot iets brengen kon.

*

Een bron van leed en tegenstelling voor velen, van verrijking en feestelijke afwisseling voor weinigen, voor de sterksten en brutaalsten namelijk, vormde ook het *familiebezoek*.

Ja, de dwangarbeiders te Karaganda mochten eens per maand familiebezoek ontvangen! Veertien dagen vóór het feest, moest de kampleiding van de gewenste datum en het aantal personen in kennis worden gesteld. Er waren allerlei voorwendsels, waaronder het bezoek geweigerd kon worden, hoewel het vooruitzicht op een aandeel in de te verwachten familiegaven de „officier van receptie" meestal mild steunde.

Het bezoek duurde één uur. Veel gebruik werd er niet van gemaakt, omdat voor verreweg de meeste familieleden de reis over duizenden kilometers afstand onmogelijk was. Vrijwel uitsluitend de gevangenen uit de buurt, Kazakken en Tsjerkessen, konden in werkelijkheid bezoek ontvangen.

Zaterdag was de bezoekdag. Men kon dan 's morgens een zielig troepje voor de poort zien wachten, voorzien van pakjes, waarvan de inhoud (een flesje melk, een brood, een paar pakjes *machorka*, wat papier om sigaretten te draaien en dgl.) vaak zware offers vertegenwoordigde. Een enkele familie zag kans, een emmertje boter of een groot stuk schapenvlees mee te brengen.

Het bezoek bestond vooral uit oude moeders en grootmoeders; mannen en jongere vrouwen moesten werken. Zij zouden alleen op *wychadnoi* kunnen komen; maar dan is het geen bezoekdag.

De bezoeksters melden zich bij de wachtcommandant, die op een lijst naziet, of de betreffende gevangene bezoek mag ontvangen. Dan gaat hij het kamp in en roept in de barakken de namen van de gelukkigen af.

De vreugde der uitverkorenen wordt gedeeld door die barakgenoten, die zich door terreur of anderszins een zekere machtspositie hebben verworven, de beroepsmisdadigers tegen wie niemand is opgewassen. Deze lieden ruiken prooi.

De gevangene en bezoekers, van wie de wachtcommandant op zekere gronden mag verwachten, dat ook hij (de commandant) zal mededelen in de vreugde van de pakketjes, komen het eerst aan de beurt. Zij behoeven zich niet te storen aan de officiële mededeling, dat het bezoek slechts één uur duurt. Aangezien slechts één familie per keer in het wachthuisje wordt toegelaten, zijn de anderen wel verplicht te wachten, zowel gevangenen als bezoek. Het is niet zeldzaam dat de helft van het aantal visites, dat op de lijst staat, plaats vindt, en dat oude vrouwtjes tegen sluitingstijd onverrichterzake naar huis kunnen terugkeren. Ik heb meermalen gezien, dat deze mensjes de volgende ochtend nog stonden te wachten na een slapeloze nacht voor het prikkeldraad, in de hoop de commandant te vermurwen.

De *blotnya*[1] houden de wacht. Als iemand, met zijn pakjes, na het bezoekuur terugkeert, wordt hij door hen bestormd en gedwongen mee te delen van wat hij gekregen heeft. Vaak is de man na een kwartier weer even rijk als voorheen. Als hij geluk heeft, houdt hij een stukje brood en wat tabak over. De bandieten wachten intussen geduldig op hun volgende slachtoffer.

De gevangenen, die boter of een flinke schapenbout hebben gekregen, worden tegen vergoeding in levensmiddelen, door een wachtsoldaat naar de barak begeleid. Deze man zorgt er voor dat het vlees en de boter onderweg niet geroofd worden. In de barak aangekomen, ziet

1 Wegens straatroof en moord veroordeelde gevangenen, voortgekomen uit de rijen der *besprizornye*.

de man echter meermalen een of andere gevreesde schurk voor zich staan, die in opdracht van de kampleiding komt vragen of de gelukkige bezitter niet zo vriendelijk zou willen zijn, iets af te staan „voor algemeen gebruik". Dat wil in werkelijkheid zeggen : voor de barakleiding. Als de man dan een paar flinke stukken heeft afgestaan, komt de barakleider even later in eigen persoon, om op te merken dat het wel wat weinig is ditmaal. Hij inspecteert, wat er nog over is. Is hij goed gestemd en belooft de gevangene af en toe nóg eens wat te zullen aanbieden, dan is de zaak rond; toont de gevangene zich minder inschikkelijk, dan is hij alles kwijt.

Is van een man die bezoek kreeg, bekend dat hij er speciale vrienden op na houdt, dan wordt hij, bij zijn terugkeer in de barak onmiddellijk door handlangers van het barakhoofd belegerd, om te voorkomen, dat de eigen vrienden van de man van zijn gaven zullen profiteren. „Wij hebben àllemaal niets. Wie dus iets ontvangt, moet dit delen met alle anderen". Zo luidt de huichelachtige motivering.

Verzet tegen dit soort plundering is levensgevaarlijk. De familie zeggen : brengt maar niets meer mee ? Dat willen de meesten niet, om hun familie niet nog ongeruster te maken dan ze al is; en een dergelijke wenk zou ook repressailles van de kampterroristen meebrengen : dezen zouden immers op de hoogte worden gesteld, hetzij door de bewakers die bij het bezoek aanwezig zijn, hetzij door degenen die de brieven der gevangenen censureren.

*

Op grond van mijn ervaringen in Siberië, kan ik vaststellen, dat de leiding van een strafkamp aldaar meestal grotendeels uit gestraften bestaat. De bewaking geschiedt door beroepsofficieren en -manschappen. De dienst van de soldaat bestaat 's zomers uit : zes uur op een wachttorentje, zes uur vrij, zes uur wacht, enz. Bij elk wachthuisje hangt de rail met de ijzeren staaf, waar ik al melding van heb gemaakt. Hier dient de „gong" echter niet

om gevangenen op het appèl te roepen, maar om elkaar nu en dan het teken te geven : ik leef nog en ben nog wakker. Want in de zomerse hitte kunnen ze gemakkelijk indommelen en 's winters is het gevaar van bevriezen op die wachttorentjes niet denkbeeldig. Vaak omgeeft het kamp een cacofonie van ijzergekletter : uit louter verveling vermaken de soldaten zich dan uren lang met hun primitief speelgoed.

's Winters bestaat hun wachtdienst uit afwisselende wacht- en rustperioden van twee uur. De mannen dragen dan een gewatteerde broek en jas, met een met bont gevoerde overjas : geen overbodige weelde, anders zouden ze allen doodvriezen, boven op hun torentje, bij 30-50° !

De kampleiding ligt in handen van twee officieren : de kampcommandant en de politieke officier. Deze laatste houdt regelmatig speeches over de weldaden van het kommunisme in Rusland en de rest van de wereld, en over de politieke toestand in de landen, die nog zuchten onder de heerschappij van de Engelse en Amerikaanse uitbuiters, die een nieuwe oorlog voorbereiden.

Ieder is verplicht, deze bijeenkomsten bij te wonen, maar de belangstelling voor wat de p. o. staat te vertellen is uitermate gering. En hoe het uitgehongerde en mishandelde mijnslaven — of zij voor werkelijke misdaden dan wel om politieke redenen veroordeeld zijn, maakt wat dit betreft weinig verschil — te moede is, wanneer men hun de toestanden in het Westen pikzwart, die in de Sowjet-Unie daarentegen rooskleurig afschildert — dat laat zich gemakkelijk raden.

Daarbij maken vooral de tot 25 jaar veroordeelden, die immers niets meer te verliezen hebben en keihard zijn geworden, van hun hart geen moordkuil. Zij onderbreken de spreker met honende interrupties. Meer dan eens heb ik meegemaakt, dat ze begonnen te schreeuwen : *Wij willen oorlog ! Wij willen oorlog !* en : *Hoelang duurt het nog eer Amerika begint ? Hoe eerder hoe liever !*

Men moet niet denken, dat deze kreet uit het hart kwam van mensen die naar een nieuwe oorlog verlangden, omdat zij daarvan een nieuw regiem en een betere

toekomst voor Rusland verwachtten. Ook in gesprekken kwam dit verlangen naar oorlog tot uitdrukking, doch de woordvoerders behoorden meestal tot de categorie van het gespuis dat vóór de oorlog in de Siberische kampen zat, dat werd vrijgelaten, op voorwaarde van vrijwillige dienstneming in het Rode Leger en dat in 1944 en 1945 zijn laagste lusten heeft botgevierd op de overwonnen volken, in het folteren en vermoorden van mannen en in het onteren en verkrachten van talloze meisjes en vrouwen.

Velen van deze misdadigers zijn in de na-oorlogse jaren weer in Siberië terecht gekomen, een deel van hen als bewakers, anderen als gewone gestraften. Deze lieden hunkeren naar een nieuwe oorlog, die hun opnieuw de vrijheid zal geven, de vrijheid om te moorden en vrije jacht op vrouwen.

*

Een bijkomstige omstandigheid, die mijn lot verzwaarde, was mijn onkunde van de Russische taal. Russisch leren is moeilijk, vooral wanneer men in een vortdurende toestand van uitputting verkeert. Mijn eerste woordenschat bestond uit vloeken en scheldwoorden en een aantal snauwen en grauwen, zoals *Dawai, raboti*[1]. Langzaam leer ik de woorden erbij, die, zoals *chleb, kapoester, kasja* en dgl. met het naaste bestaan verband houden. De meeste woorden die ik ken, heb ik met slagen en schoppen ingehamerd gekregen : een Rus beveelt me iets, ik kijk hem vragend aan en geef te kennen, dat ik hem niet versta, hij geeft me een trap of een klap in mijn gezicht, herhaalt zijn bevel een paar maal, gegarneerd met vloeken en scheldwoorden, en verduidelijkt de betekenis met een gebaar, ofwel iemand die Duits kent en toevallig in de buurt is vertolkt het bevel. Al weer een woord erbij geleerd ! 's Avonds op mijn strozak, voor het slapen gaan, lig ik vaak de woorden en zinnen te repeteren, die ik intussen beheers.

Maar voor een gesprek ben ik hier, waar natuurlijk

1 Vlug, werken !

niemand Nederlands verstaat, op Duits aangewezen. Er zijn echter niet veel gevangenen, die behoorlijk Duits verstaan en spreken, zoals mijn Lets-Joodse vriend Benjamin. Bijna een jaar zit ik in kamp 19 als enige West-Europeaan. Als er dan op zekere dag dertien Duitsers worden binnengebracht, allen tot 25 jaar Siberië veroordeeld, dan is dat als een ontmoeting met de wereld van het Westen en als een ontspanning in de aanhoudende beklemming van het altijd eenzaam zijn tussen mensen die mij niet verstaan en niet begrijpen, en die voor mij in zo vele opzichten onverstaanbaar en onbegrijpelijk zijn.

De Duitsers gaan de kolenmijnen in. Met 25 jaar in het vooruitzicht. En hun groep wordt spoedig door nieuwe contingenten gevolgd. De motivering van hun vonnis luidt: „banditisme". Er zijn mannen bij, die met volle overtuiging voor Hitler hebben gevochten, anderen hebben nooit iets anders willen doen dan hun plicht als soldaat; maar er zijn er ook bij, die door SS-patrouilles naar het front zijn gejaagd en jongens die na een paar dagen front, sommigen zonder één gevechtshandeling te hebben meegemaakt, in krijgsgevangenschap zijn geraakt. In verzamelkampen zijn ze berecht en, naar zij mij vertellen, duurden de „rechtszittingen", waarin over hun lot beslist werd, tien minuten: honderd tot honderdvijftig man werden in een barak verzameld en daar verscheen dan een officier, die de namen der aanwezigen aflas en aan het eind de laconieke mededeling deed, dat de genoemde personen wegens banditisme tot 25 jaar arbeidskamp veroordeeld waren...

En daarmee was de zaak afgehandeld.

DRIE MAANDEN STRAFKAMP SARAAN

De sterfte onder de Duitse dwangarbeiders is zeer groot. De nieuwe aanvoer weegt nauwelijks op tegen het uitvallen van de velen, die aan uitputting en ontbering ten ondergaan.

Maar het is intussen 1949 en het schijnt de bedoeling

van hogerhand te zijn, de Duitse krijgsgevangenen niet te laten sterven, maar ze rendabel te maken. Eind april komt er een order uit Moskou, dat de Duitsers uit mijn 19bis teruggetrokken moeten worden en dat zij bovengronds te werk moeten worden gesteld.

Bij het dorpje Saraan moet een nieuwe mijn worden aangelegd, „mijn 50" : een nieuwe schacht, een groot kantoorgebouw, enz. Daar gaan de Duitsers heen. Ik word bij hen ingedeeld en ben daar erg blij om, want dat betekent het einde van de verschrikkingen onder de grond en tevens mijn vertrek uit Kamp 19bis : erger zou het toch niet kunnen worden, dacht ik.

Ik vind nog gelegenheid, mijn vriend Benjamin en enkele anderen de hand te drukken en te bedanken voor wat zij voor mij gedaan hebben.

— Vergeet ons niet, als je in de vrije wereld terug komt. Laat het Westen weten, wat zich hier afspeelt !

Dat is hun laatste verzoek.

Goed bewaakt, marcheren we op 1 mei naar Saraan, dertig km ten Noorden van Karaganda. Een nieuw leven tegemoet ? We lopen een halve dag en komen tegen het vallen van de avond op de plaats van bestemming aan. Daar worden we begroet door een kapitein, die ons in gebroken Duits toeroept :

— U zult werken zeer veel. En dan witte brood eten. Maar niet werken, u dan straf hebben. Nog eenmaal veroordeeld worden 25 jaar straf. Niet naar huis gaan.

De kapitein bedoelt het ernstig : nog dezelfde nacht worden de werkgroepen samengesteld, zodat we in de vroege ochtend al op weg gaan naar het werkobject, zes km verder. Ook de bewakers menen het ernstig. Zij begeleiden ons met strenge blikken en schreeuwen bij tijd en wijle :

— Handen op je rug. Niet praten.

Na anderhalf uur komen we aan een groot kamp, door schuttingen omgeven. De bewakers nemen hun plaatsen in op de wachttorentjes en het werk begint, onder leiding van een Russische ingenieur en een opzichter.

Wij zijn met duizend man, verdeeld in twee groepen : vijfhonderd civiele (Russische) gevangenen en vijfhonderd

militaire. Allen staan onder een soort contrôle van de bouwcommissie van de kommunistische partij, afdeling Karaganda, maar met deze contrôleurs kan gespot worden. De genoemde commissie stuurt elke maand een deputatie, om de resultaten van het werk in ogenschouw te nemen.

Het merendeel van onze Russische collega's bestaan uit *blotnya*, lieden met een misdadig verleden en zonder toe= komst, die er niet voor terugdeinzen, onwelgevallige be= wakers uit de weg te ruimen. De brigadiers zijn bang van hen en knijpen twee ogen dicht. Maar de Duitsers zitten zij voortdurend achter de broek : met ransel, met eten inhouden en met altijd hetzelfde gebrul : *dawai raboti, fasjisti*[1] !

Een kenmerkend tafereel : Onaangediend verschijnt de ingenieur op het werk en ziet, hoe de Russen met een sigaretje tussen de lippen, in de zon liggen te kaarten. Hij roept de hoofdopzichter van de ploeg ter verant= woording :

— Wat denk je wel, schurk ? Er moet hier gewerkt worden, boef. Denk je soms dat ik betaal om jullie te laten slapen en kaartspelen, schoft ? Vuil gespuis ! Ge= mene oplichters.

De hoofdopzichter wendt zich onmiddellijk tot de brigadier :

— Wat denk je wel, schurk ? Er moet hier gewerkt worden, boef. Denk je soms dat het geld hier voor nie= mandal uitgegeven wordt, schoft ? Vuil gespuis ! Gemene oplichters.

Dan geeft hij snel een knipoogje aan de brigadier, dat betekent : Werkt toch zolang die kerel hier is !

Nu richt de ingenieur zich rechtstreeks tot de verbou= wereerd kijkende Russen :

— Hier, schurk. Een steen op je vadsige lichaam ! En hij gooit een stuk steen naar de man, die overeind komt en een schop, hamer of ander werktuig in de hand neemt en werkbewegingen maakt. Anderen volgen dit voorbeeld, terwijl de ingenieur verder gaat :

1 Vlug, werken, fascisten !

— Jullie vuil geboefte. Ik moest jullie de ogen uit je kop slaan. Gemene schooiers. Luieren en geld verdienen, hé. Dat is het enige wat jullie kunnen. Wèrken zul je, tot je er kapot van gaat. Werken tot je erbij neervalt. Gemeen gespuis, Schooiers, Landverraders, dieven, moordenaars, oplichters. Enzovoort.

Dan verdwijnt de ingenieur weer. De hoofdopzichter verontschuldigt zich tegenover de *blotnya* en gaat zijn woede koelen op de *fasjisti.* Als de bouwcommissie van de Partij uit Karaganda op bezoek komt, wordt ze in het hoofdgebouw met wodka ontvangen. Om de tien dagen stelt de hoofdopzichter een rapport op. Hij moet dan natuurlijk verklaren, hoe het komt, dat het werk zo langzaam vordert.

De strekking van die rapporten vinden we weerspiegeld in de strafrapporten : dagelijks voedselbeperkingen, als straf voor „luiheid" en „sabotage" voor de groep waartoe ik behoor. Gunsten wegens extra-prestatie voor de onguurste sujetten uit de groep der Russen.

Saraan is beter dan 19bis, omdat we hier althans in de buitenlucht zijn. Maar het overmatig werken, met (letterlijk) de zweep erachter, de onophoudelijke vernedering met scheldwoorden als „zwijnen", „domkoppen", „luilakken" en ook hier weer ondervoeding, als gevolg van de bedriegelijke manipulaties met onze rantsoenen — dit alles maakt ook hier weer vele slachtoffers. Ik ben taai en misschien al enigszins gehard, maar de ene Duitser na de andere wordt in het hospitaal afgeleverd, dat weldra overbezet is, met alle gevolgen van dien.

*

De *blotnya* deelden in de Russische groep de lakens uit en het was voor een Russische gestrafte levensgevaarlijk niet met hen solidair te zijn. In het begin dacht ik dat de Russen in Saraan allemaal van hetzelfde allooi waren. Af en toe deed zich echter de gelegenheid voor, met een van hen nader in gesprek te komen, vooral wanneer de man een beetje Duits sprak. En dan bleek mij eens te meer,

dat men over geen enkel volk, ook over het Russische niet, een generaliserend oordeel mag vellen.

Zo sprak ik eens met een Oekraiener, een man van zestig jaar, die tot tien jaar dwangarbeid was veroordeeld „wegens opruiïng tegen het regiem" en de verschrikkelijkste kwelling voor deze man was, dat hij zich voortdurend afvroeg, zonder ooit antwoord te krijgen, of hij dit lot onderging door toedoen van zijn eigen zoon...

Die zoon was in 1943 bij het Rode Leger ingelijfd en kwam in 1947 voor het eerst met verlof thuis. Bij die gelegenheid had de vader zijn zoon aangespoord, eindelijk eens te demobiliseren. De oorlog was immers al twee jaar voorbij. De zoon had geantwoord, dat dit maar aan de bevoegde autoriteiten moest worden overgelaten, maar de vader was op zijn standpunt blijven staan. Vijf maanden later werd de oude man gearresteerd en bij het verhoor bleek, dat het vermelde gesprek met de zoon hem noodlotig was geworden. Heeft de jongen zich, zonder kwade bedoelingen, iets daarover laten ontvallen? Of heeft hij, volgens de kommunistische opvatting van burgerplicht, zijn vader aangeklaagd? Deze martelende vraag liet de oude man geen ogenblik van de dag met rust...

*

Ik heb hier ook een gesprek gehad met een Krimtataar, die 25 jaar had gekregen, omdat hij tijdens de oorlog met de Duitsers geheuld had, zoals velen van zijn volk, die van de bezetter de bevrijding verwacht hadden, doch bitter teleurgesteld moesten ontdekken, dat zij alleen maar van knoet verwisseld waren. Hij had vrij veel Duitse taalkennis uit die tijd overgehouden en luchtte graag zijn hart, dat vol heimwee was naar zijn schone vaderland op de Krim, waar zijn volk kamelen en paarden had gefokt en landbouw beoefend.

Nu wonen er geen Krimtataren meer op de Krim: het hele volk, dat ongeveer een half miljoen zielen telde, woont nu in de steppen van Kazakstan. Hun geschiedenis vertoont enige gelijkenis met die van de Tsjetsjenen. In

het voorjaar van 1946, zo vertelde mijn zegsman, zijn mannen, vrouwen en kinderen uit hun land weggevoerd. Men mocht aan proviand en huisraad meenemen „wat men dragen kon". Na een verschrikkelijk transport, dat drie weken duurde, werden de Tataren in Kazakstan, niet ver van Karaganda, uitgeladen.

Vóór de revolutie van 1917 heben Engelse ondernemingen hier een begin gemaakt met het tot ontwikkeling brengen van het gebied. Dertig jaar later heeft de Sowjetregering dit werk hervat. Het vraagstuk van de benodigde arbeidskrachten werd, door de overplaatsing van gehele volksstammen, even drastisch als onmenselijk „opgelost".

— Nu wonen wij in ondergrondse holen en, in het gunstige geval, in plaggenhutten. Wij zullen ons land nooit meer terugzien. Vluchten is onmogelijk en heeft geen zin : waar zouden wij heen moeten? Ons eten is niet veel beter dan hier in het kamp : kasjabrei en droge gekookte aardappelen. Eéns per maand komt er een vrachtauto met producten, die de mensen in gelukkiger streken in winkels kopen. Ze worden gedistribueerd, maar er is altijd te weinig en voor de meesten van ons is alles te duur. Wij graven kanalen voor afwatering en bevloeiing en werken op staatslandgoederen. Kleren worden uitgedeeld, voor ieder hetzelfde, door de *kolchoze*. Zo leven wij, Tataren, ver van ons schone vaderland, in deze barre steppe. Ik ben gevangene en dwangarbeider; maar is er veel verschil tussen mijn leven hier en dat van mijn familieleden en vrienden, die „vrij" zijn?

*

De Kazakken horen hier in het land thuis, zij behoeven zich dus niet zo ongelukkig te voelen als Tataren en Tsjetsjenen. Maar ook zij denken met weemoed terug aan een verleden, dat voorgoed voorbij is.

Ik heb in Saraan met een zeer merkwaardige vertegenwoordiger van het volk van Kazakstan kennis gemaakt, de dichter Amarow.

Amarow had zich nooit kunnen schikken in het dwang=

buis van de officiële richtlijnen, die staat en partij voor de literatuur gaven. Onder de Kazakken, maar ook daar=buiten, genoot hij een grote bekendheid. In buitengewes=ten als Kazakstan kon men het nog wel eens wagen, zich een zekere vrijmoedigheid te veroorloven. Amarow had meer dan eens de censuur verschalkt. Maar toen hij in 1945 in een tijdschrift, dat te Alma Ata verscheen, een vers had gepubliceerd waarin o.m. de volgende regels voorkwamen :

Kazakstaanse steppe, eens was jij vrij
Nu stoten wij ons aan jouw prikkeldraad.

toen was hem dat noodlottig geworden : 25 jaar, wegens opruiïng.

Amarow sprak mij over zijn jeugd — hij was nu de zestig al gepasseerd —, hoe hij, en zijn negen broers en zusters, zomers de steppen in gingen, om de zeshonderd schapen, die de rijkdom van de familie uitmaakten, te laten grazen. Hoe zij 's winters een veilig en warm on=derdak hadden en de schapen in stallen maar ook in de woningen bij de mensen, tegen de striemende wind en de felle koude beschutten.

Hij had ook goede herinneringen aan de tijd, toen er Engelsen in het land waren. Zij waren vriendelijk en be=hulpzaam, betaalden de mensen die voor hen werkten goed en leerden ons veel nieuwe goede dingen kennen. En zij lieten ons ongestoord ons leven leven, zoals wij dat wensten.

Maar toen zijn de *bolsjewiki* gekomen en toen deugde er opeens niets meer. Zij kwamen ons bevrijden van „grootgrondbezitters" en „kapitalisten" Maar die be=stonden bij ons niet ! Wat een Kazak bezat, was vrucht van zijn eigen arbeid. En nu zetten ze woonkazernes neer, om ons te „beschaven", maar wij verafschuwen het om erin te wonen : wij willen vrij zijn ! We zijn dus bevrijd van de „kapitalistische uitbuiters", maar onze mensen zijn geen vrije Kazakken meer : ze werken nu tien uur per dag voor een stuk brood en af en toe een brok vlees. De handel is dood. Alles wordt gecontroleerd. Controle, controle en nog eens controle op onze produkten en eigen=

dommen. Ons vetgemeste vee gaat in grote wagons naar Rusland, zogenaamd „opgekocht" om andere gebieden, waar het minder „rijk" is te helpen. Zij zeggen, dat wij het goed hebben, maar we gaan met een lege maag en een hart vol wrok naar bed, en blijven maar hopen op het Westen...

Wychadnoi

Na zes dagen arbeid is het *wychadnoi*, rustdag. Mits het weer in de afgelopen week niet slecht is geweest, want dan moet het verzuimde werk worden ingehaald.

Voor ons, die zich de gehele week uitsloven, om de zweep en de honger te ontgaan, bestaat de aangewezen ontspanning op zo 'n vrije dag uit slapen, inhalen wat je in de week aan rust te kort bent gekomen.

Tot de attracties van de *wychadnoi* behoort een soort cantinewagen vol brood, die op deze dag het kamp komt binnenrijden, 's morgens tegen elf uur. *Chleb! Chleb*[1] *!* juichen de Russen en stormen naar de wagen, maar de broden worden eerst uitgeladen en, onder bewaking, naar het broodhuisje gebracht, waar de gegadigden zich reeds verdringen om vlug aan de beurt te komen.

Deze „attractie" komt echter uitsluitend de Russen ten goede, want dit extra-brood moet gekocht worden en in dit kamp bestaat de toestand, dat alleen de Russen roebels in handen krijgen. Wij mogen op een afstand toekijken.

Doch ook bij de Russen zijn er, die er naast grijpen. De brutaalsten en sterksten dringen zich naar voren, de minder doortastenden komen aan de beurt, als de voorraad is uitverkocht. Ook hier, juist als na het familiebezoek, hebben er formele berovingen plaats van mensen, die zich met hun brood naar de barak willen spoeden. En voor het broodhuisje spelen zich dramatische tonelen af, als een argeloze bemerkt, dat hij het slachtoffer van zakkenrollers geworden is. In kampen als dit treft men de grootmeesters van het gilde der gauwdieven aan : in

1 Brood! brood!

het gedrang vóór het loket de jaszak van de buurman opensnijden, waarin zich diens geld bevindt; of iemand die zijn roebels in de hand houdt, met een spijker op de handrug drukken, zodat het geld „te grabbel" rolt, dat zijn slechts enige van de methoden, die hier worden toegepast.

In ware feeststemming gaan de Russen in onze barak het brood verzwelgen, gulzig schrokkend, alles achter elkaar. Wij watertanden en keren ons om op onze strozak, om het niet meer te zien.

*

Of er dan geen culturele onspanning in een kamp als dit bestaat? Zeker. Volgens voorschrift, wordt er elke maand een film vertoond. Als het donker is, heeft de vertoning in de open lucht plaats: het beeld wordt geprojecteerd op een witte muur of, zoals hier in Saraan, op een scherm van beddelakens uit het hospitaal. De Russische soldaat, die van kamp tot kamp reist, stelt zijn projectie-apparaat op; de liefhebbers rennen met banken en tafels de barak uit, en lang vóór de film begint, is het publiek aanwezig.

De eerste keren ben ik ook gaan kijken: iedere afwisseling in het kampleven is welkom. Maar een speelfilm kreeg je nooit te zien, het waren altijd documentaires over kolchozen, industrieën, ontginning van bossen, soms ook journaals van grote feesten en bijeenkomsten in Moskou.

Soms verschijnen er koren op het doek; dan wordt de — voor ons onverstaanbare — stem van de explicator even onderbroken door een of ander lied, gezongen door krachtige mannen met vurige blikken en schone vrouwen met stralende ogen (op het doek). De grauwe menigte der kampbewoners herkent tekst en melodie en begint daverend mee te zingen.

Maar voor ons, niet-Russen, is er weinig aan. Wij vinden die eeuwige propaganda met melkkoeien en fabrieksschoorstenen stomvervelend. Zo is ook de filmvertoning weldra een aangelegenheid die vrijwel alleen de gestrafte Sowjet-onderdanen aangaat.

*

Toch zijn er ook van hen vaak een aantal lieden afwezig. Want als de meerderheid naar de film is, en ook de meeste bewakers naar het witte doek staren, kunnen sommige praktijken worden uitgeoefend, die anders gevaarlijk zouden kunnen zijn.

Zo zagen wij eens, na een filmvertoning, vier man met een draagbaar over de plaats gaan, er lag een lijk op. Tijdens de film was de keukenchef met messteken om het leven gebracht. Waarschijnlijk heeft de man zich het ongenoegen van enige *blotnya* op de hals gehaald, door niet scheutig te zijn met extra-porties of iets van dien aard. Wie zijn de daders ? *Wat ik gezien heb, heb ik niet gezien. Wat ik gehoord heb, heb ik niet gehoord.* Een schijn-onderzoek zonder resultaat. De vermoorde gaat onder de grond. En er kraait verder geen haan naar.

NEGEN MAANDEN STRAFKAMP MAKALEWKA

Eind juli, — we werken nu sinds begin mei in Saraan — komt er onverwacht een commissie van toezicht uit Alma Ata de situatie in Saraan opnemen. Zij vindt luierende Russen en ongeveer vierhonderd hardwerkende Duitsers; de rest van deze laatste categorie ligt in het ziekenhuis.

De heren stellen vragen aan de patiënten en luisteren vol verbazing naar de klacht, dat de Russen vrijwel niet werken, doch wel de enigen zijn die geld en extra-rantsoenen krijgen; dat de niet-Russen echter afgebeuld en uitgehongerd worden. Waarschijnlijk hadden de rapporten van de hoofdopzichter totdusver een heel ander beeld opgehangen !

Drie weken na dit bezoek komt er een order : voormalige krijgsgevangenen behoeven zich niet meer op het werk te melden.

Grote vreugde in onze gelederen, overschaduwd door angstige twijfels : wat heeft Alma-Ata met ons voor ? Is dit de voorbereiding op nog zwaarder werk ? Of op repressailles, omdat wij het luieren van de Russen hebben aangebracht ? Optimisten doen in dolle geruchten, over

amnestie, repatriëring enz. De pessimisten zeggen : als dat maar niet op Noord=Siberië uitdraait...

De volgende morgen tegen tien uur komen er tien vrachtauto's het kampement van Saraan binnenrijden en worden wij opgeladen. Ook ik ga dit oord verlaten, want ik ben bij de *Njemtsy*[1] ingedeeld. Een kapitein belooft ons, dat we naar een leegstaand kamp gaan, dat opnieuw opgebouwd moet worden, en dat uitsluitend voor *Njemtsy* bestemd is : kamp 13 in Makalewka in het oude gedeelte van Karaganda.

Dat is nog lang geen repatriëring, maar de belofte, dat we met West=Europeanen onder elkaar zullen blijven en zelf het kampleven zullen kunnen organiseren, geeft ons toch nieuwe moed.

Makelewka ziet er volkomen vervallen uit. Met bekwame spoed maken we een bivak gereed voor de honderd zieken en een slaapplaats voor de vierhonderd anderen.

Er wordt ijverig en met een zekere opgewektheid gewerkt. Binnen enkele dagen heersen er netheid en orde. Ieder krijgt wat hem toekomt. Er wordt niet gestolen, het leven krijgt weer iets menswaardigs.

De stemming wordt nog rooskleuriger, als een majoor ons vertelt, dat we wel spoedig naar huis zullen gaan. Diegenen onder ons, die meer ervaring hebben, manen tot wantrouwen, maar de meesten zijn in feeststemming. Er wordt extra=goed gewerkt en men hoort plotseling stellingen verkondigen als : „De Russen zijn beste kerels, maar je moet met ze om kunnen gaan".

Na een maand werken hebben we van Makalewka bijna een modelkamp gemaakt. Intussen leven we tussen hoop en vrees. Dan gaat op een middag de kamppoort open... niet om ons er uit, maar om er tweehonderd Russen, de meesten van het type *blotnya*, in te laten.

*

De nieuw=aangekomenen zetten de majoor onder druk.

[1] Duitsers.

Zij nemen het heft in handen. In enkele dagen is de des=organisatie weer volkomen. Er wordt weer gestolen. De voedseluitdeling betekent weer voor de een een dubbele maaltijd, voor de ander honger lijden. Ook enige twijfel=achtige sujetten in onze eigen groep, die in Saraan reeds met het geboefte onder één hoedje hadden gespeeld, maar in de eerste maand te Makalewka in toom werden gehou=den, voelen zich weer sterk, nu ze weer kornuiten heb=ben en helpen de chaos verergeren.

Een paar dagen later komt het bevel : ploegen klaar maken voor de bouw van huizen. Wij protesteren. Een afvaardiging van de eerste werkgroep gaat met de kamp=leiding spreken; wij zouden toch onder ons blijven ? Het antwoord luidt :

— Moskou wil een *Narodny Teatr*[1] in de stad Kara=ganda. Als het er is, komt er algemene gratie ! Als jullie niet werken, moeten wij dit melden. Als jullie wel wer=ken, krijgen jullie geld, en worden jullie binnenkort ge=repatrieerd.

Deze woorden zijn kenmerkend voor de manier, waar=op Sowjet=Russische instanties het antwoord op pijnlijke vragen plegen te ontwijken.

Wij overleggen opgewonden, wat ons te doen staat. Degenen die de Russen kennen, willen staken. Maar de minder ervarenen en de huisvaders klampen zich nog steeds aan de repatriëringsbelofte vast en willen nu geen conflict veroorzaken.

Wij gaan dus op weg. Er ligt een dik pak sneeuw en terwijl we aangetreden staan, het hele kamp, snijdt de wind door ons heen. De majoor houdt een toespraak, waarin hij o.m. vertelt, dat het 30° vriest, maar dat het gezond weer is om te werken en dat er geen beter middel is om bevriezing te voorkomen, dan flink aan te pakken.

— Terug in de barak ! Het is veel te koud ! roept een Rus. En een ander : — Wij kunnen niet werken bij deze kou !

— Als je niet werkt, krijgt je geen eten ! antwoordt de

1 Volkstheater.

majoor in het algemeen, waarop de Russen onbedaarlijk beginnen te hoonlachen.

Een lange stoet grauwe gestalten trekt vijf kilometer door de sneeuw, met gewapende wachten links en rechts, die *Skorej, skorej*[1] roepen en met blaffende honden opzij en achter zich.

Wij zeulen door het oude stadsdeel van Karaganda, langs krotten en vervallen magazijnen, met hier en daar een hypermoderne woonkazerne of een partijgebouw ertussen.

Dan komen we op een groot open terrein, omgeven met prikkeldraad. Het hek gaat dicht en de wachten be= klimmen hun uitzichttorentje. Vervolgens krijgen we een toespraak van de *paraap*[2], een Rus, die niet tot de gestraf= ten behoort. Hij zegt, dat we ijverig moeten werken. En wel ten bate van de gemeenschap, die ons in ruil daar= voor volop eten zal geven. Maar wie niet werkt, steelt het brood van anderen en verdient straf! Verder deelt hij mede, dat niemand hout mag meenemen, want dat be= hoort aan de staat.

De kleumende gevangenen worden rumoerig en uit de Russische groep wordt geroepen:

— Hou op met kletsen, partijbons!

De *paraap* wil woedend uitvallen, maar hij ziet waar= schijnlijk het zinneloze daarvan in. Hij maakt een eind aan zijn verhaal en roept de opzichters bij elkaar om in de bouwkeet een bespreking over het werk te houden.

De gevangenen, verstijfd van de kou, sprokkelen hout, brengen planken van „de gemeenschap" bijeen en stoken vuren. Terwijl zij zich om de laaiende vlammen verdrin= gen, duren de besprekingen tot diep in de middag voort en het is vier uur vóór de werkgroepen zijn ingedeeld. Vier uur! Dat is het sein voor de bewakers, om de gevangenen te laten aantreden voor de terugtocht naar het kamp.

Daar worden we geïnspecteerd door de majoor, die aan de leider van de werkgroep vraagt, of er flinke vorde= ringen zijn gemaakt. Als deze antwoordt, dat er in het

1 Vlugger! Vlugger!   2 Hoofdopzichter.

geheel niet gewerkt is, barst de majoor in een vloek= en scheldkanonnade los. Dat kennen we, daar trekt niemand zich iets van aan.

In elke barak staat een potkacheltje. Daar gaan tien man zo dicht mogelijk omheen staan, terwijl de anderen in looppas langs de bedden rennen, om zich te verwarmen. Telkens wisselen tien hardlopers met de mannen rond de kachel. Zo wachten wij op ons avondeten, dat twee uur later wordt uitgedeeld. Van acht tot tien duurt het distri=bueren daarvan. Ieder die zijn brood en soep ontvangen en verorberd heeft, — dat is middag= en avondmaal in één keer, want op het werk wordt niet gegeten — kruipt zo snel mogelijk onder zijn éne deken. De gewatteerde jas en broek en de overjas houden we aan. Zo proberen we de slaap te vatten.

*

De majoor heeft besloten, krachtige maatregelen te nemen. Het dagrantsoen bedraagt officieel : 600 gram brood en 's middags en 's avonds een halve liter soep. Nu laat de majoor het volgende bekend maken : wie naar de mening van de hoofdopzichter niet meer dan 60 tot 80 % heeft verricht van de vereiste dagprestatie, heeft slechts recht op 400 gram brood; van 80 tot 100 % werk wordt be=loond met 500 gram brood. Wie daarboven komt ont=vangt 800 gram brood. Het loon in geld is : 100 roebel per maand voor wie gemiddeld meer dan 120 % verricht heeft van de norm. Alles ter persoonlijke beoordeling van de hoofdopzichter en diens ondergeschikten. Wie saboteert of in het kamp achterblijft, wordt gestraft met opsluiting in de strafcel op vierhonderd gram brood per etmaal en om de andere dag een halve liter soep.

De brigadeleiders moeten tien man leveren voor de ad=ministratieve functies. Uit de 500 Duitsers en 200 Russen kiezen zij tien Russen voor deze begeerde baantjes, onge=twijfeld de tien bekwaamste en voor dit werk meest ge=schikte van de 700 gevangenen...

*

Intussen werken we aan het *Narodny Teatr* van Kara=ganda. Elke morgen sjokken we door de sneeuw en 's avonds weer dezelfde troosteloze vijf kilometer terug. Op een ochtend komen we een stoet mensen tegen, die langzaam voortschrijdt : een begrafenis. Voorop blaast een fanfare een rouwmars. Daarachter drie vrouwen en een bejaarde man, de verwanten, met brandende kaarsen in de hand. Telkens als de wind een vlammetje uitblaast, wordt de kaars opnieuw aangestoken. Enige mannen dra=gen de geopende kist. Daarachter komen vier man die het deksel dragen. Verder een aantal mannen en vrouwen, waarschijnlijk vrienden en collega's, die vaandels mee=voeren, met Sowjet=symbolen.

Wij zijn vol belangstelling, want we hebben heel wat mensen zien wegdragen, die onder de grond werden ge=stopt, maar dit is de eerste echte begrafenisstoet, die wij in dit land ontmoeten. Later horen we, dat het een ver=ongelukte brigadier uit de Kirow=kolenmijn is.

Maar lang kunnen we niet kijken. — Doorlopen ! brult de officier van de bewakingstroep en nieuwsgierig opzij=kijkend, passeren wij de stoet.

*

Op een avond heerst er vreugdevolle spanning in de barakken : de betaalmeester zal de maandlonen komen uitbetalen !

Tegen tien uur komt de man inderdaad en deelt de roebels uit. Maar uitsluitend aan Russen ! Grote versla=genheid in onze groep, waar velen alles op alles gezet hebben, om de vereiste 120 % te presteren... Als een van hen de betaalmeester aanspreekt, zegt deze : Morgen !

Het is vanavond kermis in de barakken. De zwarte markt werkt op volle toeren, er wordt geruild en ge=kwanseld en voor goede roebels wordt met de bewakers in wodka gehandeld. Sommigen doen daar hun maaltijd mee en verkopen hun rantsoen tegen klinkende munt. Er wordt gekaart om geld en tot diep in de nacht zijn de barakken vol feestelijk lawaai. Dronken Russen lopen

lallend langs de bedden en liggen er een ogenblik later te snurken.

Ze worden uit hun eerste slaap gehaald voor de mars naar Karaganda. Ze moeten letterlijk naar buiten gejaagd worden, maar er zijn er toch nog veertig in geslaagd, aan alle aandrang weerstand te bieden en achter te blijven.

De stemming van de Russen, hoe slaperig de meesten ook nog zijn, is opperbest. Ze zingen en roepen naar de vroege burgers van Karaganda, die er niets van begrijpen.

Maar de *Njemtsy* lopen zwijgend en met wrok in het hart. Toch geloven de meesten nog niet, dat hun loon hun ontgaan zal. Zij hopen nog op vanavond.

Zij werken als naar gewoonte. Zelfs als zij zien, hoe de Russen een vuur ontsteken en daar omheen gaan zitten. Een ongure kerel heeft een flesje wodka uit zijn binnen= zak gehaald, neemt een slok en roept naar de Duitsers :

— Goed zo, *fritzen*[1] ! Werkt maar hard. Dan krijgen jullie ook geld, net als wij !

Er komen nog meer flessen voor de dag en spoedig is er een soort nafuif aan de gang, terwijl de kapitalisten= knechten aan het Volkstheater van Karaganda zwoegen. Er is weinig controle vandaag : ook in de bouwketen gaat de wodkafles rond en als we een brigadeleider zien, blijkt die zijn deel gehad te hebben van de kermisvreugde.

's Avonds in het kamp is het weer feest. Er wordt be= kend gemaakt, dat er van acht tot tien uur extra=brood te koop is aan het broodhuisje. Alsook tabak : *machorka,* om zelf sigaretten te draaien, en sigaretten, merk *Belo= morskanal,* ter ere van de aanleg van het Belomors=kanaal zo genoemd.

Ongeveer honderd man, staan met hun laatste roebels te dringen voor het broodhuisje, maar er zit geen schot in de verdeling. Na een uur worden de wachtenden, van wie velen nog onder invloed van de wodka verkeren, on= rustig. Er wordt even dreigend gefluisterd, dan werpen zich twintig man op de deur, overrompelen de broodver= delers en smijten die naar buiten en beginnen zelf brood

1 Moffen.

en sigaretten te distribueren. Maar de broodverkopers komen terug met de bewakingsofficier. Deze, kennelijk ook niet geheel nuchter, begint niettemin de orde te herstellen. Maar als de broodverkopers weer in het huis terugzijn, zijn alle broden, sigaretten en pakjes *machorka* verdwenen.

De officier uit nog dreigementen tegen *blotnya*, die hij met een of twee broden onder de arm tegenkomt. Maar deze heren lachen hem in zijn gezicht uit. Ze weten wel, dat zij geen kwaad kunnen doen. Zij hebben de wind eronder.

En voor de tweede avond vieren de Russen feest van wat ons toekomt. Mijn lotgenoten en ik zijn terneergeslagen en vragen ons af, of er van ons geld nog iets terecht zal komen.

*

Als we de volgende ochtend aangetreden staan om naar Karaganda te marcheren, treden twee Duitsers naar voren en richten zich, namens allen, tot de majoor met de vraag, waar het beloofde maandloon blijft.

De majoor kijkt verbaasd en verontwaardigd :

— Hoe kan dat nu ? Hebben jullie het dan nóg niet ontvangen ? Ik zal me vandaag met de afdeling kassa in verbinding stellen en opheldering vragen !

Als hij bemerkt, dat de twee krijgsgevangenen niet overtuigd schijnen te zijn, gaat de majoor verder :

— In Rusland krijgt ieder wat hij verdient. Hier zijn geen kapitalisten; hier bestaat geen uitbuiting. Of denken jullie soms, dat ik jullie geld gebruik ?

Op het werk is het weer een bende. De Russen voeren vrijwel niets uit en maken dronkenmanslawaai. Wij hopen nog steeds op een rechtvaardige afloop en werken als gewoon. Een dronken brigadier komt ons trouwens aanvuren.

Maar 's avonds in het kamp krijgen de feestvierders een koude douche. De *fritzen* en ik echter niet minder... Eerst worden alle Russische brigadeleiders en een aantal raddraaiers door de soldaten bij de kraag gepakt en in de kampcellen opgesloten. Bevel van de majoor.

Dan vraagt de majoor om een afvaardiging van de

Duitse krijgsgevangenen. Als de deputatie voor hem staat, vertelt hij, dat hij een onderzoek heeft ingesteld en dat hem gebleken is, dat de administratie het geld, dat de krijgsgevangenen toekwam, op naam van vriendjes en luilakken had geschreven. Dit is een betreurenswaardig feit, zegt de majoor. De schuldigen zijn ontslagen en zullen door mensen uit uw groep vervangen worden. Maar het geld is op, daar is deze keer niets aan te doen.

Met die boodschap komen onze afgevaardigden in de barak terug. Slechts met veel tact en moeite slaagt de Duitse *starsjy*[1] erin, een opstand te bedwingen. Hij wijst erop, dat alles voorkomen moet worden, wat de Russen aan een voorwendsel kan helpen. We bijten op onze lippen en gaan de zoveelste sombere nacht in.

*

Toch schijnt er iets veranderd. De majoor heeft nieuwe brigadeleiders uitgezocht, die, met het voorbeeld van hun voorgangers voor ogen, althans om te beginnen vrij juiste rapporten uitbrengen. De nieuwe mensen op de administratie verstaan hun vak en berekenen nauwkeurig. Gevolg : de meeste Russen ontvangen 400 gram brood per dag en de Duitsers, die harder werken dan ooit, nu zij weten, dat hun eigen mensen het extra-loon berekenen, komen aan 600 tot 800 gram.

De Russen werpen woedende blikken op de majoor en smeden plannen tegen hem, maar deze keer laat de majoor zich niet intimideren. En langzaam maar zeker beginnen ook vele Russen hun best te doen, wat zich, bij de tegenwoordige administratie, terstond in hun rantsoen weerspiegelt.

De wonderlijkste verandering blijken de Kazakken te hebben ondergaan. Zij vormen een wereldje apart, een kampje in het kamp en houden ieder op afstand. Zij hebben steeds zo min mogelijk gewerkt, maar nu schijnt de arbeidskoorts ook hen te pakken te hebben. De opbouw

1 Barakhoofd.

van een enigszins verwijderde buitenmuur van het theater, hun speciale opdracht, vordert zienderogen. Drie groepjes van twee man dragen stenen aan, twee groepjes halen specie en elf man hanteren de troffel. Zeshonderd stenen per dag, dat is de eis die hier aan de metselaar gesteld wordt; maar vele Kazakken overschrijden de achthonderd stuks. Zij worden geprezen door brigadeleider en majoor, en „de beste metselaars van de Sowjet-Unie" genoemd. Zij krijgen maximum-rantsoenen en extra-loon in geld.

De eerste maandafrekening sinds de nieuwe toestand, maakt vele blije gezichten, nu in het hele kamp, en met name bij degenen die werkelijk iets hebben uitgevoerd. Zelfs de *blotnya* proberen het de laatste tijd met zoete broodjes in plaats van geweld.

In februari en maart zet zich de gunstige ontwikkeling voort. April breng mooie, warme dagen. Maar de Kazakken schijnen niet van de lente te genieten. Het valt ieder op, dat ze niet zo vrolijk meer zijn als een paar maanden geleden en dat hun werk niet meer zo goed opschiet.

Een vreemd verschijnsel ! Zekere dag besluit de hoofdopzichter, eens polshoogte te gaan nemen. Het valt hem op een afstand reeds op dat de Kazakkenmuren nog zo nat zijn en zelfs druipen, terwijl de andere muren de laatste tijd, nu de zon weer schijnt, spoedig drogen. Hij komt dichter bij, neemt zonder moeite een steen van de bovenste laag, stoot er drie, vier van de muur af, laat een donderend *Joep voi mat* horen en valt, met een zenuwinzinking op de grond. Enige van onze mensen hebben de zaak, op een afstand gevolgd en dragen de man naar de speciekeuken, waar hij tot het bewustzijn terugkeert met de woorden : — Die schurken ! Die bedriegers ! Ze hebben met sneeuw gemetseld in plaats van met specie. Daarom ging het zo vlug. Die zwijnen. Die ellendelingen.

Onze hoofdopzichter is geen gevangene. Hij is een vrije Sowjet-burger. En daarom heeft hij alle reden om „de beste metselaars van de Sowjet-Unie" te vervloeken. Terneergeslagen verschijnt hij de volgende dag op het werk. Dan nog twee dagen. Dan komt er een ander.

Wij vragen onze nieuwe hoofdopzichter, wat er met zijn voorganger aan de hand is. Het antwoord luidt :

— Vijftien jaar dwangarbeid wegens sabotage en benadeling van de staat.

De met sneeuw gemetselde múur wordt afgepaald als een strook verboden grond. Elke dag stort er een stuk in. De Kazakken lachen net als de majoor. Waarom zouden ze het niet doen ? Ze zijn toch tot 25 jaar veroordeeld.

VIER MAANDEN KRIJGSGEVANGENKAMP 7099/19

Als april 1950 ten einde loopt, gebeurt er iets ongelofelijks. Als wij 's avonds in het kamp terugkomen, komt de majoor ons tegemoet, zwaaiend met een papier en als we voor hem staan aangetreden, roept hij :

— *Skoro domoi ! Skoro domoi*[1] *!*

De majoor straalt, alsof hij persoonlijk zich met ons lot heeft bezig gehouden. Maar in de meesten onzer is de laatste jaren het wantrouwen ingekankerd. Wij wachten sceptisch op nadere mededelingen. Dan leest de majoor een bevel van „Moskou" voor : Alle krijgsgevangenen die gestraft zijn wegens opruiïng, ontvluchtingspogingen, sabotage, ongeoorloofde handel en andere criminele daden, zijn voortaan van werk vrijgesteld. Zij moeten gefotografeerd worden en zullen naar een andere kamp worden overgebracht.

De maatregel geldt niet voor degenen die wegens „politieke misdrijven" gestraft zijn. Zo vallen er 41 man uit onze groep buiten. De 36 man die op de ziekenzaal liggen, komen ook nog niet in aanmerking. Ik behoor tot de 423, die die avond in het badhuis gefotografeerd worden. De volgende nacht is onvergetelijk. Grote kerels huilen van vreugde, nu ze plotseling de mogelijkheid van een weerzien met ouders of vrouw en kinderen menen

1 Vlug naar huis! Vlug naar huis!

te bespeuren. De ongelukkigen die achter moeten blijven, geven berichten voor thuis mee, er worden afspraken gemaakt en plannen voor de toekomst.

De volgende dag doet de majoor ons uitgeleide. We marcheren acht kilometer en bevinden ons in een ander kamp, met weer een majoor.

Deze schudt medelijdend het hoofd, als hij onze armzalige troep ziet binnensjokken. Hij straalt slechts sympathie en deernis uit. Maar we hebben al te veel toneelspel van MWD-officieren meegemaakt, om spoedig onder de indruk te komen.

Dan houdt de man in het bruine MWD-uniform een korte toespraak :

— *Towarisjtsji*[1] *!* Van heden af zijn jullie weer krijgsgevangenen, dus geen veroordeelden meer. Op bevel van Moskou, krijgen jullie in mijn kamp twee maanden rust. Je behoeft niet te werken en geniet een goede behandeling. Ik mag verder nog niets vertellen, maar één ding kan ik wel verklappen : over drie maanden zijn jullie weer gelukkige mensen.

Niemand juicht er. We kijken elkaar aan. De een schijnt iets in de lucht te zoeken, een tweede trekt met zijn houten schoenen figuren in het zand, een derde staart in de ruimte. We hebben nu al zo veel horen zeggen, zoveel beloften vernomen en wachten nu op feiten.

Als we het kamp binnentrekken, vinden we daar nog een tweehonderdtal krijgsgevangenen. Er worden gesprekken aangeknoopt, en dan vernemen we, dat zij hier al twee jaar zitten, zonder te weten, wat hun te wachten staat. Zij hebben allen 25 jaar wegens „oorlogsmisdaden", maar geven de hoop niet op, dat het vonnis herzien zal worden. Als ze vernemen, dat de wegens gewone misdrijven veroordeelden gratie krijgen, weten ze dat zij daarbuiten vallen en vervallen in sombere gesprekken.

Wij worden ondergebracht in speciale berakken voor repatriërenden, waar verse strozakken op ons wachten.

Er wordt nog uren lang gepraat. Wij vernemen, dat de

1 Kameraden!

„oorlogsmisdadigers" in december 1948 binnen tien minuten tot 25 jaar veroordeeld werden.

Dat ging ongeveer zo in zijn werk :

Aan Willy Schmidt, in 1900 geboren te Hannover, van beroep timmerman, werd, na de gebruikelijke routineformules gevraagd :

— Ben je lid geweest van de nationaal-socialistische partij, en zo ja, hoelang ?

— Van 1933 af was ik sociaaldemocraat, eerst openlijk, later illegaal.

— Dan heb je ons ook verraden ! Waarom was je geen lid van de K. P. D. onder leiding van kameraad Ernst Thälmann ?

Geen antwoord.

— Hoe lang ben je in militaire dienst geweest ?

— Vijf maanden, waarvan drie maanden opleiding. Daarna werd ik ingedeeld bij een Volkssturm-afdeling en kwam bij de eerste gevechten met de Russen in april 1945 bij de Oder in Oost-Duitsland in gevangenschap.

— Willy Schmidt : je wordt beschuldigd lid te zijn geweest van een partij, die Ernst Thälmann verraden heeft. Het vonnis verneem je nog. *Idi.*

De tweede beklaagde is Hans Krieger, in 1910 in Leipzig geboren. Beroep : arts.

— Was jij lid van de nationaal-socialistische partij ?

— Ja.

— Sinds ?

— 1940.

— Hoe lang ben je in militaire dienst geweest ?

— Van 1 september 1939 af.

— Vertel daar eens wat van.

— Ik was in Polen en Frankrijk officier van gezondheid. In 1942 ben ik bij Stalingrad in krijgsgevangen schap geraakt.

— Jij hebt dus nazi's het leven gered en zodoende tegen ons gevochten. Als je Duits patriot was geweest, had je de nazi's laten doodbloeden.

— Opzettelijk laten sterven ?

— *Moltsji*[1] ! Je wordt er van beschuldigd de Duitse weermacht gesteund te hebben. *Idi.*

Zo ging het verder.

Schmidt, Krieger en honderden lotgenoten hebben twee weken later hun vonnis vernomen : Jullie worden veroordeeld tot *dwadtsatpjat let*[2], *prestoepniki wojny*[3] die je bent !

Eén officier van de MWD uit Alma Ata had de namen en vornamen voorgelezen en controleerde met twee collega's, of de betroffenen allen aanwezig waren.

Er was een groot geschreeuw ontstaan en het regende protesten. De bevelhebbende officier sloeg met de vuist op tafel en trachtte door luid te schreeuwen de gemoederen wat te bedaren. Een onzer wilde de officier een vraag stellen, maar vóór hij had kunnen uitspreken, schreeuwde de officier hem toe : „*Priskas*[4] van Moskou !", pakte zijn pet en verdween.

— Nu werken wij, zo besluit een der vertellers, al twee jaar aan een paleis voor schone kunsten in Karaganda.

Het leven in Kamp 7099/19 is naar onze de laatste jaren verkregen begrippen, prinselijk. Het ontbijt bestaat uit 750 gram brood en een bord dikke gruttenkasja. Dan gaan de „oorlogsmisdadigers" aan het paleis voor schone kunsten bouwen en wij gaan een beetje door het kamp slenteren. Wij verwonderen ons over de propere britsen in de frisse barakken en verbazen ons bovenal over de nachtkastjes, waar zelfs familieportretten op staan ! En als we in de kastjes neuzen, blijken de bewoners van dit kamp zelfs restantjes brood en margarine te kunnen bewaren, als extra-hapje. Inderdaad ontvangen zij, behalve het genoemde ontbijt, des middags drie kwart liter soep en een halve liter gruttenbrei en 's avonds weer een halve liter kapoestersoep.

Het is wel een triest en voor mijn Duitse lotgenoten beschamend feit, dat er in hun rijen mensen blijken te zitten, die van de gelegenheid gebruik maken, om uit de kastjes kleine diefstallen te plegen. Als de werkploeg thuiskomt en dit feit ontdekt, is hun verontwaardiging groot. Een

1 Zwijg! 2 25 jaar. 3 Oorlogsmisdadigers. 4 Bevel.

paar dagen lang is de atmosfeer door dit bewijs van on=kameraadschappelijkheid vergiftigd. Er lekt iets van uit bij de kampleiding en de majoor maakt er dankbaar gebruik van om ons allen in de *stolowaja*[1] bijeen te roepen en dan een onbeschrijfelijk huichelachtige toespraak te hou=den, die hierop neerkomt, dat de oorlogsmisdadigers getoond hebben, weer mens te willen worden; dat de geamnesteerden daarentegen bewezen hebben, terecht ver=oordeeld en ten onrechte begenadigd te zijn.

Er volgde een woedend tumult op dit samenraapsel van aantijgingen : het wangedrag van enkelen werd gegene=raliseerd en onder de schijn van waardering werd ervan uitgegaan, dat de vonissen tegen beide groepen juist waren geweest. De majoor had verwacht de beide groepen tegen elkaar te kunnen uitspelen, maar ze stonden nu weer als één man tegenover hem.

Maar met dat al bleken toch onder ons walgelijke kerels te opereren. Er kwamen nog enkele diefstallen van etens=waren voor. En op een nacht verdween voor 2600 roebel aan broeken en jassen uit het kledingmagazijn. Spoorloos. Dit had ten gevolge, dat tijdelijk onze drie barakken 's nachts werden afgesloten. Na veertien dagen werd deze maatregel weer ongedaan gemaakt. De overgrote meerderheid verafschuwde de dieven. Betrof het hier lieden, die van huis uit schurken waren ? Of afvalproducten van vijf, zes jaren leven beneden menselijk niveau ?

Wij kwamen er nog achter, dat de dieven in ons mid=den verbinding hadden, via gevangenen die buiten het kamp werkten, met Russische burgers, die de gestolen goederen opkochten. Maar de eigenlijke daders ontdekten we niet.

*

1 Eetzaal.

Na twee maanden van veel slapen en behoorlijk eten, krijgen we bezoek van een commissie uit Alma Ata, die zich persoonlijk komt overtuigen van onze welstand. Op de vraag hoe we ons voelen, antwoordt ieder :

— Voortreffelijk !

En inderdaad hebben sommigen onzer reeds aanleg voor de „dikke kasja-koppen", waarmee de Russen hun gevangenen naar huis trachten te sturen, met behulp van een soort voorafgaande mestkuur.

Voor de commissie vertrekt, zegt de leider :

— Binnen twee weken zijn jullie gerepatrieerd.

In het kamp heerst een ware koortstoestand : zal de belofte van de commissie gestand worden gedaan ? Dit begint op werkelijkheid te lijken !

Bij het avondappèl staan we, met 423 man, te popelen. Wij verwachten stellig een mededeling, naar aanleiding van het officiële bezoek.

Het is doodstil als de majoor de namen gaat aflezen van hen, die voor repatriëring in aanmerking komen. Zij moeten rechts van hem gaan staan. Een lange lijst. De afgelezenen kunnen hun vreugde nauwelijks bedwingen. De één na de ander wordt genoemd. Reeds vierhonderd man. En de lijst gaat verder : 410... 415... 420, 421, 422. Afgelopen !

De majoor vouwt zijn lijstje op en kijkt rond. Allen gehad ? Neen, één man staat er nog. En dat ben ik. Moederziel alleen sta ik nog aan de linkerkant van de majoor te wachten. Ben ik vergeten ?

De kapitein bemoeit zich ermee :

— Jij bent zeker veroordeeld volgens een politieke paragraaf ?

— Ik ben veroordeeld volgens paragraaf 193, antwoord ik.

— Dat is niet politiek, zegt de majoor. En hij vervolgt : Maak je geen zorgen. Het zal wel een administratieve fout zijn. Allen, die wegens gewone misdrjiven gestraft zijn, worden gerepatrieerd.

Drie dagen lang is er groot feest in het kamp 9. De grootste ellende is nu toch eindelijk geleden: we gaan naar huis. De mannen voelen zich als herboren. Maar ik heb weer hetzelfde gevoel als in de Moskouse Ljoebjanka: er hangt je nog iets boven je hoofd, dat je niet zou verwachten...

De Russen zijn niet te herkennen. Zij putten zich uit in vriendelijkheden. De bewakers komen kameraadschappelijk in onze barakken praten. Ze vertellen, hoe sterk de Sowjet-Unie is, en dat de arbeiders in Oost-Duitsland en de andere Oost-Europese staten het nu zoveel beter hebben dan vóór 1945. De kapitalisten in Engeland en Amerika bereiden de oorlog tegen ons voor, maar ze zullen zich te pletter lopen, zoals Napoleon en zoals Hitler. Enzovoort. Wij lachen maar een beetje, want we voelen wel, juist uit deze kameraadschappelijk-doenerij van hen die onze beulen waren, dat er werkelijk iets op komst is.

Op zeker ogenblik komt de majoor mededelen, dat alle geamnesteerden geld zullen krijgen. Zij hebben gewerkt voor de Sowjet-Unie, welnu, dan worden zij ook beloond, want Stalin geeft ieder het zijne en doet nooit iemand te kort. Werkelijk, de spreker schijnt te geloven wat hij zegt!

Een officier, die de majoor vergezelt, toont een pakje bankbiljetten.

— Hier is jullie geld, zegt de majoor, op het bakje wijzend. Dat behoort jullie toe. Iedere maand heeft de staat vijf procent van jullie salaris afgehouden om je het nu ter hand te stellen. Zo gaat dat nu in de Sowjet-Unie! Nauwelijks is jullie repatriëring bekend, of het departement van justitie geeft aan dat van financiën opdracht de salarissen in orde te maken! Jullie zullen nooit voldoende kunnen beseffen, wat wij voor onze krijgsgevangenen gedaan hebben en welke offers we ons getroost hebben!

Wij zijn perplex over zoveel ja, wat eigenlijk? Doortrapte schijnheiligheid? Domheid? En dan al die maanden salaris, waarvan we nu 5 % krijgen? Wanneer hebben we salaris gezien? Maar goed, alles loopt op zijn einde en de mannen kijken niet zo nauw meer. Ze zijn erger gewend.

De officier zet zich aan een tafeltje en schudt als een kaartspeler de bankbiljetten voor zich uit. Vol trots graait hij in de honderden papiertjes. Zo te zien, lijkt het heel wat; maar het zijn bankbiljetten van één roebel, waarvan de koopwaarde gelijk is aan een pakje Russische sigaretten van tien stuks. De majoor laat iedere krijgsgevangene naar het schavotje komen, om twee roebels in ontvangst te nemen!

Dat is zelfs nog aanmerkelijk minder dan 5 % van de enkele keren dat wij loon in geld hebben ontvangen! Iemand maakt een opmerking in die geest, alvorens zijn twee roebels aan te pakken.

— Dan heb jij jouw deel al gehad!, antwoordt de officier en duwt de man verder. — De volgende!

Dezelfde avond worden allen opgeroepen om andere kleren in ontvangst te nemen. Allen rennen naar het kledingmagazijn. Ik ben alleen achter gebleven.

Mijn voorgevoelen, dat er iets mis is met mij, wordt steeds sterker. Er is nog steeds geen bericht gekomen, dat ik bij vergissing niet op de lijst stond. De meesten van mijn barakgenoten hadden 25 jaar en staan nu op de drempel van de vrijheid. Ik met mijn tien jaar, waarvan vijf jaar gratie, staar nog in het duister... De moed dreigt me te ontzinken. Maar dan besef ik weer ineens, hoe wonderbaar God me door alles heen geholpen heeft. Hoe Hij mijn gezondheid, ondanks onbeschrijfelijke ontberingen, onaangetast heeft gelaten. En voel, dat het einde voor mij nog niet aangebroken is, maar ook met zekerheid, dat ook voor mij die blijde dag zal komen.

Opgewonden, als kinderen met verjaardagscadeaux, komen de anderen met hun kleding in de barak terug. Ze spreken me moed in, want ze begrijpen wel, wat er in mij om gaat. Maar het is, alsof zij al tot een andere wereld behoren dan ik.

Daar staan ze nu, in hun „nieuwe" kleren: schoenen, voetlappen, broek en jas. Maar de pantalons reiken bij sommigen niet verder dan tot de knieën of net er onder! Ik schiet in een lach. Ja, dat zijn van die kleine kortsluitingen in het ambtelijk apparaat. Zoveel broeken en zo=

veel jassen worden besteld; maar men vergeet mede te delen, dat de kampmethode er nog niet in geslaagd is, alle gevangenen op één formaat te krijgen. Er zijn nog steeds langen en korten bij. Maar de kleren zijn allemaal van dezelfde maat!

Tegen middernacht komt de laatste karnavalsgast de barak binnen en waarschuwt mij, in opdracht van de majoor, direct naar het kledingsmagazijn te gaan om me daar een nieuwe uitrusting te verschaffen. Een zucht van verlichting gaat door de gelederen van barak 7 en ook ik kan niet nalaten even opnieuw hoop te koesteren...

De majoor geeft me een bundeltje textiel en zegt bemoedigend:

— Wie het laatst lacht, lacht het best, Wigmans!

Ik probeer te doen, of ik plezier in het geval heb, maar het gevoel laat me niet los, dat er nog iets onverwachts zal gebeuren.

*

De volgende morgen vroeg zegt de majoor:

— Er staat op het station een trein, die in orde gemaakt moet worden. Daarvoor heb ik timmerlieden nodig, een stuk of twintig uit elke barak. Zijn hier een paar timmerlieden onder jullie?

Allen uit onze barak melden zich, vooral om zich buiten het kamp zelf te kunnen overtuigen, of hier wellicht sprake is van een voor ons bestemde repatriëringstrein. Bij zoveel liefhebberij, besluit de majoor uit elke barak twintig man uit te kiezen.

De volgende morgen marcheren uit elke barak twintig man, onder bewaking, naar het drie kilometer verder gelegen station. Bij hun terugkomst, laat in de avond, verhalen zij aan ieder die het maar horen wil, dat zij twaalf Pullmanwagons, elk van zestig ton, in gereedheid hebben gebracht. In elke wagon is een kachel geplaatst en er is één rijtuig aangehaakt, dat omgebouwd is tot een soort keukenwagen.

Enige schilders onder de timmerlui hebben de opdracht

gekregen, spandoeken te schilderen met teksten als : *Wij, krijgsgevangenen, zijn voor de vrede en tegen de kapi=talisten! — Wij groeten maarschalk Jozef Stalin! — Vriendschap tussen Duitsland en Sowjet=Rusland!*

Als de gevangenen dit vertellen, kan men een speld horen vallen. Velen beseffen dat dit schilderen van valse leuzen ook een vorm van verraad is. Maar de meeste ge=vangenen zijn in de loop der jaren murw geworden. Hun geestelijke weerstand is verzwakt. Daar was het gehele systeem trouwens op berekend. Slechts één gedachte telde nog mee : kom ik nog ooit uit deze hel en weer naar huis terug ? Nu dat ogenblik voor de deur staat, doen zij alles wat hun gevraagd wordt, om vooral dat éne, wat hun boven alles gaat, niet in gevaar te brengen.

*

Voor allen, behalve voor mij, is de laatste nacht aange=broken. Velen woelen onrustig op hun krib. Ze kunnen de slaap niet vatten en hunkeren naar de volgende och=tend. Ik weet met mezelf geen raad; ik gooi me van de ene op de andere zij, loop de barak heen en weer, kruip weer op mijn krib. Eindelijk doezel ik weg, maar daar wordt mijn naam geroepen. Ik schrik op en zie een ser=geant staan, die zegt, dat ik mee moet, naar de wacht. Daar heb je het! denk ik. Haastig drukken mijn barak=genoten mij de hand. „Wij zullen je niet vergeten", „Tot ziens!" en dergelijke dingen roepen ze me toe. Sommigen hebben tranen in de ogen.

Maar de sergeant maakt een eind aan het afscheid nemen. Ik volg hem, maar hij brengt me niet naar de wacht, doch in de kampcel. De deur valt dicht en wordt gegrendeld. Mijn angstige voorgevoelens zijn bewaarheid. Voor mij heeft het uur van de bevrijding nog niet gesla=gen. Als het wel ooit slaan zal...

De volgende morgen paraderen 422 gelukkige mannen langs de strafcel om een laatste blik te werpen op de ene lotgenoot, die achter blijft. Nog nimmer hebben er zoveel vriendelijke ogen door het kijkgaatje gekeken. De

bewakers, die deze blijken van medeleven niet waarderen, — temeer daar eruit blijkt dat het uitgelekt is, dat ik opgesloten zit, ondanks de comedie met de nieuwe kleren voor mij — schreeuwen : *Idi, idi. Eto nje wasje delo*[1] *!*

*

's Middags staat de sergeant plotseling weer in de cel.

— Zoek je kwartier op bij de tweehonderd anderen, schreeuwt hij me toe en opent de deur.

's Avonds moet ik op het bureau komen en daar sta ik dan, tot mijn verrassing tegenover een oude bekende : majoor Geworonski !

— Je ziet, dat ik je nog niet vergeten ben, zegt hij. En jij gaat niet naar huis, alvorens je tot inzicht bent gekomen. Ik heb destijds moeite gedaan, jou tot betere gedachten te brengen over het kommunisme. Ik wil eindelijk vrucht van mijn werk zien.

Ik protesteer tegen mijn gevangenhouding en betoog tegenover Geworonski, dat ik wel degelijk onder de amnestiebepaling val. Maar Geworonski zegt :

— Daar heb ik niets mee te maken !, en biedt me een stoel aan. Dan vraagt hij op vriendelijke toon :

— Geloof je werkelijk dat je bestraft bent voor misdrijven volgens paragraaf 193 ?

— Ja. Waar anders voor ?

— *Njet !* zegt Geworonski en dan gaat hij verder :

— Ik geloof niet, dat je veel veranderd bent, sinds 1945. En weet je waarom je veroordeeld bent ? Omdat je zo aggresief bent; niet wegens „opruiïng" zoals in de aanklacht stond, maar wegens gevaarlijker dingen. Jij valt niet onder de amnestie. Wie daaronder valt, bepaal ik. Morgen ga je weer aan het werk met de oorlogsmisdadigers. *Idi !*

Ik word ingedeeld bij een werkploeg en de volgende dag word ik, met mijn lotgenoten, ingeladen in één van de Studebakers — uit het Amerikaans-Russisch handels-

1 Doorlopen! Dat gaat jullie niets aan.

pact —, die ons snel naar het werkobject, het *dworets koeltoery*[1] van Karaganda brengen. De werkploegen zijn, behalve uit echte werklieden, samengesteld uit professoren, generaals en andere intellectuelen. Hun handen staan niet naar dit soort werk; zij sjouwen hout en stenen, zakken cement en tonnen water.

's Avonds kom ik doodmoe in de barak. Ik wil op mijn bed gaan liggen, als een gevangene me komt zeggen, dat ik bij... kapitein Dropkin moet komen. Bij het horen van die naam loopt een rilling over mijn lichaam. Dat is de tweede „oude bekende", die ik liever nooit meer ontmoet had!

Dropkin is een berucht verhoorsofficier. Hij geniet de faam, dat hij er vaak in slaagt, iemand te bekeren.

— Wat zie je er goed uit! zegt hij, als ik binnenkom. *Kak êto wozmozjno*[2]?

— *Da, ja zdorow*[3], beaam ik.

Hij geeft me een stoel en zegt:

— U bent dezelfde gebleven. U moet het wel goed gehad hebben in de vier jaar, dat we elkaar niet gezien hebben?

— Ik geloof niet, dat het uw bedoeling was, toen U mij vier jaar geleden voor het gerechtshof in Karaganda bracht, mij naar een sanatorium te sturen. Als ik in de laatste vier jaar niet bezweken ben, heb ik dat aan een sterkere hand dan de uwe te danken!

— Zie je wel, nog dezelfde als toen! roept Dropkin. Ik respecteer je houding, Wigmans, laat ik dat vooropstellen. Maar ik moet je toch nog eens zeggen, dat je zeer dom handelt. Je vergeet altijd dat je in mijn macht bent. Je zult je vaderland nooit terugzien, als je zo halsstarrig blijft. Ik geef je nu voor de laatste maal de gelegenheid om een beslissing te nemen over je eigen toekomst. Je verplicht je tot het volgen van een politieke herscholingscursus, en binnen een paar dagen ben je in Moskou. En daar zal het je aan niets meer ontbreken. Blijf je weigeren, dan ga je terug van waar je vandaan

1 Cultuurpaleis. 2 Hoe is dat mogelijk? 3 Ja, ik ben gezond.

bent gekomen. Dit is je laatste kans. Ik geef je 10 minuten.

Ik wil hem al onmiddellijk toeroepen : „Nooit !", maar Dropkin snoert me de mond met een : *Moltsji*[1]. Je moet tien minuten nadenken.

Goed, ik zal tien minuten wachten. Maar mijn antwoord heb ik gereed. Ik heb veel beleefd, veel geleden de laatste jaren. Maar het ergste is, dat mijn persoonlijk lot eigenlijk niets bizonders is, dat het zich in miljoenen onschuldigen vermenigvuldigt... Al die miljoenen, van wie ik er één ben, hunkeren naar hun verlossing uit de Sowjet-slavernij. Alles wat het aanzien, de macht, de invloed van de Sowjet-Unie versterkt, ieder toegeven aan Moskou is een misdaad tegenover die gefolterde miljoenen... Elke weigering, elk verzet, elk vastbesloten neen ! tegen deze listige mooipraters is een daad van solidariteit met mijn miljoenen lotgenoten. Neen, neen, neen...

— Nu, wat zal het zijn ? vraagt Dropkin. De tien minuten zijn dus om.

Ik kijk de MWD-kapitein enige ogenblikken zwijgend aan. Ik voel dat er veel op het spel staat. Maar ook dat dit ogenblik voor mij een vuurproef is. Dan zeg ik, zonder pathos, maar vastbesloten :

— Het spijt me wel, kapitein, maar ik kan op uw voorstel niet ingaan. Mijn godsdienstige overtuiging verbiedt me dat.

Dat valt Dropkin blijkbaar erg tegen. Hij spring overeind, geeft een klap op de tafel en bijt me toe, terwijl hij naar de deur wijst :

— Dat zul je betreuren. *Won, rab Watikana*[2] *! Idi !* Ik wil je niet meer zien ! *Idi.*

Ik sta op en doe de deur achter me dicht.

1 Zwijg. 2 Ga, Vaticaanknecht.

III

De lange weg terug

VIERDUIZEND KILOMETERS WESTWAARTS

Een maand is verstreken sedert mijn verhoor door Drop=kin en er is niets bizonders voorgevallen. Maar wel heerst er die ondefinieerbare sfeer in het kamp, die een nieuwe repatriëring vooraf pleegt te gaan. De MWD=officieren doen nerveus, een onmiskenbaar teken, dat er iets op til is, waarbij zij betrokken zijn. Het einde van een krijgs=gevangenkamp betekent immers voor hen verandering van functie en standplaats; en ze weten wel wat ze hebben, maar niet wat ze krijgen.

Ons vermoeden, dat er iets in de lucht hangt, wordt nog versterkt door een aantal postpakketten, die een van ons in de verhoorskamer heeft zien liggen en die *niet* worden uitgedeeld... Dat zit zo : Ikzelf ben tot op dit ogenblik alle jaren van mijn gevanschap van post verstoken geble=ven. Ik heb niet de kans gekregen, mijn adres te laten weten. Maar voor de Duitsers functionneert sinds 1948 de post. Zij ontvangen ook wel eens postpakketjes, die hun familie of het Rode Kruis toezenden. In het algemeen worden vooral de Rode Kruispakketten wel uitgereikt. Nu is dát ineens opgehouden... Sommigen onzer hebben dat al eens eerder meegemaakt : als zij op transport wer=den gesteld, dat de MWD=heren dan met de laatste pak=ketjes der gevangenen zich over hun onzekere toekomst trachtten te troosten.

Een derde bewijs is de plotseling ontwakende nauw=keurigheid met betrekking tot de loonbetaling. Elke middag komt de uitbetalingsofficier het verrichte werk opnemen in overleg met de brigadier. Dit wordt dan in procenten opgeschreven en opgeteld bij het aantal van de vorige dag. Zoveel rechtvaardigheid wijst op grote ge=beurtenissen !

Inderdaad. Eind juli komt het bericht, dat het hele kamp over twee dagen op reis zal gaan; vragen omtrent de plaats van bestemming worden niet beantwoord. Morgen en overmorgen zullen het verdiende geld en de postpakketten uitgereikt worden.

De twee dagen verlopen zonder dat het een of het ander gebeurt. Maar wel staan de volgende morgen acht Studebakers gereed om ons naar het station te brengen. De majoor kijkt ons droefgeestig na; totdusver regeerde hij over handelbare krijgsgevangenen, maar misschien zal hij nu gezag moeten gaan uitoefenen over een bende beroepsmisdadigers en dat is heel wat minder aangenaam.

Do swidanja[1]! roepen wij sarcastisch. Wat kijkt hij beteuterd!

Op het grote goederenstation van Karaganda worden we overgeladen in ruime wagons. Deze wagens zijn onderling verbonden met telefoondraden, terwijl op de laatste een machinegeweer is opgesteld. De trein trekt belangstelling en de bewaking heeft de handen vol aan het weghouden van volwassenen en kinderen, die nieuwsgierig staan toe te kijken.

— *Prestoepniki wojny*[2]! roepen de soldaten af en toe, op hun gevangenen wijzend, naar de omstanders. Dat is hun opdracht en misschien wel hun overtuiging. Zo moet voorkomen worden, dat de bevolking sympathie gevoelt. En zo moet de waarheid bevestigd worden van de officiële berichten, dat alle *krijgsgevangenen* al lang naar Duitsland terug zijn.

Het is al avond, als de trein zich in beweging zet. Het is donker, we zien niets door het luchtgat boven in de wagon. Maar we weten dat achter ons Karaganda ligt.

— Karaganda, ik groet u! zegt iemand in onze wagon ironisch.

Een ander balt de vuist in de richting van de trieste stad en zegt:

— *Mörder unserer Jugend.*

En we denken aan de tallozen, die daar, gekweld en

1 Tot ziens. 2 Oorlogsmisdadigers.

hongerig, zonder hoop en degenererend, achterblijven.

Voor ons ligt het onbekende.

Na een uur of drie piepen de remmen. Patrouilles lopen zwijgend langs en tussen de wagons. Twee bewakers slaan links en rechts, boven en onder, voor en achter tegen de wanden van de wagens, om te onderzoeken of er geen planken of schotten zijn losgesneden.

Na twee dagen en nachten stappen we uit op een groot station, waar we een dag op een aansluitende trein wach= ten. Het blijkt dat we in de grensstad Petropawlowsk zijn, aan de Turksibspoorweg. Iemand weet te vertellen dat Petropawlowsk in Noord=Kazakstan ligt. We reizen dus in Noordelijke richting. Waar dat op uit draait, valt nog niet te zeggen.

Wij worden scherp gecontroleerd. Alle papieren worden enige malen door verschillende ambtenaren nagezien en in elke wagon worden tellingen gehouden.

De volgende dag rijdt de trein weer, en, als we ons niet sterk vergissen, in Westelijke richting ! Wij verlaten dus werkelijk de hel van Kazakstan.

Af en toe kijkt er iemand door het luchtgat en brengt dan verslag uit over wat hij gezien heeft. Er is een pro= fessor in ons midden, die Rusland zeer goed kent en ons telkens bizonderheden over de streek vertelt en, met enig voorbehoud, de namen der steden noemt, die wij passeren.

Dat we naar het Westen rijden is nu wel zeker, we gaan in de richting van de Oeral. Voorlopig zien we ein= deloze steppen, en hier en daar uitgestrekte wouden. Volgens onze Rusland=kenner zijn de steden die onze uit= kijk signaleert Koergan en Tsjeljabinsk. De steppe gaat over in een industriegebied aan de voet van het gebergte dat het Aziatisch deel van de Sowjet=Unie van het Euro= pese deel scheidt.

Opmerkelijk, zo vlot als de reis van Karaganda naar Swerdlowsk, midden in de Oeral (want daar stopt onze trein) verloopt. Toen ik in 1945 de heenreis maakte, met een gewone trein, deden we over hetzelfde traject ruim tweemaal zo lang als nu.

Tijdens het laatste gedeelte van onze reis hebben we

overal grote industriecomplexen gezien. De uitkijk signaleerde ook een omvangrijke bewapeningsfabriek, waar splinternieuwe tanks, pantserauto's en kanonnen in lange rijen stonden. Wij passeerden ook enige vliegvelden. Op een tractorenfabriek wapperde een grote rode vlag, met het woord *mir*[1] erop. Ook aan andere fabrieken en aan stations zagen we spandoeken met dat woord.

Swerdlowsk heette vroeger Jekaterinenburg. In deze stad werd in 1917 Tsaar Nicolaas met zijn familie door de kommunisten vermoord.

Deze stad blijkt toch onze plaats van bestemming nog niet te zijn. Er is weer een controle, maar dan raast onze trein weer verder en we komen aan de andere, de Westelijke kant van het Oeralgebergte terecht. Op het station van Molotow (vroeger heette die stad Perm), wordt er een nieuwe locomotief voor de trein gehaakt. Dan bereiken we Kirow (vóór 1935 Wjatka geheten), we rijden voort door wouden en weidevlakten en langs uitgestrekte akkers, steeds maar verder in Westelijke richting. En dan doemt de oude hoofdstad van het Tsarenrijk St. Petersburg, thans Leningrad geheten, voor ons op. Onze broodmagere professor spreekt over deze stad, over de Petrus- en Pauluskathedraal, het Winterpaleis en over de rol die deze stad in de Russische literatuur speelt. Hij vertelt met een enthousiasme, als gold het zijn vaderstad en niet een der hoofdsteden van zijn beulen.

Op een van de stations van Leningrad staan we weer een dag stil; dan gaat de reis weer verder, Zuidwaarts ditmaal, naar een plaatsje tussen Leningrad en Moskou : Borowitsji. Wij blijven hier op het station staan, met gesloten deuren (men mag ons blijkbaar niet bij daglicht zien uitstappen) en 's avonds laat worden de wagons geopend en stappen we uit.

We zijn zestien dagen onderweg geweest, van 1 tot en met 16 augustus, waar we veertien dagen gereden hebben en twee dagen stil gestaan. Van Karaganda naar Borowitsji, dat zijn ongeveer 4000 kilometers, die we hebben afge-

1 Vrede.

legd. Hoe oneindig ver, lijkt Karaganda! Maar ook hoe eindeloos ver nog het vaderland!

Onder strenge bewaking lopen we door de stille straten naar een kamp, dat ongeveer drie kilometer buiten het centrum ligt. Bij de ingangspoort aangekomen, moeten we op de grond gaan liggen om een plaatsje te zoeken voor de nacht. Er worden enige vuren aangelegd en de overnachting in Borowitsji begint.

's Morgens om een uur of negen komt de kampcommandant aangereden (in een *jeep*!), telt ons persoonlijk, vergelijkt de cijfers en namen met die van zijn lijsten en laat de grote poort openen.

KRIJGSGEVANGENKAMP BOROWITSJI

— Hier zijn jullie woonverblijven! zegt de commandant en hij toont ons een aantal bunkers, die in propere staat verkeren. Wij worden omstuwd door wel driehonderd mannen, Zuidelijke typen, die ons vertellen, dat zij Spanjaarden zijn.

— Veertien dagen geleden woonden in deze bunkers nog andere Duitsers, vertelt een van de Spanjaarden. Die zijn intussen naar huis. En wij... wij zitten nog steeds hier.

Mijn eerste gedachte was, dat zij tot die Spaanse divisie hadden behoord, die aan de zijde van Hitler aan het Oostfront had gevochten. Doch tot mijn verbazing vernam ik, dat eer het tegendeel het geval was. Zij hadden tijdens de burgeroorlog tegen Franco gestreden. Franco won en toen waren deze Spaanse kommunisten naar de Sowjet-Unie gegaan. Van 1941 tot in 1945 stonden zij aan het Oostfront, in het Rode Leger. In 1946 waren zij plotseling in kampen ondergebracht. Zij zaten al ruim vier jaar in Borowitsji. Volgens de Russen waren zij vrije burgers, in kampen gehuisvest. Maar in feite waren zij gevangenen. Hun verbittering was zeer groot.

Binnen enkele dagen loopt kamp Borowitsj vol. Er komen groepen krijgsgevangenen, waaronder vele stafofficieren en generaals, voornamelijk uit Walkoeta, uit Molo-

tow, uit Nowosibirsk en uit Karaganda. Binnen zes dagen is de kampbevolking van 300 tot 1200 man gegroeid.

De eerste weken werken wij aan huizenbouw. Op 1 september komt het bericht, dat alle gevangenen in de mijnen nabij Borowitsji moeten arbeiden. Zo kom ik weer eens onder de grond terecht. Naast mij staat een universiteitsprofessor met een persluchthamer te stumperen. Het menu is niet Siberisch, maar nog steeds veel te karig voor zwaar werk. Velen worden ziek. Er sterven weer mensen van uitputting. Dan komt het bericht, dat mijnwerk voor de gestrafte krijgsgevangenen verboden is. Alleen de Spanjaarden blijven kolen delven.

*

Een herinnering uit Borowitsji, die me zal bijblijven! In een groep van 200 man marcheren we naar ons bouwwerk en komen dan langs een zeer mooi orthodox kerkje, met een klokkenstellage ervoor.

Juist als wij voorbij komen, staat een oude *pope*[1] de klok te luiden. Hij doet dat eigenhandig, staande op een bankje onder de klokkenstoel. Er hangen vijf kleine klokken, die klingelen, als de priester aan de touwen trekt.

Elke morgen zien wij ook enige kerkgangers komen, veelal oude vrouwtje.

Van dit eerste klokgelui sinds vele jaren, hoe armzalig het ook is, onderga ik een diepe ontroering, en ik ben niet de enige.

Meer dan eens gebeurt het, dat de oude priester zijn gelui onderbreekt, zich naar onze troep keert en een zegenend gebaar over ons maakt. Ik maak een kruisteken, er zijn nog enigen in onze groep die dat doen. Maar de bewakers vloeken naar de priester en zij vinden steun bij vele krijgsgevangenen, die zowel de oude pope als ons, die een kruisteken maken, bespotten. Sommigen hebben nooit geloof gekend, velen hebben in de ellende der laatste jaren God en godsdienst prijsgegeven.

1 Priester van de Orthodoxe Kerk.

Het tafereel bij het kerkje veroorzaakt elke morgen felle woordenwisselingen in onze rijen.

Blijkbaar begint het klokgelui en vooral het zegenend optreden van de pope de bewakers te vervelen. Op een morgen schiet één hunner een paar kogels in de lucht, om de pope te kennen te geven, dat hij zich niet met de gevangenen moet bemoeien. Maar de man trekt zich niets van de waarschuwing aan en is de volgende morgen trouw op zijn post om ons te zegenen. Nu is de maat vol en de officier waarschuwt :

— *Stary swjasjtsjennik*[1], als je weer luidt, wanneer wij voorbijkomen, gaan we op je schieten !

De priester luidt toch en er gebeurt niets.

Maar de volgende dag moeten de colonnes een andere weg nemen.

Ik heb echter nog vaak met warmte en bewondering aan die goede oude priester teruggedacht, die zich niet door MWD-soldaten liet intimideren en van wie ik mijn eerste priesterlijke zegen ontving, na vele jaren.

IN DE GEVANGENIS VAN LENINGRAD

Daags na Kerstmis 1950 wordt het kamp Borowitsji als krijgsgevangenkamp plotseling opgeheven en gaan vrijwel alle Duitsers naar Swerdlowsk. Alleen de Spanjaarden blijven achter. Ik word bij de MWD ontboden en in het wachthuisje onderzocht op verboden goederen. Op mijn vraag waar ik heen ga, wordt slechts geantwoord :

— Je komt op transport.

— Waarheen ?

— Dat zul je wel zien.

Een paar uur later ga ik op reis, in gezelschap van een officier en een sergeant.

— U gaat naar Gorki, zeggen ze mij.

Maar voorlopig stappen we uit in Leningrad, waar ik naar een gevangenis word gebracht.

1 Oude priester.

Na het bad en de gebruikelijke bewerking door de kapper, word ik in een cel gebracht waar al vijftig mannen bij elkaar zitten. Er zijn een twaalftal jongens bij, van elf tot zestien jaar, die als *Banderavici* — genoemd naar de Oekrainische nationalist Stefan Bandera — gedurende achtenhalf jaar in de grote wouden nabij de voorheen Poolse stad Lemberg, een partisanenleven hebben geleid. MWD-transporten overvallen en uitgeplunderd, magazijnen van het bezettingsleger leeggehaald en gesaboteerd hebben. Zij zijn allen veroordeeld tot 25 jaar.

Het zijn rauwe knapen, maar, als echte Polen, door en door godsdienstig. Zij komen er openlijk voor uit en bidden elke ochtend en avond geknield en gezamenlijk hun morgen- en avondgebed. En dit ondanks de hoon en de schimpscheuten van vele celgenoten. Ik heb veel bewondering voor die jongens.

Er heerst overigens in deze ruimte een walgelijke atmosfeer. Eén grote ton dient als toilet voor vijftig man, het is ondragelijk warm en ventilatie ontbreekt. De verveling is verschrikkelijk. Alleen tegen etenstijd, wanneer de ene liter koolbladerensoep ('s middags) of de vijf ons brood ('s morgens) worden opgediend, komt er beweging in de mensen, die hier tegen elkander liggen. Zij slorpen het eten gretig op en zoeken weer een ligplaats.

Des namiddags is het tien minuten luchten. In rijen van drie lopen de mannen over de binnenplaats en werpen blikken omhoog naar de tralies, waar vrouwengezichten achter gluren. Deze vrouwen zitten hier, net als hun mannelijke collega's, te wachten op het ogenblik van hun transport naar Siberië. Elke dag worden er enkelen opgeroepen die in aanmerking komen voor transport.

En ze gaan zonder dralen, want zij zijn overtuigd, dat het leven in Siberië niet erger kan zijn dat dit wegkwijnen in een stinkend mensenpakhuis. Ginds in Kazakstan of aan de IJszee zal de dag komen, waarop zij naar deze cel, met al haar stank en verveling zullen terugverlangen...

Mijn verblijf hier duurt maar drie dagen. Dan wordt mijn naam afgelezen. Met elf Russen word ik per politieauto naar een goederenstation vervoerd, waar we, onder

bewaking van soldaten met politiehonden, worden overgeladen in een *stalinski*wagon. We zitten met twaalf man in deze rijdende cel, waarin elke andere lichaamshouding dan zitten onmogelijk is. Dagen en nachten duurt de reis. Eindelijk slaag ik erin, zittend in te slapen. Maar als ik wakker word, zijn mijn schoenen weg. Een vreselijke ontdekking. Ik rek mij naar alle kanten, om te zien of ik ze ergens kan ontdekken, maar mijn celgenoten schelden op me, omdat ik ze hinder door mijn bewegingen. Of ze mijn schoenen gezien hebben? Neen, ze hebben niets gezien...

Ik denk dat er drie dagen en twee nachten verstreken zijn, als de *stalinski* stopt en mijn naam wordt afgeroepen. Mijn naam alleen. Onzeker en met pijnlijke ledematen stap ik uit en sta op het station van Gorki. Barrevoets... want mijn schoenen rijden met mijn tien gezellen mee, naar Siberië, waar ze vandaan zijn gekomen.

Buiten het station staat een politie-auto gereed en een paar minuten later word ik afgeleverd in de stedelijke gevangenis. Ik denk terug aan zes jaar geleden, toen ik hier in Gorki een paar dagen en nachten in de stationswachtkamer doorbracht. Hoe weinig vermoedde ik toen van het vele dat me nog te wachten stond! En nu?

IN HET·KLOOSTER VAN ORANKI

Maar na een verblijf van twee uur in een cel word ik al weer gehaald door een officier, die mij meeneemt naar een voormalig klooster, midden in het dorpje Oranki, dicht bij Gorki. Het klooster is omgebouwd tot gevangenenkamp. Zeshonderd Duitsers zitten hier voorlopig hun 25 jaar uit.

De volgende dag komt een bewakingsofficier in het dagverblijf en roept mijn naam af.

— Ben jij gisteren hier gekomen?

— Ja.

— Hoelang moet je nog zitten?

— Ik val onder de amnestiebepaling.

— Goed. Kom maar met mij mee.

Buiten staan twee sergeanten te wachten. Ik moet met hen mee om melk te halen op de *kolchoze*. Gedrieën op een slede, met een Kaukasisch paardje ervoor, dat een belletje aan de hals draagt, rijden we door een prachtig sneeuwlandschap met links en rechts dennenwouden. Aan een grote boerderij moeten we zes kannen melk halen. De ene sergeant gaat naar het kolchozebureau, om zijn papieren daarvoor in orde te laten maken, terwijl de andere met mij op de slee achterblijft. Het is erg koud, er waait een snerpende wind. Na enige tijd komen er een paar meisjes aan, blijkbaar bekenden van de sergeant. Hij roept :

— Natasja ! Walja ! *Pojdi sjoeda*[1] *!*

De meisjes groeten hem vrolijk :

— Nikolaj ! Wat zoek jij hier ? Kom je melk halen ? En wie is dat ? Een vriend van jou ?

— Neen, antwoordt de sergeant, dat is een fascist. Een *Njemtsy*[2] *!*

Dan trekt hij me aan de arm en zegt : „Kom mee". We lopen een paar meter verder naar een oud huisje, waar de sergeant aan de deur klopt, terwijl hij naar de meisjes roept : „Ik kom direct terug".

Een oude man met een aartsvaderlijke baard doet open.

— Hier is een gevangene, die zich een beetje wil warmen, verklaart de sergeant. En dan tegen mij :

— Ga naar binnen. Ik kom je over een uurtje weer halen.

De oude man mompelt wat en gaat me voor naar binnen. In een woon- en slaapvertrek zit een oud vrouwtje. Het moedertje kijkt me medelijdend aan als de man verteld heeft, dat ik een gevangene ben.

— Van welk land is u ?

— Ik ben een Nederlander.

— Nederland ? Daar heb ik nog nooit van gehoord.

— Ja, Nederland is klein, maar een vrij land.

De oude man draait zich om en gaat iets uit een hoek van de kamer halen : een stukje brood. „Hier, eet, eet,' zegt hij.

1 Kom hier ! 2 Duitser.

De tranen schieten me in de ogen bij dit bewijs van goedheid. Ook zulke mensen wonen er nog in Rusland... Ik wil het brood eerst niet aannemen : het is misschien de hele voorraad van deze oude mensen. Maar hij drukt het me in de hand : „Eet, eet".

Als ik het op heb, geeft de man me een stuk van de *Prawda*[1] en een zakje Machorka : „Rook mee".

Terwijl ik een sigaret draai, vraagt de man :

— Hoe lang bent u al in Rusland ?

— Van 1942 af.

— Ach, zolang al. En waar is u het laatst geweest ?

— In Siberië.

— Siberië ? Waarom was u daar ?

Ik kijk de man aan en twijfel een ogenblik aan zijn oprechtheid.

— Waarom ? zeg ik. Misschien omdat het in dit land tegenwoordig zo rechtvaardig en zo vrij er aan toe gaat...

Nu kijkt de oude man mij aan en zegt niets. Het oude moedertje zwijgt. Er komen tranen in haar ogen.

— *Da, da,* zucht de man dan weer en trekt een beetje zenuwachtig aan zijn baard. Vrij ! dat waren wij ook eens. Vroeger was dit plaatsje een bekend bedevaartsoord. Maar in mei 1921 werd de rode vlag met hamer en sikkel op het klooster gehesen. De 220 monniken, van wie ik er velen goede kende, werden gearresteerd en voor het vuur=peloton gebracht, tegelijk met de patriarch van Gorki. Zijn lijk hing dagen lang aan een boom voor het klooster. De mensen van de Partij hebben toen veel grote feesten gevierd in het klooster. Tot diep in de nacht was er ru=moer en werd er gedronken. En alles namen ze mee : de heilige vaten, de gewaden, de heilige ikonen...

Ik luister, diep onder de indruk van het treurig verhaal, als er geklopt wordt. Daar is de sergeant weer. Ik druk de oude mensen dankbaar de hand.

— Dat God je spoedig naar het vaderland mag laten terugkeren, zegt de man. *Do swidania*[2].

Terug in het kamp, denk ik aan het verhaal van de oude

1 Groot Sowjet-Russisch dagblad. 2 Tot ziens.

boer, als ik met een andere gevangene, onder toezicht van een bewaker een kuip met ingepekeld vlees voor de keuken moet halen. Er staan enige van die kuipen op wat eens het altaar was; de voormalige kloosterkerk is nu als opslagplaats van goederen en levensmiddelenmagazijn in gebruik.

MOSKOU — DNJEPROPETROWSK

Twee dagen duurt mijn verblijf in Oranki. Dan moet ik weer op reis. Met een MWD=officier ga ik naar het vier kilometer verder gelegen stationnetje, waar wij midden in de nacht aankomen en tussen een paar mannen en vrouwen in de goed verwarmde wachtkamer op de grond gaan liggen, want de eerstvolgende trein gaat de volgende dag pas. Waarom de officier dat niet van te voren heeft uitgezocht? Zulke vragen stelt een Europeaan in Rusland zich telkens weer. Er bestaat echter geen antwoord op.

Tegen het ochtendgloren trapt de officier me tegen mijn schoenen — in Oranki heb ik nieuwe gekregen — ten teken dat de reis gaat beginnen. Ik kom weer voor de eerste keer tussen gewone burgers in een gewoon compar=timent. Wat een verschil met 1945! Toen ik van Moskou naar Karaganda reisde stonden honger, angst en armoede de meeste mensen op het gezicht te lezen; de bevolking was slecht gekleed en droeg een oude zak als bagage. Vandaag zijn de mensen weer behoorlijk gekleed, de coupé heeft weer min of meer een West=Europees uiter=lijk. Maar de gereserveerdheid bij het praten valt op. Ja, ook in de Sowjet=Unie is men er sinds het einde van de oorlog weer een heel stuk bovenop gekomen.

Ook Moskou maakt, voorzover ik het zien kan tijdens de paar uur dat we deze reis op het centraal station van de hoofdstad onderbreken, een heel wat welvarender en opgewekter indruk, dan toen ik hier voor het eerst was. En de treinen doen hier zeker niet voor die in West=Euro=pa onder, evenmin als de stationsemplacementen en de regeling op de stations. Er is nog wel een groot verschil

tussen het leven Westelijk en dat Oostelijk van de Oeral.

Van Moskou gaan we naar Dnjepropetrowsk, via Toela, Orel, Koersk en Charkow, een afstand van honderden kilometers, zonder één keer overstappen. De bewakings=officier, aan wiens zorgen ik ben toevertrouwd, koopt op bijna elk station, waar de trein even stopt, wat leeftocht, zoals eieren, melk en boter, die hier aan de treinen te koop worden aangeboden. Als we in een haast lege coupé zijn achter gebleven, vertelt hij me met gedempte stem over zijn belevenissen aan het front, intussen zijn etensvoor=raad broederlijk met me delend. Hij heeft een afschuw van de oorlog : mensen die elkaar niet kennen, slachten elkaar op hoog bevel af. Maar er kan pas vrede komen, als het kapitalisme vernietigd is. En dan zegt de officier me nog vele dingen, die ik de laatste jaren al zo vaak heb horen beweren. En hij herhaalt ze met heilige overtuiging :

— Duitsland heeft veel goede dingen; de Duitse tech=niek en de Russische mens kunnen samen de wereld be=heersen. Engeland en Amerika waren onze vijf=minuten=vrienden, Ze zijn het bolwerk van het kapitalisme. Maar eens zal hun macht ten einde zijn. Maar over Duitsland heeft Stalin gezegd : „De nazi's zijn verdwenen, maar het Duitse volk zal blijven bestaan...".

Zulke slagzinnen worden er zo bij de mensen ingeha=merd dat op het laatst ieder meent, er zijn persoonlijke overtuiging in uitgedrukt te vinden.

Intussen heeft de trein Dnjepropetrowsk bereikt. Ook een groot modern station, waar we over weidse trappen en door fraai verlichte gangen en hallen naar buiten lopen. En dan te voet naar een buitenwijk, waar het kampement ligt. In het wachthuisje ondertekent mijn begeleider een papiertje, krijgt van de ander eveneens een ontvangst=bewijs, kijkt me vriendelijk aan en zegt : *Do swidania !*

In mijn nieuwe kamp wonen circa 1500 krijgsgevangenen. De meesten zijn Duitsers, maar er zijn ook Nederlanders en Vlamingen. De meerderheid van hen is in 1948 tot 25 jaar dwangarbeid veroordeeld.

Ik maak hier de merkwaardigste situatie mee, die ik in de Sowjet-Unie ben tegengekomen: van de 1500 man werken er 100 in het kamp, de overige 1400 vertrekken elke morgen in grote vrachtauto's naar bouwterreinen, waar zij aan de woningbouw moeten werken, stappen daar uit, leggen grote houtvuren aan, zitten daar de hele dag te praten... en te rusten. Zelfs de stenen, die door vrachtauto's van de nabij gelegen steenfabriek worden aangevoerd, worden niet gelost, tenzij de autobestuurders zelf het werkje opknapen.

Om de mannen tot werken te dwingen, hebben de Russen „stormcommando's" opgericht, die de aangelegde vuren doven. Maar de veertienhonderd zijn solidair. Niemand doet iets, tenzij weer nieuwe vuren aanleggen.

De verklaring is even typisch voor dit land als onbegrijpelijk voor een Westerling. Dezelfde MWD-ers, die aan elk recht hun voeten vegen, laten zich overbluffen door een spitsvondige jurist, die in het contract tussen de kampleiding en de bouwonderneming de zinsnede heeft ontdekt, dat de kampleiding „zich verplicht tot het aanvoeren van het overeengekomen aantal krijgsgevangenen op de plaats van bestemming, aangewezen door de bouwonderneming". Daar staat niet bij, wèlk werk deze mannen daar moeten verrichten!!! De kampleiding heeft er schik in, dat haar „juridisch" niets verweten kan worden. De stormcommando's doven de vuren en lachen verder om de zaak. De gevangenen hebben een lui leven.

Deze situatie heeft enige maanden geduurd, en ik heb er van 6 januari tot 3 maart 1951 van geprofiteerd. Maar 3 maart 1951 wordt het kamp van Dnjepropetrowsk geliquideerd, en vijfhonderd man worden naar Swerdlowsk gestuurd; vijfhonderd anderen reizen naar Worosjilowgrad en de derde vijfhonderd — waaronder 32 Neder-

landers en 16 Belgen gaan naar Stalino, het centrum van het nieuwe grote kolenbekken van de Sowjet-Unie.

KRIJGSGEVANGENKAMP STALINO

In Stalino zijn niet minder dan zesduizend krijgsgevangenen ondergebracht. Zij leven hier in een voor onze Siberische begrippen ongekende „weelde", want de verschillende kampafdelingen zijn keurig verzorgd en onderhouden.

De vijfhonderd nieuw aangekomenen worden over drie kampen verdeeld: 6114-3, 5, en 7; ik kom achtereenvolgens in nr 3 en nr 5 terecht. In nr 3 is een deel van het hoofdkantoor van de MWD in Stalino ondergebracht. De geheime politie heeft hier niets anders te doen dan de traditionele verhoren af te nemen over de „gruweldaden" en „vergrijpen tegen de menselijkheid", waaraan de gevangenen zich schuldig gemaakt zouden hebben en waarvoor men hen elders reeds tot 25 jaar dwangarbeid heeft veroordeeld.

In die verhoren wordt getracht, telkens opnieuw, de reeds veroordeelden achteraf tot bekentenissen te brengen.

Wat hebben zij daarmee voor? Als iemand veroordeeld is, staat zijn schuld toch vast, waar heeft men dan nog bekentenissen voor nodig?

De duizenden in Stalino hebben daar een zeer stellige opvatting over. Reeds jaren geleden hebben de Russen in de wereld uitgebazuind, dat alle Duitse krijgsgevangenen naar huis zijn gestuurd. Ze hielden toen echter nog ontzaglijke aantallen vast als gratis arbeidskrachten voor hun wederopbouw. Om dit te rechtvaardigen, hebben ze deze mensen, in tien-minuten-zittingen, massaal van krijgsgevangenen in sadisten en oorlogsmisdadigers veranderd. En zij zouden dit graag alsnog door afgeperste bekentenissen, ten behoeve van publiciteit en propaganda willen bevestigd hebben. Zo bezien de kampbewoners van Stalino de verhoren, waaraan zij onderworpen worden.

Toen een gewezen gezantschapsattaché tijdens een ver=hoor met een MWD=officier over de conventie van Genè=ve ging discussiëren en de MWD=man in het nauw dreef, antwoordde deze laatste, in een onbewaakt ogenblik :

— We kunnen er niets aan doen, dat jullie nog vast=zitten. Bevel van Moskou !

Dit verhaal verspreidde zich als een lopend vuurtje en bevestigde de algemene opinie.

Intussen blijft de gevangenen niet veel anders over dan af te wachten en te doen, wat de leiding van een kamp beveelt, teneinde voedselinhouding te voorkomen en in leven te blijven voor betere dagen, d. w. z. voor het ogen=blik waarop vrijlating wèl in de kraam der Moskouse politieke schaakmeesters te pas komt.

*

Iedere gevangene kan in Stalino geld verdienen : bruto tweehonderd roebel per maand. Maar éérst moet de be=trokken persoon daartoe ter waarde van niet minder dan 650 roebels verdiend hebben, want 450 hiervan zijn be=stemd als tegemoetkoming in de kosten voor voeding en onderdak van de betrokkene. In werkelijkheid is de waar=de van hetgeen de kampleiding voor iedere gevangene per dag uitgeeft, volgens berekening door deskundigen, één roebel, dus dertig per maand. De 420 andere zijn winst welke aan de kampleiding ten goede komt.

De leden van de staf, van de politieke recherche en van de dagelijkse leiding in Stalino waren dan ook zeer dikwijls dronken, en in het algemeen voeren wij daar wel bij, want de heren lieten zich soms dagen lang niet zien, zodat de gevangenen zelf hun zaken regelden.

De meeste officieren hadden geen boosaardige maar een gemoedelijke dronk. Zij waren onder invloed van de drank ook zeer mededeelzaam.

Op de meest brutale wijze, bij klaarlichten dag, werden goederen van buiten het kamp binnengesmokkeld, terwijl leiding en staf aan de wodka zaten.

Ja, Stalino was een kamp, waar iets „te versieren" viel.

Zo kreeg iedereen zijn 200 roebel per maand, hoewel lang niet ieder het totaal van 650 roebel presteerde. Maar de Russische bouwopzichters hadden meer belang bij de welgezindheid der gevangenen dan bij de gunst van de kampleiding. Zij vonden het niet erg, als het werk langer duurde, integendeel. Er viel met hen te praten en ze duw= den hun landgenoten van de kampstaf stapels geflatteerde prestatiebriefjes onder de neus.

De bouwopzichters hadden trouwens een gemakkelijk leven : ze hadden onder de krijgsgevangenen heel wat technici gevonden en bouwkundigen, aan wie zij praktisch de leiding over lieten.

Dit alles mocht natuurlijk niet uitlekken, anders zou= den de bouwopzichters wel spoedig aan de andere kant van het prikkeldraad terecht zijn gekomen. Maar wij deden alles, om hun de hand boven het hoofd te houden; wij hadden zelf te veel belang bij deze „samenwerking" met Russen, tegen Russen.

Ik ben ingedeeld bij een ploeg die twee mijnschachten moet aanleggen, onderling verbonden door een luchtbrug van zeshonderd meter lengte, twintig meter boven de grond, van waaruit de kolen in de wagons gestort worden; verder wordt er een drie étages hoog clubhuis opgetrok= ken. Ik ben zes maanden aan het ijzervlechten voor het betonskelet. Mijn collega's zijn een jurist, dr S., die aan= gesteld is als brigadier van de ploeg; generaal B.; een directeur=generaal van de voormalige Lufthansa, L., uit Mannheim; en enige officieren, waaronder twee advocaten, Rijnlanders. Elke ochtend houden wij krijgsraad : B. staat dan aandachtig over het werkprogramma gebogen, bekijkt het nauwlettend en zegt :

— Mijne heren. Ik ben van mening, dat de vijand vandaag te sterk is. Om mensenlevens te sparen — hij bedoelt : om de krachten van de krijgsgevangenen te sparen — trekken wij ons in de verdediging terug en wachten tot de vijand ons aanvalt. Heeft iemand enig be= zwaar hiertegen aan te voeren ?

Natuurlijk is dat niet het geval. En dan duurt het niet lang, of we liggen met negen man op een afgelegen plaats

in de zon en roken een sigaret. Intussen houden we de Russische bewakers in de gaten en zorgen op ons werk=terrein te zijn, als er gevaar dreigt. Na afloop van de gedane arbeid ondertekent brigadeleider S. het werk=schema, geeft het door aan zijn controleur, die op zijn beurt een handtekening zet, enz...

Zo waren wel niet alle dagen. Maar zulke dagen waren er ook.

Ontspanning

In vergelijking met de hel van acht jaren, die achter mij lag, was Stalino haast een paradijs. Wij ontvingen hier ook regelmatig pakketjes van het West=Duitse Rode Kruis, waarvan de inhoud broederlijk gedeeld werd. Zowel lichamelijk als moreel betekenden die pakjes zeer veel voor ons.

Er is hier ook gelegenheid tot sportbeoefening, en er wordt ook graag gebruik van gemaakt, want lichamelijk komen de mensen hier in Stalino weer een heel stuk bij. Er is ook sportgerief. Twee tandtechnici zijn 's morgens om zes uur al aan het tennissen. Eén van hen is dr S. uit Dortmund, oud=tenniskampioen van Duitsland. 's Zon=dags wordt handbal gespeeld, terwijl men 's namiddags, tot het donker wordt, met acht elftallen voetbal weggeeft. Verschillende weekends worden er concerten en theater=uitvoeringen gegeven, verzorgd door eerste klas kunste=naars uit Stalino's kampen. De Russen zitten met hun vrouwen vooraan en geven met onverholen geestdrift hun bewondering voor de prestaties der gevangenen te kennen.

Uit alles blijkt, dat de krijgsgevangenen hier zich inge=richt hebben voor een verblijf van vele jaren. Zij geloven niet, dat Moskou zich aan de protesten uit de vrije wereld iets gelegen zal laten liggen, maar hopen niettemin op een gunstige wending in hun lot. Voorlopig trachten zij echter van hun leven hier te maken wat er van te maken is. En waar de Russen zich zoveel mogelijk afzijdig houden, zoals hier in Stalino, kan er nog heel wat van het leven volgens West=Europese opvatting gemaakt worden.

STRAFTIJD OM

24 Augustus 1951 is voor mij een belangrijke datum: op deze dag zit mijn dwangarbeid er op! In 1950 heb ik amnestie gekregen, in de vorm van overplaatsing van Siberië naar de Europese Sowjet-Unie, wat reeds een straf-verlichting betekent. Maar van heden af beschouw ik mij niet langer als dwangarbeider. Ik besluit, niet meer te werken.

Ik vind, dat het feit feestelijk gevierd moet worden. Ik heb 200 roebels opgespaard, waarvoor ik acht flessen wijn, wat wittebrood en margarine koop. Barakvrienden verrassen me met een grote taart, die ze hebben gebakken van chocolade en meel uit de pakketten uit Duitsland, benevens vier liter cognac.

Wij hebben de nacht van de 23ste op de 24ste augustus een fuif gehouden, die er zijn mocht. Laat in de nacht werd ik naar bed geholpen, want veel alcohol had ik in mijn leven nog niet geproefd, zodat ik niet aan de invloed van wijn en cognac ontkwam.

Plechtig deelde ik mee, dat ik me van morgen af als vrij man en niet langer tot werken verplicht beschouwde.

*

Als de volgende ochtend appèl geblazen wordt en ieder-een zich naar buiten spoedt, vragen ze van alle kanten, of het werkelijk waar is, dat ik niet meer ga werken? Wat ik denk dat de roden zullen doen? Of ik er wel zeker van ben dat mijn straf ook volgens Moskou om is? Niemand hier gelooft, dat een gevangene, wiens straf voorbij is, onmiddellijk naar huis gezonden zal worden; ook ik geloof het nauwelijks. Maar ik wil toch een kleine demonstratie geven en blijf in bed.

Als tegen een uur of acht de arbeiders uit het kamp weg zijn, is er appèl voor degenen, die kampdienst heb-ben. Ik slaap door tot om half negen het Duitse kamp-hoofd met de dienstdoende officier mij wekken en vra-gen, waarom ik niet ben gaan werken. Met een licht

gevoel in mijn hoofd — van de fuif van vannacht — verklaar ik dat mijn straftijd om is en dat het van nu af uit is met werken.

De officier zegt :

— Hoe kan dat nu ? In dit kamp zijn alleen tot 25 jaar veroordeelden.

En dan tot de kampoudste :

— Weet u daar iets van ?

— Vorige maand, antwoord ik snel voor de ander, heb ik de kapitein van de MWD een rapport doorgegeven via het kamphoofd. Ik meldde daarin dat op 24 augustus 1951 mijn straftijd om was, en dat men mij beloofd had, dat ik dan gerepatrieerd zou worden.

De kampoudste bevestigt dat hij mijn verzoek persoonlijk aan de MWD-kapitein heeft overhandigd.

— Ik weet van niets ! zegt de officier. Ik heb geen bericht gekregen. En dan geeft hij mij de raad : Ik zou als ik jou was, maar in het kamp gaan werken.

— Ik wil naar huis en ik werk geen minuut meer ! antwoord ik hem. Bij mezelf denk ik : harder blaffen dan zij doen ! Niet afwachten, maar zelf de aanval openen.

Met een woedend gezicht loopt de officier weg, gevolgd door de kampoudste. Ik draai me om en tracht weer in te slapen.

Maar daar is de officier weer, schudt me en roept :

— *Dawai, dawai*. Aankleden en mee naar de wacht. De majoor is er.

Ieder is verbaasd. De majoor weerstaan is iets wat de meesten niet wagen. Niet werken is gebruikelijk, luieren op werkterreinen heel gewoon. Maar de schijn moet opgehouden worden. Principiële weigeringen, — dat is een andere zaak !

— Waarom ga jij niet werken ? vraagt de majoor.

— Omdat mijn straftijd voorbij is.

— Zo ? Ik weet van niets. En zolang ik van niets weet behoor je op het werk te verschijnen. Je eet het brood van je eigen arbeid, niet datgene wat door de anderen verdiend is. Begrepen ?

— Neen, dat begrijp ik niet. Eén maand geleden heb

ik de kapitein van de MWD op de hoogte gesteld van het feit, dat met ingang van 24 augustus 1951 mijn straftijd van vijf jaar om was. Ik werk niet meer.

Alle aanwezigen kijken verbaasd. De majoor windt zich niet op, maar zegt :

— Goed, ga maar naar het kamp terug. Als de kapitein van de MWD komt, spreken we elkaar nader. *Idi.*

*

Drie dagen gebeurt er niets. Ik krijg mijn eten op tijd en werk niet. Met grote belangstelling volgt het kamp de geschiedenis. Het is voor hen een soort testproef in hoeverre een Russisch ja inderdaad ja, en hun neen neen is.

De vierde dag word ik bij een kapitein van de MWD geroepen, die de bijnaam draagt van *Old Shatterhand.*

Hij vraagt :

— Vind je het leuk om niet meer te gaan werken?

— Kapitein, antwoord ik, ik zou het leuk vinden nu eindelijk eens naar huis te gaan.

Hij kijkt me even verwonderd aan, en zegt :

— Goed, u gaat naar huis. Doch zolang er nog geen bevel van Moskou hier is, kan ik niets doen. Tot dat tijdstip moet u werken. Wanneer u dat niet doet, wordt u opnieuw veroordeeld, wegens sabotage van het vijfjarenplan. Iedereen die in Rusland verblijft, moet zijn brood verdienen. Als hij niet werkt, steelt hij het brood van de Russische arbeider. Dat wordt zwaar gestraft.

Maar ik wil alles op alles zetten en zeg koppig :

— Kapitein, u kunt mij vertellen wat u wilt. Ik heb mijn straf uitgezeten en ik werk niet meer.

— Goed. U bent oud genoeg om te weten, wat goed is voor u en wat niet deugt. *Idi.*

Terug in de barak vertel ik alles aan mijn kampvrienden, die me nieuwsgierig opwachten. Velen geven het advies, te zwichten voor de kapitein; anderen zeggen, dat ik moet volhouden. Ik ben vast besloten, te blijven weigeren.

Het geluk is met me.

Twee dagen later komt er hoog bezoek : een generaal

van de MWD bezoekt de Duitse kampkleermaker bij wie hij zijn nieuw burgercostuum moet passen. Om drie uur 's middags arriveert de hoge bezoeker, in aanwezigheid van niet minder dan zes officieren, onder wie zich ook de kapitein van de MWD bevindt. Ik besluit mijn kans waar te nemen. Na even op de gang van de barak, waar de kleermakerswerkplaats is, te hebben gewacht, open ik de deur... Daar staat een forse man... in zijn borstrok, blijkbaar bezig met zich te verkleden. Hij duwt eigenhandig de deur toe. Ik blijf geduldig wachten. Eindelijk komt hij de kamer uit en meteen stel ik hem de vraag :

— Generaal, mag ik u iets vragen ?

Gelukkig schijnt de generaal mij niet als de indringer van zojuist te herkennen. Hij vraagt minzaam :

— Wat heb je op je hart, jongeman ?

— Op 24 augustus had ik mijn straf uitgezeten. Wat gaat er nu met mij gebeuren ?

— Wat was dat voor straf ?

— Ik ben in 1946 tot tien jaar dwangarbeid veroordeeld, kreeg later vijf jaar gratie van het gerechtshof te Alma Ata, en de resterende vijf jaren liepen op 23 augustus ten einde.

De generaal kijkt de officieren langs, die hem vergezellen en richt zich dan tot de MWD-kapitein :

— Waarom is deze man nog niet naar huis gezonden ?

— Ik heb nog geen bevel van Moskou ontvangen om hem naar huis te sturen, antwoordt de kapitein snel.

De generaal knikt begrijpend en zegt dan tegen mij :

— Maakt u zich geen zorgen. U komt vast en zeker naar huis. Ik persoonlijk zal me voor uw geval interesseren !

Dan wil hij verder gaan, maar ik weet, dat het nu erop of er onder gaat en zeg :

— Generaal ! Nu wil de kapitein mij laten werken in de tijd, dat ik nog hier ben.

De generaal kijkt de kapitein aan en verordent :

— Hij heeft zijn straftijd om. Hij hoeft niet meer te werken.

*

Als de ploegen 's avonds van het werk thuis komen, vertel ik van mijn ontmoeting met de MWD=generaal uit Sta=lino. Iedereen verheugt zich en feliciteert me.

Op 2 september waarschuwt de diensthebbende officier me bij het ochtendappèl, dat ik me gereed moet houden voor vertrek. Hij weet niet waarheen, maar ik moet om tien uur bij de wacht zijn.

Daar word ik door een MWD=officier onderzocht en deze vindt een briefje, dat iemand uit het kamp mij heeft meegegeven voor een vriend van hem in Kiew. Hij is namelijk overtuigd, dat ik daarheen zal gaan.

Als de MWD=er dit briefje vindt, slaat hij me met de vlakke hand in mijn gezicht. Daarna gelast hij mij me helemaal uit te kleden. Intussen heeft de kampcom=mandant, die van een en ander getuige is geweest, het briefje doorgelezen. Hij zegt aan de officier, dat het schrijven volkomen onschuldig is.

Even later stap ik in een auto, die me naar het hoofd=bureau van de MWD in Stalino brengt. Daar krijg ik tweehonderd roebels, die ik nog te goed heb.

— U heeft ook nog iets te goed over mei, zegt de uit=betalende officier. Maar dat kan ik u tot mijn spijt niet geven, omdat mijn kleingeld op is. Maar u gaat nu toch naar huis en dan heeft u dat geld niet meer nodig, is het wel?

— Ik zou graag ontvangen, waar ik recht op heb; ook als ik naar huis zou gaan. Maar daar geloof ik niet veel meer van, want ik ben al zo vaak huiswaarts gegaan...

De officier kijkt me verbaasd aan, zegt niets en ver=dwijnt door de deur.

Dan komt een majoor haastig binnen met de uitroep:

— *Dawai, dawai,* wij vertrekken.

Buiten staat een *tsjorny wor*[1]. Ik zeg tot de majoor:

— Ik heb mijn straftijd om. Waarom word ik in zo 'n wagen vervoerd?

— Spijt me, ik heb geen andere bij de hand. *Dawai!*

Op het station word ik, weer onder vruchteloos protest,

1 Boerenwagen.

in een Stalinwagen overgeladen. Mijn gezelschap bestaat uit Russen, die er niet betrouwbaar uitzien. Ik ben dan ook weer op mijn hoede voor mijn roebels.

De trein rijdt de hele dag dwars door de Oekraine — waarvan overigens niet veel te zien valt vanuit deze wagen — in Westelijke richting. Als de trein stil staat, wordt de deur geopend en mijn naam afgeroepen. We zijn in Kiew.

In een gereedstaande politie-auto rijden we snel door het centrum van de stad naar Darnitza, een voorstadje van Kiew, aan de andere zijde van de Dnjepr. Daar wacht me ook weer een kamp. Zal er ooit een eind aan komen?

REPATRIËRINGSKAMP KIEW-DARNITZA

Op 4 september 1951 doe ik mijn intrede in Darnitza, onder alle gevangenen bekend als hét repatriëringskamp. Zou het dan toch waar zijn?

Er blijken hier 544 man te zitten: 112 Joegoslaven, 12 Finnen, 300 Duitsers, 12 Fransen, 4 Noren, 64 Polen, 24 Denen, 15 geïnterneerden, en één Nederlander[1].

Voor Russische verhoudingen, is de medische verzorging hier voortreffelijk. Het hospitaal is goed uitgerust en ontvangt regelmatig alle benodigde medicamenten uit een grote kliniek in Kiew. Er is zelfs een behoorlijke operatiekamer. De leiding bestaat uit twee Duitse dokters, geassisteerd door een Russische dokteres en twee Russische verpleegsters.

Er is hier ook een clubhuis en een bibliotheek; er bestaat gelegenheid tot sportbeoefening, de eetzaal dient ook als zaal voor bijeenkomsten, en iedereen kan tweehonderd roebel per maand verdienen. We ontvangen pakketjes en hebben zelfs radio: twee Duitse technici hebben een toestel gebouwd. Officieel mogen we slechts naar de zenders van „volksdemocratische" landen luiste-

1 Eén maand later komt er nog een tweede Nederlander uit Stalino, en rond Kerstmis 1951 een derde, afkomstig uit de gevangenis van Kiew. Deze twee gaan later met hetzelfde transport als ik huiswaarts.

ren, maar we zoeken allerlei zenders op en luisteren gretig naar R i a s, als het ons lukt, deze anti=Sowjetzender te krijgen. Het is voor het eerst sinds tien jaar, dat ik weer radiostemmen uit het Westen hoor; ik kan een traan niet onderdrukken. Zou mijn hoop nu toch vervuld worden? Vooral 's Zondags, als de MWD=officieren de stad in zijn, kunnen we naar hartelust aan de knoppen draaien; de officieren op thuiswacht doen of zij niets horen of zien, en een halve liter wodka doet bij hen wonderen.

Ik woon in een mooie kamer, samen met acht offi=cieren. De kameroudste is een Joegoslavisch generaal; zes man werken; de eerste=luitenant R., van beroep evange=lisch dominee, is invalide; hij houdt onze appartementen schoon. Met ons negenen leven we hier ongestoord, en naar gevangene=begrippen in een weelderige omgeving. Na het werk zitten we gezellig bijeen, drinken koffie of cho=colade — uit de paketten —, vertellen elkaar onze herinneringen en spreken over de nog steeds onzekere toekomst.

De eerste maand werk ik niet. Ik zing het uit met de meegebrachte roebels. Ik lees Goethe's *Faust* en speel schaak. Maar dan maakt zich weer een zekere onrust van mij meester. De ellende van Karaganda, de donkere cellen en hongerkuren, en kwellingen en verhoren liggen achter me; hier leef ik weer in een menselijke omgeving. Maar mijn vrijheid! En mijn vaderland! Wanneer zal de dag aanbreken?

*

Tot de bewoners van dit kamp behoren ook „geïnter=neerden". Een van hen is Max N., die vóór de oorlog een leidende functie bekleedde in een textielfabriek te Riga en thans chef van het bekledingsmagazijn in Kiew=Darnitza is. Wij blijken elkaar al eerder gezien te heb=ben, en wel in één van de kampen van Karaganda. N. is hier samen met zijn vrouw en zijn dochter Gerda.

De lotgevallen, welke dit gezin de laatste jaren heeft beleefd, zijn wel zeer bitter. Twee weken vóór dat ik uit

Karaganda vertrok, was de familie N. op transport gesteld, met de belofte van rechtstreekse repatriëring. Inderdaad reisden zij naar het Westen, Moskou voorbij, tot aan Brest-Litowsk, op de Pools-Russische grens en daar, met één voet in vrijheid, werden zij weer terug naar het Oosten gevoerd, eerst naar Minsk, van daar naar Stalino en tenslotte naar Kiew.

Toen ik mijn nieuwe kampkleding kwam passen, heeft Max N. mij dit verhaal, zo karakteristiek voor de volstrekte onbetrouwbaarheid van de beloften der kommunisten, verteld. Daarna maak ik ook met zijn vrouw en dochter kennis en dan verneem ik de trieste voorgeschiedenis. In juni 1941, toen Duitsland de Sowjet-Unie binnenviel, werden de Duitse families in de Baltische landen geïnterneerd, ook N., zijn Poolse vrouw en hun toen achtjarig dochtertje Gerda. Zij werden op transport gesteld en maakten in veewagens een reis van 23 dagen naar het Oosten, voorbij Moskou, de Wolga over, door de Oeral, naar Nowosibirsk. Een reis in omstandigheden, die elke beschrijving tarten. Waarbij mannen, vrouwen en kinderen gescheiden waren en ieder zich martelde met de vraag, wat het lot der huisgenoten zou zijn. Hartverscheurende tonelen speelden zich af, toen de trein eindelijk stilstond en vele ouders en kinderen elkaar wel, anderen echter elkaar niet meer aantroffen. Tot overmaat van ramp werd de trein nog door Duitse vliegtuigen bestookt.

In Nowosibirsk hebben ze geleefd in de primitiefst denkbare omstandigheden. Toen zij de barakken betrokken, waren er geen daken op aangebracht! Stoelen en matrassen ontbraken, er waren alleen een paar lage tafeltjes, zoals ze in kinderkamers gebruikt worden. De voeding was beneden ieder peil. De verzorging bij ziekte navenant: het kleine meisje had aan een oorziekte, een huidkwaal en nog andere aandoeningen vreselijk geleden.

Nowosibirsk telde 516 geïnterneerden als inwoners. Na een jaar waren zij naar Karaganda overgebracht, waar zij met veel andere groepen werden samengebracht en spoedig een kampbevolking van 1500 personen vormden. Daar kwamen nog 4000 krijgsgevangenen bij. Een half jaar

leefden zij met deze groep samen in een ellende die men zich nauwelijks kan voorstellen. Toen werden zij naar kamp *Koekoezekt* overgebracht, een paar honderd meter verder, waar zij bij het in cultuur brengen van steppengrond te werk werden gesteld.

De groep der geïnterneerden werd langzamerhand kleiner, doordat er stierven, later ook door repatriëring en door een merkwaardige procedure: sommige geïnterneerden werden „tot krijgsgevangenen verklaard", en sommigen van hen kregen in 1948 („het jaar der veroordelingen in massa") nog een derde status, n. l. die van oorlogsmisdadigers, veroordeeld tot 25 jaar dwangarbeid. Na de oorlog telde de groep nog ongeveer 150 personen.

Van 1946 tot 1950 werden deze mensen van het ene kamp naar het andere gezeuld. In mei 1950 kwam de blijde boodschap van de terugkeer naar het Westen en toen beleefde de familie N., evenals een aantal lotgenoten een van hun verschrikkelijkste ervaringen: te Brest-Litowsk wachtten zij drie zenuwslopende weken lang op hun uitreispapieren en toen kwam het bevel uit Moskou dat zij weer terugmoesten... En er waren zelfs mensen bij, die deze verschrikking reeds voor de tweede maal meemaakten. Via Minsk en Stalino waren ze naar Kiew gekomen en hier wachtten zij nu al weer, sinds september 1950 op de inlossing van de herhaalde nieuwe repatriëringsbeloften door de MWD-officieren Panzew en Maronski.

Gerda is een mooi meisje. Het is dan ook niet te verwonderen, dat in deze mannengemeenschap de belangstelling voor haar zeer groot is. Ze heeft echter te veel van het leven, ook van de verwording en ontaarding van het leven, gezien om er lichtzinnig mee te spelen. Ze is zonnig en vriendelijk voor iedereen, maar is altijd bij haar ouders, met wie zij naar het Westen hoopt te repatriëren, om eerst daar aan haar toekomst te gaan denken. Nu is het nog alleen het heden dat telt.

*

Het gezin N. is gaaf gebleven, en de jaren door verenigd.

Er zijn echter onder de geïnterneerden heel wat andere gevallen, waarbij de innerlijke tragiek het uitwendig lijden nog verzwaard heeft.

Ik tref bij voorbeeld moeder, zoon en dochter — fijne, beschaafde mensen — van de familie B. aan : de vader zit in Siberië. Evenals de gescheiden vrouw M, en de weduwe H. met haar zoon, zijn deze mensen reeds elf jaar van kamp naar kamp gesleept, sinds de Russen hen in Letland op transport stelden. Zij hunkeren naar het Westen, maar hun toekomst is onzeker genoeg, want in Letland is geen plaats meer voor hen, hun eerste verblijf in Duitsland zal dus wel een kamp voor „verplaatste personen" worden. Een zielig geval is ook dat van een jonge Finse vrouw, die al sinds de Russisch=Finse oorlog (1939), toen ze nog bijna een kind was, in Russische kampen leeft. Zij heeft twee dochtertjes, die zij met grote liefde verzorgt, en die in een vorig kamp geboren zijn. De vader, een Nederlander, is echter in 1950 naar huis gestuurd, en zij is met haar kindertjes achtergebleven.

*

Als ik dertig dagen in Kiew=Darnitza heb doorgebracht, zonder enige nadere mededeling te ontvangen, besluit ik mij in het hol van de leeuw te wagen : ik klop aan bij het MWD=bureau, de vrouwelijke tolk Bella dient mij aan en ik word binnengelaten bij luitenant Maronski, adju=dant van de chef Panzew.

Maronski heeft geen slechte naam in het kamp. Hij heeft hoge militaire onderscheidingen en wil niets liever dan naar het leger terug. „Ik werk niet graag voor de MWD", heeft hij mij eens gezegd, „maar ik doe mijn plicht voor het vaderland".

Maar de tactiek van de MWD : afleidingsmanoeuvres, aan het lijntje houden — heeft ook hij te pakken.

In het Russisch stel ik de vraag, hoe lang ik hier nog moet blijven, nu mijn straftijd al ruim een maand ver=streken is.

Maronski kijkt verwonderd, waarschijnlijk wegens de

vrijmoedigheid van mijn optreden: niet vóór niets heb ik nu al negen jaren met dit bijltje gehakt.

Maar hij ontwijkt het antwoord en vraagt naar mijn belevenissen van de laatste jaren. Ik van mijn kant laat niet meer los dan ik kwijt wil.

Op de vraag, hoe de houding van de Russische gevangenen tegenover mij geweest is, antwoord ik hem, hoe ongaarne ook, dat die goed was.

— Ja, de Russen, zegt hij dan, zijn niet slecht. Maar u heeft nu zoveel van Rusland gezien, dat ik het jammer vind, dat u de stad Kiew nog niet kent.

— Ik ben er anders niet happig op om Kiew te leren kennen. Mijn grootste verlangen is naar huis te gaan.

— Ja, maar ik sta er op, dat u eerst Kiew nog leert kennen. Dan gaat u naar huis toe.

Ik dring nog eens aan op een positief antwoord, en krijg dan te horen:

— Ik kan u niets mededelen. Bevel van Moskou is bevel van Moskou. Ik heb nog niets over uw repatriëring gehoord. Wij moeten dus geduldig afwachten.

— *Spasibo*[1].

— *Do swidania*[2].

Ja, Moskou heeft de tijd...

HALF VRIJ

Van nu af kan ik mij haast als een toerist voelen!

Een paar dagen na mijn onderhoud met Maronski nodigt de fourier Melnikow mij uit, mee te rijden naar het hoofdmagazijn in Kiew, om levensmiddelen te halen.

Voor het eerst tijdens mijn gevangenschap ben ik zonder enige bewaking.

De officier is vriendelijk. We laden suiker en meel en gaan dan naar een kledingmagazijn. Terwijl Melnikow, die ook bij ons is, zich met het aankopen van kledingstukken bezig houdt, houd ik de wacht bij de trans-

1 Dank u wel. 2 Tot ziens.

portauto om diefstal van goederen te voorkomen. „De dieven lopen in burger maar ook in militaire kledij", heeft Melnikow me gewaarschuwd. Ik wacht bijna twee uur. Dan komt Melnikow terug en vraagt of ik niets wil kopen. Ik heb nog ongeveer honderd roebel bij me. Vanzelfsprekend rekent Melnikow er op een graantje mee te pikken.

Dan vraagt hij aan een voorbijganger : „Waar kan ik een broodwagen vinden ?" De man, die twee zwarte broden onder de arm draagt, antwoordt haastig : „Om de hoek is een staatsmagazijn".

Melnikow en ik gaan er heen. In de omgeving van de winkel lopen mannen, vrouwen en kinderen met broden onder de arm. Voor de deur staat een lange rij mensen te wachten. Melnikow stoort zich nergens aan, loopt de wachtenden voorbij en vraagt op gedempte toon aan de juffrouw, die mêt de distributie belast is : „Hebben jullie nog wittebrood ?" Het meisje aarzelt even, maar haalt dan twee wittebroodjes vanonder de toonbank : *Bolsje njet*[1] zegt ze.

Melnikow kijkt mij aan; dat betekent : betalen.

— Hoeveel krijgt u van mij ?

Het meisje kijkt mij aan en zwijgt.

— Hoeveel ?

Na nog even gezwegen te hebben, antwoordt zij : „Dat is 120 gram samen; vier roebel".

Ik geef het geld en ga achter Melnikow aan door de wachtende mensen heen. Hun blikken zijn allesbehalve vriendelijk, maar de blauwe rand om de pet van Melnikow, kenteken van de MWD, smoort alle protesten, geeft overal voorrang en maakt iedereen inschikkelijk.

— Heb je zin om iets te drinken ? vraag Melnikow.

— Ja. Maar geen wodka. Die drink ik niet.

— Wat ? Drink jij geen wodka ? Heus niet ? Dat kan niet waar zijn.

Dat vindt Melnikow erg gek. Hij is er dol op.

Hij maakt mij opmerkzaam op een van de kraampjes

1 Meer niet.

die hier, zoals in andere Russische steden op drukke verkeerspunten staan en waar men bonbons, wodka, worst en andere lekkernijen kan kopen. Er blijft mij niets anders over den Melnikow tevreden te stellen door hem op een halve liter *moskowski* te trakteren en, zoals hij me op het hart drukt, worst als dessert. Voor de drank moet ik 24,50 en voor twee ons worst vijf roebel betalen.

Ik heb die dag in Kiew mijn ogen goed de kost gegeven en heb kunnen vaststellen, dat deze hoofdstad van de Oekraïne vol leven en bedrijvigheid is. Er zijn grote fabriekscomplexen, vooral suiker- en machinefabrieken en prachtige oude gebouwen, zoals de Sophiakathedraal, de Drievuldigheidskerk en het klooster Petsjeskaja Lavra. Van dat klooster hebben de kommunisten een ziekenhuis en museum gemaakt. Ook wees Melnikow mij een grote tentoonstellingshal en een monumentale bibliotheek aan.

Bij een kerk stonden een aantal oudere mannen en vrouwen op het kerkplein met hun gezicht naar de gesloten deur gericht, met gevouwen handen te bidden om na een paar minuten weer verder te lopen.

Melnikow ziet mij kijken en zegt :

— Dat zijn ouderwetse mensen, die zich niet aanpassen aan de nieuwe tijd. Zij geloven nog aan God. Wij hebben daar geen bezwaar tegen, als zij ons maar met rust laten.

Kiew ligt aan de Dnjepr. Er is hier tijdens de oorlog hevig gevochten. Bij hun terugtocht hebben de Duitsers verschillende bruggen laten springen. Eerst hebben de Russen noodbruggen gelegd, maar in 1948 zijn zij met het herstel van de definitieve bruggen begonnen. De grote brug, die één km lang moet worden, is op het ogenblik dat ik er met Melnikow langs kom, ongeveer tot op de helft gevorderd.

Als ik Melnikow zeg, dat dit niet veel is voor vier jaar, geeft hij de verklaring, die in de Sowjet-Unie het sleuteltje is, dat op alle sloten past : *sabotage !*

*

Melnikow is maar een kleine fourier. Zijn chef is Rade=mosjenko, en een paar dagen na mijn uitstapje in Kiew vraagt deze autoriteit me, of ik mee wil naar een *kolchoze* Daar voel ik wel voor, ik spring op de vrachtauto en rijd voor de tweede maal als „toerist" het kamp uit.

Een *kolchoze*[1] is een verzameling landbouwbedrijven van kleine grondbezitters, tot één bedrijf verenigd, in eigen beheer en onder staatstoezicht. In zekere zin komt de kolchoze neer op een verkaveling. Daar tegenover kent men ook een *sowchoze*[2], een bedrijf, ontstaan uit land=bouwbedrijven van voormalige grootgrondbezitters, wier eigendommen tot één geheel verenigd zijn.

De kolchoze ligt ongeveer vijftig kilometer buiten Kiew=Darnitza. Er voert een mooie brede weg heen. Het weer is prachtig. Door een poort rijden wij het bedrijf binnen en dan laat de fourier zijn papieren controleren in een kantoorgebouwtje. Ik loop wat rond en groet een paar mensen. Ze zijn vriendelijk en voorkomend. In een grote stal met ongeveer honderd koeien, werken een paar mannen en een twintigtal meisjes van een jaar of 20. Ongevraagd schept er een een beker melk uit een bus : de eerste melk die ik proef, tijdens mijn verblijf bij de Russen !

Intussen heeft Rademosjenko me teruggevonden en als hij me ziet drinken, maakt hij van de gelegenheid gebruik ook een paar bekers te nuttigen. Terwijl we naar de vrachtauto teruglopen zegt hij :

— Als de wagen nog niet geladen is en gewogen wordt, moet je blijven zitten. Dat scheelt ons weer een vijftig kilo aardappelen; die kunnen we voor ons zelf verkopen.

Ik blijf gehoorzaam op de auto zitten, onder een paar dekzeilen, terwijl het gewicht genoteerd wordt. Dan gaan we naar een veld, waar acht meisjes aardappelen rooien. Terwijl ik sta toe te kijken, roept een van haar : „Jij kunt ons hier ook wel een handje helpen !" Ik geef gehoor

1 Kolchoze = collectief landbouwbedrijf.
2 Sowchoze = Sowjet-landbouwbedrijf.

aan haar oproep en begin aardappelen op te rapen. We wisselen enkele woorden en op een gegeven ogenblik vraag ik : „Waarom laten jullie toch zoveel op het land liggen ?"

Het meisje, dat me al verteld heeft Walja te heten, kijkt me aan en zegt : *„Doerak*[1]. Dat zal ik je eens uitleggen. Vorige week lieten we geen aardappel liggen, maar op die manier hadden we 's avonds niet de hele oppervlakte klaargekregen, die ons was opgedragen. Daarom kregen we er van langs van de dorpsaktivist en minder brood en melk. Het kwam er niet op aan, elk aardappeltje op te rapen, maar wel op het halen van de norm, zei hij. Als de opgedragen oppervlakte maar klaar is. Sindsdien doen we het niet zo nauwkeurig meer. We maken nu elke dag meer gereed dan opgedragen is, en krijgen extra brood en melk."

De ene mand na de andere wordt naar de auto gedragen, deze wordt tenslotte gewogen, het gewicht van de auto zonder lading erafgetrokken. De rekening van Rademosjenko klopt dus. In de avondschemering keren we over de grote weg kampwaarts.

Onderweg stoppen we om het overschot aan aardappelen te verkopen. Het adres voor dit soort handeltjes is blijkbaar bekend. Ik schep twee zakken vol en even later komt Rademosjenko vrolijk naar buiten.

Voor we Kiew binnenrijden, koopt hij voor de chauffeur en mij drie flessen wodka en een kilo worst. Mijn deel gooit hij me toe achter op de laadbak : „Hier, dat is voor jou. Maar maak de fles direct leeg".

Tien minuten later laat hij de wagen stoppen en vraagt om de lege wodkafles. Ik zeg, dat ik die weggegooid heb. Hij vindt dat stom, want voor de lege fles krijg je twee roebels terug.

Maar ik heb besloten, toch maar eens Ruslands nationale drank te proeven; de fles zit in mijn binnenzak.

De auto van de fourier wordt niet gecontroleerd en 's avonds trakteer ik mezelf en mijn kamergenoten op een pittige dronk.

1 Domkop.

De volgende dag ga ik mee hout lossen aan de kade van de Dnjepr, van grote houtvlotten. In de tijd dat we op de terugkomst van de vrachtauto's moeten wachten, wandel ik een eindje langs de rivier. Plotseling hoor ik een zacht gesteun, en ik vind een bijna bewusteloze jongeman, in een deken gewikkeld. Wat moet ik doen? Ik wenk een paar voorbijgangers. Die kijken even en lopen door. De jongen ziet doodsbleek en heeft kennelijk zware koorts. Een oude man komt me te hulp. Hij buigt zich over de zieke heen en geeft te kennen, dat wij hem zullen wegdragen. Terloops zegt de oude man dat de jongen waarschijnlijk is achtergelaten door de troep zigeuners, die hier enkele dagen geleden vertrokken is.

We sjouwen de zieke naar een soort bunker, die door de oude man blijkt bewoond te worden. Ik help van stro een bed voor de zieke te maken. Als ik me naar de loskade terughaast, zegt de man: „God zal het je lonen, jongen!"

Het lossen duurt nog enkele dagen, maar eerst op de vierde dag zie ik kans, nog even naar de bunker te gaan, om te vragen hoe het met de zieke jongen afgelopen is.

Het was inderdaad een zigeuner, vertelt de oude man me, die geen Russisch sprak doch slechts te kennen kon geven dat hij Zagreb heette en niet meer naar zijn stamgenoten terugwilde. Zagreb woonde nu met de oude man samen, hakte hout, zorgde voor het eten, en leerde een beetje Russisch. Ik denk, dat er uit Zagreb een goede ambachtsman zal groeien, besluit de grijsaard; en hij voegt eraan toe: wij hebben zijn lichaam mogen redden, misschien mag ik ook zijn ziel redden...

— Zijn ziel redden?

Even aarzelt de man. Dan vraagt hij:

— Wie bent u eigenlijk?

Ik vertel mijn geschiedenis, waarop hij, vol vertrouwen mij de zijne mededeelt:

— Ik ben een orthodox priester. In 1945 ben ik in Minsk gearresteerd. Een jaar zat ik in de gevangenis en zonder één verhoor ben ik weer vrijgelaten. Ik ben toen hierheen gekomen en leef hier in verborgenheid. Daar,

in het Noordwesten, ligt mijn mooie kerk, op twee heuvels. Ik weet dat zij er nog staat en dat sterkt mij. De Kerk van Christus zal niet vergaan. Er zal een nieuw Rusland komen, waar het geloof weer in vrijheid zal bloeien.

Ontroerd druk ik de oude priester de hand.

— Ja, gaat hij verder, ons volk is een godsdienstig volk. Ik ben waarlijk niet de enige die op een nieuwe toekomst van de Kerk van Rusland hoopt. Dan zal er ook weer een ware metropoliet in Moskou zijn, niet een die de Kerk aan de kommunisten verraadt, zoals thans het geval is.

— O, in de boerenwoningen in Wit-Rusland en de Oekraïne branden de lichtjes nog voor de ikonen! Maar in de steden en bij de jeugd is de godsdienst uit zovele harten gerukt. En toch geloof ik vast aan de verrijzenis van de Kerk van Rusland.

Als ik de priester vraag, of hij Oranki kent, straalt zijn gezicht : hij is er meer dan eens op bedevaart geweest; en bedroefd schudt hij het hoofd, als hij van mij verneemt, dat het beroemde klooster nu een gevangenenkamp geworden is.

Dan buigt hij naar me over en fluistert me op dringende toon toe :

— Als u in uw vaderland terugkeert, vergeet dan niet, wat u hier gezien en gehoord hebt. O, als de wereld eens alles wist! Verkondig het van de daken. Schreeuw het uit, welk onrecht hier God en mens wordt aangedaan.

*

Najaar 1951 sterft in het kamp een 72-jarige man die van 1943 tot 1945 gezant van Griekenland te Berlijn was. In 1945 werd hij, samen met zijn broer gevangen genomen.

De broer van de gestorvene, dominee R., een andere gevangene en ik krijgen toestemming om onze kameraad naar zijn laatste rustplaats te begeleiden. Ook generaal D., heeft verlof gevraagd, maar het is hem geweigerd : er mogen niet meer dan vier mensen naar de buiten het kamp gelegen begraafplaats. We gaan met zijn vieren

op weg onder bewaking van een sergeant; de dode is te voren in een snelle rit per vrachtauto naar het reeds gedolven graf gebracht. Na tien minuten zijn we er, in een klein bos. We laten de kist plechtig in de kuil zakken en de dominee zegt gebeden. Wij staan intussen met gebogen hoofden en bidden ieder op eigen wijze, katholiek en protestant voor de grieks-katholieke overledene. De sergeant staat het tafereel verwonderd aan te zien. De chauffeur wordt blijkbaar ongeduldig : hij begint baldadig op de claxon te drukken, als een trieste persiflage van *The last post*...

Maar ook voor de sergeant duurt het opeens te lang Hij roept driftig : *Dowolno, dowolno*[1].

Wij rijden terug en denken aan de voorname oude heer die zijn geliefd Hellas nooit meer zal terugzien.

*

De voorraad aardappelen van het kamp moet aangevuld worden. Kampcommandant Isjnjew belast Rademosjenko met die taak. Deze neemt vijf krijgsgevangenen mee en twee sergeants van de MWD als bewakers, vriendelijke kerels, witte raven in hun soort. Met proviand voor vijf dagen vertrekken we op 10 october in alle vroegte naar een kolchoze, 120 km van Kiew. Tegen de avond komen we in een dorpje, waar we ons nachtkwartier opslaan bij een Oekraïense familie, bestaande uit een *baboesjka*[2] van zestig jaar en twee dochters. Eén sergeant, de Pool Walotka en ik zijn hier ondergebracht; Rademosjenko zelf en de andere sergeant zijn bij een andere familie. De mensen hier hebben slechts twee kamertjes; in het ene staat een bed, in het andere staan een paar stoelen en een tafel, met een aluminium ketel en een paar blikken borden met houten lepels. Aan de wand hangt een foto van Stalin.

Als de oude vrouw Walotka en mij daarnaar ziet kijken, verontschuldigt ze zich :

1 Genoeg, genoeg! 2 Moedertje.

— Dat is eigenlijk niets voor mij. Maar mijn dochters hebben in Leningrad gestudeerd, zij zijn kommunistisch opgevoed. Ik kan er niets aan doen.

Op het bed, dat direct door de sergeant in beslag wordt genomen, liggen een paar oude dekens. Baboesjka en haar dochters moeten genoegen nemen met een slaapplaats op de *petsjka*, de grote bakstenen oven, waar gewoonlijk alleen de meisjes op slapen.

Rondom deze enorme kachel speelt zich het huiselijk leven af. Behalve als verwarmingsbron en kookinstallatie dient hij ook als slaapgelegenheid.

In grote trekken is deze behuizing gelijk aan alle andere, waar ik een blik in heb kunnen werpen. De vrouwen trachten de woning zindelijk te houden, maar ongedierte vindt men overal. Omdat de ramen niet geopend kunnen worden, moet men de deur wijd open gooien of genoegen nemen met ongeluchte vertrekken. Daar het kleine vee 's winters niet in de onverwarmde stal blijft, wordt het in een afgeschutte hoek van een kamer ondergebracht. Zo leven in de winter mensen, kippen, konijnen, een varken en een geit, een hond of een kat samen in één vertrek.

*

Eén van de dochters, Walja, is onderwijzeres aan de dorpsschool van Michalowka, een plaatsje bij Kiew. In het Duits vertelt zij ons een en ander. Er is leerplicht van zes tot dertien jaar. Op het land komen kinderen niet verder dan vijf jaren lagere school, doordat zij veel verzuimen, om hun ouders te helpen. Zij gaan dan naar een vakschool of komen op de kolchos werken. Bij het verlaten van de lagere school wordt iedere jongen en ieder meisje getest, of zij voor verdere opleiding in agrarische of technische richting in aanmerking komen.

Jongelui die uitverkoren zijn om opgeleid te worden tot ingenieur of een andere academische graad, volgen na afloop van de lagere school nog drie vervolgklassen, waar politiek en staathuishoudkunde de belangrijkste vakken zijn.

— Onze jeugd moet geestelijk weerbaar worden gemaakt voor de verdediging van ons vaderland tegen de kapitalistische wereld, die ons werk wil vernietigen. Daarom is het ook noodzakelijk dat onze leerlingen van de zesde klas af les krijgen in schieten en zelfverdediging.

Aldus Walja. Op mijn vraag, of zij iets over Nederland weet, zegt ze :

— Het is me bekend, dat het zéér klein is en dat er goede kaas wordt gemaakt.

— En hoe denkt u over godsdienst?

— *Ah, tji isjio wjerisj bocha*[1]? Godsdienst is opium. Wij willen er niets mee te doen hebben. Wij geloven alleen wat wij kunnen waarnemen.

Als ik dan opmerk, dat wat zij om zich heen waarneemt, nu niet bepaald alles zo rooskleurig is, om er gelukkig mee te zijn..., dan vraagt zij of ik soms kapitalistische ideeën wil verkondigen.

— Neen, ik wil alleen maar zeggen, dat ik in God geloof en dat ik daar veel troost en geluk in vind; en dat het zo goed voor u zou zijn, als u ook in Hem geloofde. U spreekt met zoveel overtuiging! Jammer, dat u die niet voor God op kunt brengen... Maar ik begrijp dat u geleerd hebt, niet te geloven. Waarom zijn de kommunisten toch eigenlijk zo fel op de godsdienst gebeten?

Walja wordt kwaad. *Doerak*[2] zegt ze verachtelijk, *doerak!* en loopt nijdig weg. Ik roep haar nog na : *Spokojnoj notsji*[3], maar ze antwoordt niet. Ik heb één geruststelling : Walja kan mij niet bij de MWD aanbrengen, want het is haar als vrije burgeres verboden, met krijgsgevangenen te spreken.

*

De Pool Walotka (vier jaar tegen de Duitsers gevochten, in 1945 gearresteerd door de Russen) en ik leggen zich op de grond in het vertrek, waar de sergeant het enige

1 Neemaar! Jij gelooft nog aan een God?
2 Domkop. 3 Goede nacht.

bed des huizes in gebruik heeft genomen. Als waakhonden liggen wij voor het bed.

Dit wordt mijn eerste nacht, sinds haast tien jaren, in een soort van vrijheid, hoe betrekkelijk die dan ook wezen mag.

Maar de sergeant heeft nog geen slaap. Hij wil nog een beetje praten. Hij vraagt, of ik wel eens in Berlijn ben geweest, en als ik hem dat bevestig, verzucht hij :

— Ja, Berlijn ! Dat waren mooie dagen, toen we daar binnentrokken. Er was veel kapot geschoten, maar er stonden nog heel wat villa's overeind. En rijk dat die kapitalisten waren : ze leefden als in paleizen. In die dagen kon je als soldaat nog eens iets goeds te pakken krijgen. Eigenlijk was ik al een beetje te laat : toen wij in Frankfurt aan de Oder kwamen, was er bijna niets meer in de huizen te vinden, wat het meenemen waard was. Maar ik heb toch nog vijf horloges en een koffer vol dameskleren mee kunnen pikken. En dan die Duitse meiden zelf ! Ze spartelden wel tegen, maar nu waren wij de baas. En soms kwam er een kerel, die ons wou tegenhouden, maar die sloegen we tegen de vlakte. Een paar maanden later was de aardigheid eraf. Toen mochten we niet meer met Duitse vrouwen omgaan en ook niets meer meenemen. Dat laatste was een goeie grap : er was niets meer. Maar waarom ze ons ineens geen meisjes meer gunden ! Daar heeft een soldaat toch recht op...

Ik word misselijk van het verhaal van de sergeant. Als hij even adem schept en wellicht een woord van bewondering of afgunst van me verwacht, zeg ik :

— Ik heb slaap, sergeant. *Spokojnoj notsji.*

*

Na een ontbijt van zwart brood en melk, gaan we 's anderendaags naar de kolchoze, om aardappelen te laden. Op weg erheen, geeft Rademosjenko instructies :

— Er worden telkens drie aardappelmanden tegelijk op de weegschaal gezet. De verste mand moet je telkens een beetje omhoogdrukken. Dat scheelt ons een kilo of

vijf en dat valt niet te versmaden. Jij weet dat wel! zegt Rademosjenko lachend tegen mij. En als de opzichter niet kijkt, moet je bij het laden proberen zoveel mogelijk manden aardappelen op onze wagens te gooien, die niet gewogen zijn.

Wij maken vele kilo's aardappelen „buit". Opeens schijnt de opzichter argwaan te koesteren. Hij roept Rade=mosjenko ter verantwoording, die met gebalde vuisten op ons afkomt en ons toebuldert :

— Hela, krijgsgevangenen! lichten jullie de boel op? Eerlijk werken, anders zal ik rapport uitbrengen. *Joep voi mat!*

Dan praat hij nog even druk gebarend tegen de op=zichter. Ze steken samen een sigaret op en de zaak schijnt afgedaan. Een wagen die vol geladen is, rijdt naar een stationnetje, vier kilometer van het staatsgoed gelegen, waar de voorraden door jonge meisjes van een arbeids=brigade in een opslagplaats worden geborgen tot er vol=doende is om een treinwagon te vullen. Deze wagens wor=den verzameld en bij gelegenheid naar het kamp Kiew=Darnitza verzonden.

Het mensje, bij wie we in huis zijn, is arm. Ze wordt waarschijnlijk door haar dochters onderhouden : ze heeft geen boerenbedrijfje en behoort ook niet tot een kolchoze.

Als we 's middags een zak „uitgespaarde" aardappe=len voor haar meebrengen, krijgt ze tranen in haar ogen van vreugde en dankbaarheid.

Ze wil ons iets goeds voorzetten, *borsjtsj*, een soep van koolbladeren en vlees, het nationale gerecht van de Oe=kraïne. Ze heeft echter geen vlees, zodat de lekkernij slechts ten dele geslaagd is. Als dessert krijgen we panne=koeken, gebakken van zwart brood, melk en margarine. De buitenkanten zijn hard, het binnenste is klef.

Als *baboesjka* vraagt, of het gesmaakt heeft, zeg ik volmondig ja. Maar ik begrijp ineens, hoe het mogelijk is, dat de meeste Russen zich zoveel makkelijker in de kampen in hun lot schikken en minder spoedig ziek wor=den dan wij. „Hier krijgen we op zijn minst zes ons zwart brood, ook als we niet werken", heeft een Russische

gevangene eens tegen me gezegd. Ik begreep toen nauwelijks zijn bedoeling, maar nu is het me duidelijk.

Direct na het eten verdwijnt de sergeant van tafel en blijven wij met onze gastvrouw achter. Deze vraagt schuchter, of wij nog wat aardappelen kunnen meebrengen. Ik waag dan te vragen of haar dochters niet genoeg verdienen om haar en zichzelf te onderhouden, en dan antwoordt ze :

— Wat mijn kinderen verdienen, hebben zij nodig om zichzelf te onderhouden, om eens in Kiew naar de bioscoop te gaan, en voor avondlessen in Duits en Engels. Maar andere inkomsten dan wat zij verdienen hebben wij niet. Mijn man is gesneuveld.

De deur gaat open en er komt een nieuwsgierige buurman binnen. De man is spraakzaam en als ik vraag hoe de boeren hier leven, vertelt hij me, in een mengelmoes van Russisch en Duits, dat elk boerengezin een akker van ten hoogste een halve hectare voor eigen gebruik mag bewerken, over één koe, één varken en enige kippen kan beschikken. Van de opbrengst moet aan de staat ongeveer tien procent worden afgedragen. Krijgt de koe een kalf, dan moet dit geslacht of verkocht worden. vóór het jonge beest produktief wordt; het is niet geoorloofd, meer dan één koe te bezitten. Na het slachten moet eveneens tien procent van de opbrengst in natura of in geld aan de staat worden afgestaan.

— Je kunt hier leven, zegt de buurman, als je op een kolchoze werkt en je er nog een eigen bedrijfje bij hebt. Je moet dan ook in je vrije tijd veel werken, maar *voor je eigen bedrijfje heb je dat wel over*. Het voer voor de koe en het varken is wel een moeilijkheid, maar je kunt altijd iets van de kolchoze meebrengen. Ja, zo kunnen wij hier wel leven, al hebben wij het niet zo goed als de arbeiders in de fabrieken. Wij hebben te eten, maar alles wat het land niet opbrengt, moeten we kopen. En dat is schrikbarend duur !

*

's Avonds brengen we nog eens vijftig kilo aardappelen mee. Baboesjka is overgelukkig. We eten pannekoeken als avondmaal, met melk erbij. De sergeant heeft al een paar malen blijk gegeven van belangstelling voor de dochters: hij blijft vanavond thuis en zegt, dat wij gerust een wandeling mogen gaan maken, iets waar Walotka en ik graag gehoor aan geven.

Wij slenteren door de avondlucht en komen dan in de hoofdstraat van het dorp. Links en rechts staan kleine houten huisjes, maar er midden tussen in een flink stenen gebouw, dat het clubhuis van de plaatselijke afdeling van de partij blijkt te zijn. Wij gaan voorzichtig binnen door de op een kier staande deur en bevinden ons terstond in een vergaderzaal, waar een paar honderd mannen en vrouwen zitten te luisteren naar een toespraak van iemand, die de chef van de kolchoze schijnt te zijn.

— Er moet veel meer gedaan worden om ook hier het vijfjarenplan uit te voeren !, zegt de spreker. Als we voorheen acht uren gewerkt hebben, moeten we het van nu af tien uur doen ! Onze grote leider Jozef Stalin en het Russische volk verwachten het van ons.

Wij zijn achteraan blijven staan en sluipen op onze tenen weer naar buiten. Walotka en ik houden ons bezig met dezelfde vraag : wij hebben zoveel ontevredenheid beluisterd in de woorden van Russische mensen, zoveel armoede gezien... Slikken zij nu alles, wat zo 'n partijman hun staat voor te houden ?

Wij wandelen het gehele dorp door en keren dan weer terug. In de hoofdstraat gekomen, horen we op enige afstand de stem van de spreker van zoëven. Het was waarschijnlijk benauwd in de zaal, de deur is half open gezet. Als wij even blijven stilstaan, is de spreker juist aan zijn peroratie toe en hij beëindigt zijn rede met „Lang leve Stalin ! Alles voor Stalin en voor het Sowjet-Volk !"

En dan rijzen de mensen van hun zitplaatsen, onder luid gejuich en daverend handgeklap.

Wij verbazen ons opnieuw over de geestdrift van deze verpauperde wroeters en zwoegers. Dan wordt er een radio ingeschakeld, er klinkt Russische dansmuziek, de

mensen komen van hun plaatsen en we staan geboeid te kijken naar de felle dansen, van de vrouwen die met bonte doeken zwaaien en van de gehurkte, met de hakken slaande mannen, een meeslepend en alles doordringend rithmisch gestamp. En het is alsof ons iets van het raadselachtige van dit volk onthuld wordt.

*

Als we de volgende dag op het staatsgoed aankomen, wordt Rademosjenko medegedeeld, dat hij geen aardappelen meer kan krijgen.

— Ik heb vannacht een telegram gekregen om alle voorraden aardappelen vast te houden, zegt de chef van de kolchoze.

Dan ontspint zich tussen de kameraden de volgende conversatie :

— Maar ik heb een contract met jou, schurk, voor dertig ton. Gisteren heb ik de helft geladen en vandaag wil ik de rest hebben.

— En jij, ploert, krijgt niets meer. Bevel is bevel. Kan ik er soms wat aan doen?

— *Joep voi mat.* Ik kan toch niet aan mijn chef in Kiew-Darnitza zeggen, dat ik van de dertig ton maar de helft heb meegebracht.

— Kan mij niets schelen wat jouw chef zegt. Je bent een schoft.

— Zozo, jij bent zeker al vergeten, dat ik jou gisteren een liter wodka heb laten uitzuipen, hé varken. Waarom heb je die dan aangenomen?

De kolchozechef springt woedend op Rademosjenko toe :

— Nog één woord, onderkruiper, en ik zal jou een klap geven, dat je niet meer weet waar je staat.

Rademosjenko draait zich woedend om en sart :

— Wacht maar jongentje. Ik zal jou aanbrengen bij de Partij!

Dit helpt. De chef toomt in. Hij trekt Rademosjenko bij de arm en wandelt een meter of tien met hem op. Dan

gaan ze op de grond zitten en na enige minuten roept de chef :

— Vrachtauto volladen met aardappelen !

Wij rijden nog vijftien ton naar het stationsemplace=mentje en als wij met onze sergeant aan het avondmaal zitten, stapt Rademosjenko uit een wagen, komt luidruch=tig ons kwartier binnen en zet een halve liter wodka neer :

— Hier jongens, drink maar op. Dat hebben we wel verdiend, nietwaar ? en waggelend gaat hij weer weg.

— Ja, zegt de sergeant, onze officieren zijn beste kerels. Leve Stalin !

Hij ontkurkt de fles en zet die aan zijn mond.

*

De derde dag van ons verblijf bij *baboesjka*, nemen we afscheid van haar. Ze snikt :

— God behoede je in je verdere leven, jongen. Ik zou graag meer voor je hebben gedaan, maar we zijn zo arm !

Tegen de avond stappen we uit in het dorpje, waar de ouders van de sergeant wonen. Rademosjenko heeft dat goed gevonden. Het ouderlijk huis van onze sergeant is klein maar proper en de oude vrouw omhelst haar enige zoon, zoals iedere moeder. Zij is trots op haar grote zoon en waarschuwt de buren. Twee buurvrouwen komen helpen. Er heerst hier meer welstand dan waar wij van=daan komen. Wij krijgen een uitstekend avondmaal : gebakken aardappelen en zoveel melk als we maar willen. Daarna een compôte, bestaande uit gestoofde appels en peren en tenslotte drinken we *samogonka*, zelf gestookte jenever van aardappelen. Na het eten wordt de radio aangezet. Toevallig komt R i a s in de lucht, maar de sergeant gaat naar het toestel en zegt :

— Moskou, Kiew of niks !

Om twaalf uur komen de nieuwsberichten en vernemen we, dat Noordkoreaanse troepen sterke aanvallen gedaan hebben op de Zuidkoreaanse en vele Amerikaanse vlieg=tuigen neergeschoten hebben. „Maar het dappere Noord=koreaanse volk zàl zegevieren over de imperialisten",

klinkt het tenslotte door de ether. Dan volgt de nationale Russische hymne, waarvoor de sergeant weer uit zijn zetel komt. Hij zet de radio zo hard aan, dat het davert en de hoge heren in Moskou het haast moeten horen, dat hier een voortreffelijke patriot zit. Hij kijkt ons glim= lachend aan en zegt na afloop : „Ja, wij kommunisten zijn sterk". Slaat dit op de strijd in Korea of op het ge= luidsvolume van de radio ?

De twee buurvrouwen halen stro en spreiden het in de kamer uit, waarna wij ons erop neervlijen. Ook de ser= geant. Rademosjenko stapt in het grote bed, waarin ook de moeder van onze sergeant slaapt.

De slapers op de grond — Walotka en ik, drie andere gevangenen en onze twee sergeanten, waaronder de zoon des huizes — worden in alle vroegte haast gelijktijdig wakker door luidruchtig gekakel. Eén van ons heeft de deur laten aanstaan en nu zijn de kippen binnengekomen.

Een sergeant gaat aanstonds op jacht. Hij is boos op de rustverstoorders. Als hij een kip te pakken heeft, schreeuwt het dier, dat horen en zien vergaat. Dit ont= ketent ook bij de andere gasten de jachtinstincten. Allen doen mee aan de kippenvangst. Zeven man springen over tafel en stoelen en grijpen naar het pluimvee. Alles roept en vloekt dooreen.

Rademosjenko springt uit het ledikant. Gekleed in hemd en lange onderbroek, duikt hij onder het bed, grijpt naar alle kanten en komt weer te voorschijn, zegevierend een hoen in de rechterhand houdend, terwijl hij met de linker zich van het vuil tracht te ontdoen, dat aan zijn ondergoed is blijven plakken.

Een onvergetelijk tafereel, zoals onze officier daar staat ! Waard om in een standbeeld op het Rode Plein vereeuwigd te worden.

De moeder staat op, neemt een handveger en begint Rademosjenko te schuieren.

Wij hebben moeite, het niet uit te schateren. Als hij ons ziet grinniken stapt hij vastbesloten naar buiten. Een sergeant moet mee, om hem te assisteren. Even later komt hij terug : het ergste vuil is van zijn jaegertje. Zonder nog

een woord aan het geval te verspillen, stapt hij weer in het ledikant, om zijn slaap voort te zetten. De kippen zijn buiten gebracht en de rust is teruggekeerd. Ik dommel weer in, met de gedachte, dat de eenvoud van de Russische mensen sympathieke en humoristische aspecten heeft.

*

Een uurtje later staan we op. We wassen ons, op Russische manier : door telkens een slok water te nemen en die uit te spuwen over de handen of omhoog boven het gezicht, zodat het weer neerkomt als een douchestraal. Daarna gaan we naar de huiskamer, waar Rademosjenko, nog in zijn ondergoed, aan tafel zit met wodka voor zich.

— Wegens de goede zaken, die ik gedaan heb, zegt hij, en wegens de aangename kippenvangst van vannacht beginnen we deze werkdag met een slok *samogonka*.

In een op tafel staande beker wordt door een van de onderofficieren telkens een tiende liter ingeschonken. Ook ik krijg mijn deel en om niet onvriendelijk te zijn, drink ik het aardappelgif. Mijn goede bedoeling wordt zwaar gestraft : een uurtje later ben ik misselijk als een kat.

*

Rademosjenko gaat weer naar bed om zijn aan de jacht opgeofferde rust in te halen. Ik maak intussen met Walotka een kleine wandeling door het dorp. De mensen gapen ons aan. Wij zijn weliswaar op zijn Russisch gekleed (gewatteerde broek en jas), maar ze herkennen ons terstond als vreemdelingen. Jonge mannen in burger zijn trouwens altijd opvallend : de meesten hier dragen een uniform, althans een mooie pet met een distinctief of een ander uniformonderdeel.

Als we naar ons tijdelijk tehuis terugkeren, zien we vóór de deur van het huis een blond jongetje van ongeveer vier jaar. Het zit er stilletjes te spelen. Ik vraag aan de moeder van de sergeant, van wie dat kind is. Met een angstig gezicht kijkt ze naar het bed, waarin Rademosjenko

nog steeds zijn rust geniet, dan komen er tranen in haar ogen en ze vertelt :

— Vier maanden geleden werden de vader en moeder van dit kind — zij woonden naast ons — 's nachts door de politie van hun bed gehaald. Het kind had doorgeslapen, maar kwam de volgende ochtend huilend bij ons : „Papa en mama zijn weg !" We konden het eerst niet geloven, maar bij onderzoek bleek het zo te zijn. Voorlopig besloot ik het arme schaap bij me te nemen. Ik ben wel 62 jaar, maar er moet toch iemand voor het kind zorgen. Twee dagen later kwam de politie weer. Zij klopten bij ons aan. Verschrikt vroeg ik, wat er aan de hand was. „O helemaal niets", zei de een. We komen alleen zeggen, dat u gerust alles uit het huis van de buren kunt halen, wat u kunt gebruiken. Die komen niet meer terug. Ik vroeg waar de ouders van het kind waren, maar dat vertelden ze niet. Een paar dagen geleden heb ik een brief uit Swerdlowsk gekregen, die de vader blijkbaar naar buiten heeft kunnen smokkelen, waarin hij schreef, op weg te zijn naar Siberië, en sedert een maand niets meer van zijn vrouw te hebben vernomen. Tenslotte vroeg hij mij, voor hun zoontje te willen zorgen. Hij schreef niet, waarom hij gepakt en veroordeeld was. Ik begrijp het niet, want hij was een rustige man, die zich met niets anders bemoeide dan met zijn lessen aan de dorpsschool. In de eerste tijd huilde het kind de hele dag en riep het om zijn papa en mama. Maar het begint nu al te wennen, geloof ik.

*

Rademosjendo heeft zorgen. Hij moet nog zestig ton aardappelen hebben en kan ze moeilijk krijgen. Na een hartelijk afscheid van de moeder van onze sergeant, rijden we in flink tempo naar een dorp, ongeveer 30 km van Kiew, waar onze baas nog aardappelen hoopt los te krijgen op het staatsgoed *Krasnaja rabota*[1].

[1] Rode arbeid.

De chef voorziet dat hij tijd nodig zal hebben, om zijn zin te krijgen. Inderdaad blijft hij ruim twee uur weg. Hij heeft ons zo lang ondergebracht in een huisje, dicht bij het administratiegebouw. Er zijn twee lieve jonge meisjes, Natasja en Maroesja, die ons vertellen, dat zij op het kantoor van een groot meelmagazijn werken. De moeder kookt melk voor ons. Vol trots laten de meisjes hun koffergramofoon zien en ze draaien een paar platen : Oekraïense volksmuziek en volksdansen. Met veel gratie voldoen ze aan ons verzoek, iets voor ons te dansen. Ge=zelligheid, hartelijkheid en gastvrijheid heersen hier. Wij voelen ons dankbaar gestemd.

Hoe jammer, denk ik, van dit volk, dat het aan zulke gewetenloze schurken is overgeleverd en dat de jeugd van dit volk zo grondig, met alle beschikbare machtsmiddelen, van de schoonste volkstradities vervreemd wordt.

*

— *Dawai, dawai,* schreeuwt Rademosjenko in de deur=opening.

We gaan terug naar Kiew=Darnitza, maar met te wei=nig aardapelen, want Rademosjenko is er niet in ge=slaagd meer dan dertig ton erbij te kopen. We komen in het holst van de nacht aan. Niettemin acht Rademosjenko het noodzakelijk, majoor Isjnjew er van op de hoogte te stellen, dat slechts de halve voorraad per trein onderweg is. Hij stuurt een van de sergeants naar de woning van de commandant, een paar meter buiten het kamp, en blijft zelf met ons staan wachten. Het duurt niet lang of de sergeant komt terug, gevolgd door een donkere figuur in een bruine soldatenjas. Onder de jas steken de pijpen van een witte onderbroek uit. Met een slaperig gezicht kijkt Isjnjew ons aan, en ziet ons grinniken. Dat maakt hem nog kwader en hij brult zo hard, dat de kamphonden er wakker van worden en beginnen aan te slaan :

— Hoeveel heb jij meegebracht, Rademosjenko ?

— Dertig ton.

— Schurk, dief. *Joep voi mat.* Je wordt bestraft wegens het niet uitvoeren van een bevel.

Rademosjenko voelt zijn positie wankelen en roept :

— Maar majoor : de chef van dat staatsgoed heeft me opgelicht. *Joep voi mat.* Ik heb alles gedaan om er elders meer bij te krijgen.

— Kan me niets schelen. Jij hebt me opgelicht. Ik moet zestig ton hebben en je brengt er maar dertig mee.

— Majoor !

— Hindert niets wat je zegt. Jij hebt mij opgelicht. Ik zal morgen verder met je spreken. Dan zul je wel zien, wat er met je gebeurt. Ik wil nu niets meer horen.

De majoor draait zich om, Rademosjenko holt hem achterna, buiten zichzelf van woede en angst voor wat hem te wachten staat. De majoor opent de deur van zijn woning en Rademosjenko glipt mee naar binnen.

— Ziezo, zegt een van de sergeants. Dat hebben we al weer gehad.

De grote ingangspoort van het kamp wordt geopend en vijf tijdelijk vrijen zijn weer gevangenen geworden.

NOG STEEDS IN KIEW=DARNITZA

Ook in de kampen wordt een zenuwoorlog gevoerd, de oorlog der hoopvol stemmende geruchten. *Parolen* zeggen de Duitsers. Het zoemt nu weer door het kamp, dat bin=nenkort een groot transport naar huis gaat. Sommigen zeggen : alle Duitsers. Anderen : geen sprake van, eerst gaan de Fransen. Een derde weet uit goede bron, dat de Polen aan de beurt zijn. Welneen, zegt een pessimist, het is voor=de=gekhouderij, om ons braaf en rustig te houden. Deze laatste zienswijze berust inderdaad op een eindeloze reeks ervaringen, met de Russen opgedaan.

Maar er is toch iets van waar, deze keer. Vijf dagen voor Kerstmis 1951 worden de 25 Denen uit Kiew=Dar=nitza naar huis gestuurd. Iedereen deelt in de vreugde van de gelukkigen, ook de achterblijvende groep mensen. „Wij zullen jullie niet vergeten", roepen zij ons toe, als

zij aan de andere kant van het prikkeldraad staan. En wij hopen, dat het waar is. Zij kunnen Rode Kruispakketten verzenden. Zij kunnen de mensen in Europa wakker schudden, door te getuigen van wat ze beleefd hebben, en door bekend te maken, wie er nog steeds gevangen wor= den gehouden, alle leugenberichten uit Moskou ten spijt...

Helaas komen de meesten in zoveel particuliere pro= blemen terecht : — een uiteengerukt en verarmd gezin, een harde strijd om het bestaan, de tegenzin van de te= vreden burger om aan de ellende van anderen herinnerd te worden, wantrouwen en vervreemding — dat zij daar= aan hun handen vol hebben. En als zij spreken, gelooft men ze dan ? Of schenkt men niet vaak meer geloof aan de handige waarheidsverdraaiïngen der kommunisten en hun meelopers dan aan de woorden van oud=gevangenen, die trouwens ook zelf de ellende van hun Russische en Siberische jaren zo spoedig mogelijk wensen te vergeten.

En de voornaamste getuigen komen nooit meer terug.

Kerstmis 1951

Wij hebben een Kerstboom kunnen organiseren en kaars= jes. Vaardige handen hebben versierselen gesneden en bo= ven in de boom prijkt een ster, geknipt uit blinkend papier.

Met behulp van de inhoud der Rode=Kruispakketten hebben wij een pracht van een taart gebakken. Van weken= lang gespaarde roebels hebben we flessen wijn gekocht.

In de nacht van 24 op 25 december zitten we met onze groep rond de boom. Er wordt niet veel gepraat. Ieder is met zijn eigen gedachten en gevoelens bezig.

Daar komt de majoor binnen. Hij pakt een fles wijn, ruikt er genietend aan en zegt : „Nou, die mogen jullie hebben, hoor !" Dan kijkt hij vol bewondering naar de blinkend versierde boom. Zijn blik blijft rusten op de ster en hij vraagt :

— Maar waarom zit er boven in de boom een ster ? Jullie zijn toch christenen. Dat is de Sowjetster !

— Majoor, zegt de kameroudste, dat is de ster die de wijzen uit het Oosten, tweeduizend jaar geleden, de weg

wees naar de stal, waar Jezus geboren was, onze Heiland, de Verlosser van alle mensen.

— Zo zo, maar het is toch dezelfde ster als de onze. Tweeduizend jaar? Maar de revolutie is van 1917. Hadden jullie hem eerder?

Wij doen er, een beetje verlegen, het zwijgen toe. De majoor vraagt niet verder en laat ons alleen.

— Vrienden, zegt de krijgsgevangen generaal, die zo 'n beetje over ons vadert, laat de majoor zijn Kerstavond besteden aan het oplossen van die puzzle. Maar laten wij een glaasje drinken en voor een paar minuten vergeten, dat we nog altijd hier zitten. Maar niet dat alleen. Laten we ook bidden om vrede op aarde en voor een spoedige bevrijding van allen, die nog, ver van hun land. en van hun dierbaren, gevangen worden gehouden. Laten wij de hoop uitspreken, dat de almachtige God ook spoedig voor ons weer de Kerstklokken laat luiden.

*

Weer gaat de deur open en staat Panzew in de opening.

— Is Sundlo ook hier? vraagt hij, terwijl hij glimlachend rondkijkt.

Sundlo staat op : — Ja, hier ben ik.

— Ik moet u wat vragen. Maar laat ik u en de anderen liever niet van uw kerstviering afhouden.

Bevreemd kijken we Panzew aan. Wat zou hij van de stille, sympathieke Noor willen?

— U bent toch getrouwd, nietwaar?

— Ja zeker, luitenant. Dat weet u toch. Ik krijg toch altijd pakketten van mijn vrouw, en post niet te vergeten.

— Ja, dat is zo. — Waar slaapt u?

— Daar. Sundlo wijst in de hoek naar zijn krib, waar een foto boven hangt.

— Wie zijn dat op die foto?

— Dat zijn mijn vrouw en mijn dochtertje.

— Juist. Ben je altijd gelukkig geweest met je vrouw, of is het zoals bij zovelen : uit het oog, uit het hart?

— Luitenant. Ik ben altijd heel gelukkig met haar geweest. Mijn vrouw en kind waren alles voor me.

— Zo zo... Panzew begint vals te glimlachen. Ja ja, *das war einmal!* — in slecht gesproken Duits.

We kijken Panzew verbaasd aan. Wat betekent dat?

— Ik zal het maar meteen zeggen, Sundlo: je vrouw vraagt echtscheiding aan. Ik heb van de Noorse gezant uit Moskou bericht ontvangen en je moet nu direct beslissen, of je daarmede akkoord gaat. Begrepen?

Een dodelijke stilte. Sundlo wordt krijtwit.

— Lees het zelf maar! Panzew overhandigt met zichtbaar genoegen het schrijven van de gezant. — Anders geloof je me misschien niet.

— Wat moet ik doen? vraagt Sundlo, als versuft, nadat hij het document gelezen heeft. We zwijgen; wat kunnen we hem nu raden? Panzew staat leunend tegen de deurpost te wachten.

— Luitenant, ik moet daarover nadenken. Morgen zal ik een besluit nemen.

— Neen, neen, Sundlo, *nu* moet je beslissen. Ik moet onmiddellijk antwoord naar Moskou sturen.

Sundlo neemt Panzew op en zegt langzaam:

— Ik onderteken niets.

— Man, wees wijzer. Er zijn in Noorwegen zoveel mooie vrouwen. Maak je daar toch geen zorgen over.

Sundlo zit verslagen. Hij vraagt zich af hoe het mogelijk is, dat zijn vrouw dit gedaan heeft. Hoeveel brieven had ze hem niet gestuurd?

— Je vrouw denkt natuurlijk dat je niet meer terugkomt, verbreekt Panzew het stilzwijgen.

— Ja, springt Sundlo op. Hij kan zich nu niet langer bedwingen en springt huilend op de MWD-er toe. Ja. Dat denkt zij zeker. En jullie zijn de schuld daarvan. Jullie, die een mens zeven jaar onschuldig vasthouden in jullie concentratiekampen. Jullie, kommunisten, en niemand anders!

Panzew staat even verbluft door Sundlo's vrijmoedigheid.

— Ja, zegt hij dan, waren jullie fascisten maar thuis

gebleven, dan hadden wij niets met jullie te doen gehad. En dan had jij je vrouw nog.

Hij opent de deur en verdwijnt.

*

We zitten nog lange tijd rond de verlichte kerstboom, ieder met zijn eigen herinneringen. Ik denk terug aan de Kerstnachten, waarin ik op vierhonderd meter onder de grond kolen stond te delven. Waar zal ik het volgend jaar met Kerstmis zitten? Nog hier of thuis? En ik denk aan Sundlo, aan zijn dochter, en zijn vrouw, die van hem af wil, omdat hij toch nooit meer thuis komt...

De generaal blaast het ene kaarsje uit dat bijna is opgebrand. Hij zucht diep en kruipt dan onder zijn deken.

*

Neen, mijn herinneringen aan de Kerstviering in Kiew-Darnitza zijn niet overdeeld liefelijk. Het Sundlo-incident aan de vooravond was uitermate wrang en de avond van eerste Kerstdag bracht een verrassing, die evenmin aangenaam was.

We zitten rondom onze tafel in de barak, als een ordonnans van de MWD mij komt zeggen, dat ik mij moet melden bij Maronski, wat niets goeds voorspelt.

— Kop op, het zal wel meevallen! probeert de generaal me moed in te spreken. Maar ik ben er niet gerust op.

Maronski ontvangt me niet onvriendelijk, maar vraagt dan, opeens strak: — Wie waren uw vrienden in Stalino?

— Ik had daar geen vrienden.

— U moet mij de waarheid zeggen. Welke vrienden hebt u in Stalino gehad? Ik weet, dat u daar goede relaties bezat.

— Als u dat zo goed weet, zult u ook wel weten, wie die relaties waren.

— Ik stel vragen. U hebt alleen maar te antwoorden. Met naam en toenaam. Maar goed, ik zal u helpen. Kent u een zekere Schlawinski?

— Nooit van gehoord.

— Kent u Heinrich Kunzelmann, het kamphoofd van Stalino?

— Ja. Die ken ik goed.

— Luister dan. Ik ga nu dertig minuten weg, om u de gelegenheid te geven, rustig over Schlawinski en Kunzelmann na te denken. Ik zou namelijk graag van u iets meer over hen vernemen. Spreek de waarheid. Dat is voor u zelf verreweg het beste.

Ik zie Schlawinski nog levendig voor me. Hij woonde met Kunzelmann samen in een klein kamertje en de laatste uren, die ik in Stalino doorbracht, heb ik met hen beiden gesproken. Schlawinski is veroordeeld tot 25 jaar; daarvan heeft hij o. a. twee jaar in de grootste ellende in Warkoeta gezeten. Hij heeft mij gevraagd, dat ik zijn vrouw en kinderen in Düsseldorf zijn groeten zou overbrengen.

Kunzelmann vertrouwde ik als vriend van Schlawinski. Nu blijkt echter, dat Kunzelmann een dergenen was die de gunst van de MWD door verraad trachtten te kopen: hij heeft zowel mij als zijn kamergenoot verklikt.

De deur gaat weer open en Maronski vraagt: — Nu?

Ik zwijg.

— Had u vrienden in Stalino?

— Ja.

— Schlawinski en Kunzelmann?

— Ja.

— Juist. En wat hebt u tegen Schlawinski gezegd, vlak voordat u uit Stalino vertrok?

— Ik kan me niets meer herinneren.

— Spreek toch de waarheid! Wij hebben het heus niet op u gemunt: het gaat om Schlawinski... Heeft Schlawinski u gevraagd, bij uw terugkeer naar Nederland in Düsseldorf aan te gaan om zijn vrouw en kinderen te vertellen, wat hij en u beleefd hebben. Is dat waar?

— Neen, dat is niet waar.

— Ik heb getuigen, die het bevestigen...

— Dan zijn uw getuigen niet in orde. Ik heb Schlawinski beloofd, zijn vrouw en kinderen te vertellen, dat

hij het goed maakte en spoedig naar huis hoopt terug te keren. Méér heb ik niet beloofd. Dat zou toch ieder doen, aan wie het gevraagd werd?

— Zeker, wij stellen het zelfs op prijs, dat ú vertelt, hoe goed Schlawinski in Siberië behandeld is. Maar waarom geeft u niet toe, dat hij u ook heeft verzocht te vertellen, wat hij hier aan minder plezierige dingen heeft meegemaakt?

— Omdat Schlawinski me dat niet gevraagd heeft. Wat voor belang kon hij erbij hebben, zijn vrouw en kinderen ongerust en verdrietig te maken. Hij wilde ze juist opmonteren!

— Goed, ik schrijf uw verklaring op en u zet er uw handtekening onder. Maar wee u, als blijkt dat u niet de waarheid hebt gesproken!

Even later legt Maronski mij het papier voor en geeft me een penhouder aan.

— Ik onderteken alleen voor het ontvangen van geld. Ik heb te veel gevallen beleefd, waarin iemand door zijn handtekening te zetten zichzelf of een ander 25 jaar heeft bezorgd. Ik durf niet meer te ondertekenen...

— Zo, durf jij niet meer! zegt Maronski wit van kwaadheid. Daar zou je wel eens spijt van kunnen krijgen. *Idi! Idi!*

Toen ik in de barak verslag uitbracht, zei de generaal:

— Ik denk, dat je verstandig hebt gedaan. Vooral in je eigen belang, hoewel je een ander hebt willen redden. Maar Schlawinski heeft toch 25 jaar. Je zou zelf de dupe zijn geworden.

*

Drie dagen later heeft Sundlo de aanvraag om echtscheiding van zijn vrouw ondertekend. Hij was kapot van verdriet. „Mijn vrouw heeft mij verraden. In het zwaarste uur is zij mij ontrouw geworden", zuchtte hij.

*

In deze zelfde periode heeft me ook nog een veroordeling wegens moord boven het hoofd gehangen. Dat zat zo:

Het hoofd van het kleding- en voedselmagazijn was een Russische *starsjina*[1], die werd geassisteerd door gevangenen, o. m. door Michel Zarkowsky, een onderwijzer uit Posen, ongeveer 50 jaar oud, die in de Wehrmacht tolk was geweest, omdat hij vloeiend Russisch sprak; een rustige man, die ieders vertrouwen genoot.

De kamergenoot van Zarkowsky was Hans Rohde, een Berlijner van omstreeks 45 jaar, vader van vier kinderen, evenals zijn slaapgenoot een rustige, bescheiden man. Rohde leefde erg teruggetrokken. Vaak na het werk lag hij op zijn strozak te piekeren over thuis. Hij had één keer post van zijn vrouw en kinderen ontvangen: ze schreven toen dat ze al hun bezittingen verloren hadden en dat zij erg naar zijn thuiskomst verlangden. Die brief was het begin- en eindpunt van al zijn gedachten en de vraag, hoe het nu thuis ging, hield hem voortdurend bezig.

Op een avond in februari 1952 kwam de *starsjina* het aardappelenmagazijn binnen, waar Rohde het in die dagen nog al druk had met het sorteren van aardappelvoorraden, met zijn gewone *Dobry wetsjer Gans*[2], zonder dat de ineengedoken figuur van Rohde, op de stoel bij de warme kachel, antwoord gaf. De *starsjina* dacht, dat Rohde door de warmte in slaap was gevallen en wilde hem wakker schudden. Met een plof viel het lichaam van Rohde op de grond. Dr L. werd geroepen, en die kon slechts vaststellen, dat Hans Rohde dood was. Hij liet het lichaam terstond naar het lijkenhuis brengen.

Het nieuws wekte grote verslagenheid onder degenen die Rohde gekend hadden en de meest voor de hand liggende gedachte was, dat de altijd piekerende huisvader, in een vlaag van wanhoop, zichzelf van het leven had beroofd, hoewel niemand iets kon zeggen omtrent de manier waarop dat gebeurd moest zijn.

Maar dezelfde avond kwam Michiel Zarkowski, zenuwachtiger dan gewoonlijk, mijn kamer binnen en vroeg mij

[1] Sergeant. [2] Goede avond, Hans.

even alleen te spreken. Tot mijn grote verbazing, duwde hij me een flesje in de hand. — Daar zit azijnextract in... zei hij; de sergeant vreest, dat Rohde zich heeft vergiftigd... jij kende de arme kerel goed... wil jij dat spul op het toilet laten verdwijnen? Om de naam van Hans Rohde onbezoedeld te laten...

Daar begreep ik niets van, want Zarkowsky kende Rohde veel beter dan ik — hij was immers zijn slaap=genoot — en bovendien genoot Zarkowsky tamelijk veel vrijheid buiten het kamp, zodat hij het vergif daar zou kunnen weggooien. Ik maakte in die geest een opmerking, maar Zarkowsky zei, dat hij, juist als kamergenoot van Rohde, de aandacht zou trekken...

Tenslotte liet ik me overhalen, stak het flesje in mijn broekzak en sprak over het geval met de kameroudste. Deze was zeer verwonderd en meende, dat het flesje niet weggegooid, maar in elk geval bewaard moest worden.

Twee dagen na dit voorval werd ik bij de MWD ont=boden. Panzew en Maronski ontvingen mij met de be=schuldiging :

— Jij hebt Hans Rohde vermoord.

Mijn verbazing en verontwaardiging kenden geen gren=zen. Ik ontkende heftig, maar in plaats van daarnaar te luisteren, onderhield Panzew me over de strenge straffen die de Sowjet=Unie over moordenaars uitspreekt.

Intussen trachtte ik te begrijpen, wat voor spel hier gespeeld werd en vooral welke de rol van Zarkowsky van de rustige, vriendelijke Zarkowsky, in de geschiedenis was. Het was onvermijdelijk het voorval met het flesje bekend te maken. Zodra ik de toedracht verteld had, schoof Maronski mij een vel papier toe, met de woorden :

— Schrijf daar jouw verklaring over de dood van Hans Rohde op. Dan is de zaak in orde.

Ik spartelde tegen, door te zeggen, dat de dokter een dergelijke verklaring moest afgeven, maar Panzew zei, dat hij met de dokter niets te maken had en dat hij als MWD=chef, mij beval mijn verklaring schriftelijk te geven.

Toen schreef ik : „Hans Rohde is, volgens mij, gestor=ven aan een hartaanval."

Wat zullen ze nu zeggen? dacht ik vol spanning. Maar ze keken allen erg verwonderd, merkten niet eens dat mijn handtekening ontbrak en lieten me vertrekken.

Onmiddellijk begaf ik me naar Michel Zarkowsky en vertelde hem wat ik had meegemaakt. Zarkowsky begon zich met klem te weren tegen de mogelijke verdenking, dat hij iets met de dood van Rohde uitstaande zou heben. Ik reageerde vrij koel.

Het geval werd druk besproken. Algemeen twijfelde men aan de zelfmoordhypothese, de houding van Zarkowsky werd vreemd en verdacht gevonden, maar niemand kon zich voorstellen, welke motief Zarkowsky had gehad. Of was hij toch een stille MWD-handlanger, zoals sommigen reeds vroeger meenden? Maar wat kon de MWD dan met het geval voor hebben?

Twee dagen na mijn eerste verhoor, moest ik weer bij Panzew komen. Die gaf me toen, onder de ernstigste bedreigingen, een dubbel verbod, namelijk nooit meer met Zarkowsky te spreken en nooit meer, met wie dan ook, over de dood van Hans Rohde te spreken. Ik overtrad het verbod door Dr L. in vertrouwen te nemen. En deze vertelde mij, dat hij geen sectie op het lijk had mogen verrichten en dat dit naar een ziekenhuis in Kiew was overgebracht.

Wij stonden voor een raadsel. Het enige wat zeker was, was dit: dat de MWD er het zwijgen toe wilde doen en dat Zarkowsky op de een of andere manier erbij betrokken was. En voor mij persoonlijk heeft er nog een veroordeling van 25 jaar dwangarbeid gedreigd. Het geval Rohde is een van die duistere voorvallen in Russische kampen, die wel altijd duister zullen blijven.

Nauwelijks twee maanden later werd Michel Zarkowsky in vrijheid gesteld. Maar Frau Rohde en haar kinderen zullen vergeefs wachten...

*

In een industriewijk van Kiew, ongeveer twaalf kilometer van het kamp verwijderd, wordt een drie verdiepingen

hoog fabriekscomplex gebouwd. Gevangenen mogen er werken voor 650 roebel per maand, waarvan er 450 aan het kamp worden afgestaan, voor kost en inwoning, zodat er 200 voor persoonlijk gebruik overblijven.

Ik meld me voor dit werk en oefen zo gedurende drie maanden het beroep van betonvlechter uit. 's Morgens om zeven uur werden we door vier grote vrachtwagens, in dichte laadbakken, naar het werk gebracht en waren dan tot 4 uur, zonder middagpauze, onafgebroken in touw.

Onze schrik waren de chauffeurs van de vrachtauto's. Deze heren verkeerden gewoonlijk onder de invloed van de wodka, als zij achter het stuur plaatsnamen en vooral op de terugweg hadden zij er een kinderlijk plezier in, een soort wedstrijd te houden, wie het eerst in het kamp kwam. Zij reden zeer snel en roekeloos, tweemaal veroorzaakten zij ongelukken, waarbij behalve gewonden, ook doden vielen en zelf ben ik een keer met een bloedneus vrij gekomen van een ongeluk, waarbij enige collega's-betonvlechters met gebroken ledematen de snelheidsmanie van hun vervoerders moesten betalen.

Toen we in het kamp terugkwamen, zei majoor Isjnjew :

— Het had erger kunnen zijn. Er hadden doden kunnen vallen.

En de volgende dag speelden de chauffeurs hun spelletje als tevoren.

*

Behalve de honderd krijgsgevangenen werken er ook tien vrije Russische arbeiders op het bouwwerk. Zij monteren de centrale verwarming. Een van hen, Serge, een man van 52 jaar, wordt bij ons te werk gesteld, omdat hij niet vooruit kan wegens het ontbreken van voldoende buizen.

Op zekere dag vraagt hij me :

— Kun je mij 25 roebel[1] lenen ? Je krijgt het geld weer zo spoedig mogelijk terug.

Als ik me erover verbaas, dat hij van een gevangene

1 In 1952 is één roebel ongeveer f. 0,95 (12,50 F.)

geld wil lenen, zegt hij, dat hij dat wel moet doen, om onverwachte kosten te bestrijden. En dan doet hij mij zijn loon= en huishoudboekje open.

— Als volwassen, geschoolde arbeider, zegt Serge, heb ik een maandloon van 600 roebel, waarvan 180 roebel af= gaat aan belasting. Voor de rest kan ik voor mijn gezin zwart brood kopen (1,80 roebel per kilo); boter kost 35 per kilo en vlees 30 roebel. Voor een kilo aardappelen betalen we 1,50. Maar dan spreek ik nog niet over de huishuur (40 roebel), over kleding, ontspanning, en der= gelijke. 's Ochtends eet ik droog brood in wat zure geiten= melk of warm water. Thee of koffie zijn onbetaalbaar. 's Middags hetzelfde als 's morgens, soms aangevuld met een zoute haring of een augurk; vlees en vet als brood= belegging kennen we niet, behalve op feestdagen of als we een keer extra hebben verdiend. 's Avonds eet ik wat mijn vrouw en kinderen van het middagmaal hebben over= gehouden : groentensoep met soms een stukje worst of vlees, kasja of aardappelen met een stuk brood. Ik weet wel dat de grote heren in ons land het beter hebben, maar gewone arbeiders zoals ik leven zoals ik het u vertel. Ik heb twee stoelen thuis, de kinderen zitten op kisten, de tafel heb ik zelf gemaakt; verder hebben we ijzeren ledikanten en wollen dekens en aluminium borden en ketels. Met mijn zaag en mijn bijl en één houten koffer lijfgoed is dat alles wat met ons meegaat als we ooit verhuizen. Als ik ziek word, kan ik naar de staatsdokter gaan; maar als ik geen arbeid verricht, krijg ik geen geld, want wie niet werkt hoeft ook niet te eten. Als je kinderen hebt, die ook wat inbrengen en als je vrouw ook werkt, kun je je kosten dekken. Er zijn wel mensen die mooie meubels en stofzuigers en goede radiotoestellen hebben ; maar in gezinnen zoals het mijne, waar de vader de kost moet verdienen, daar zult u zulke dingen niet vinden. Bij ons moeten we het ene gat met het andere stoppen...

*

De Russische arbeiders en de krijgsgevangenen kunnen het goed met elkaar vinden. Ik ben niet de enige die geld uitleent en we ruilen ook de vreselijk zoute vis, die ons wordt toebedeeld, en die de Russen erg lekker vinden, tegen een paar slokken melk. Zo komen we gemakkelijk met hen in gesprek en omdat ze weten dat ze ons wel vertrouwen kunnen, luchten ze hun hart.

Er werken ook meisjes : ze lossen stenen, duwen kruiwagens en stoken ketels — zoals ik ze aan het front in de loopgraven zag.

Er zijn knappe meisjes bij, maar de eenheidsschoenen de smakeloze rok en blouse, en 's winters de gewatteerde lange broek en jas, die zij dragen, flatteren haar niet.

Een meisje van een jaar of twintig met wie ik mijn visrantsoen tegen koude aardappelen ruilde, wilde van me weten, hoe de vrouwen bij ons in Europa leven. Zij had daar dingen over gehoord, die op een sprookje leken, b.v. dat er gewone arbeidende meisjes waren, die drie of vier jurken en dan nog verschillende blouses en rokjes bezaten en vrouwen van arbeiders, die een tapijt op de vloer hadden en beklede meubelen... Hààr droom was een mantelpak, maar het goedkoopste kostte 400 roebel, dat was precies haar hele maandloon. En dat was, samen met het loon dat haar moeder met landarbeid verdiende (haar vader was gesneuveld) voor andere dingen nodig...

Ik wist niet goed, wat ik op dit alles moest antwoorden. En toen ze fluisterend vroeg, of ik haar, als ik vrijgelaten werd, niet naar Nederland kon meesmokkelen, heb ik maar eens hulpeloos geglimlacht.

De behoefte van Russische arbeidersvrouwen aan iets specifiek-vrouwelijks leidt soms tot vreemdsoortige uitwassen; zo zag ik in Kiew eens twee meisjes van een jaar of achttien, bezig met straten vegen : ze hadden allebei vuurrode lippen en nagels, met het gemeenste rood bewerkt dat men zich denken kan...

De wintermaanden gaan voorbij en als de eerste lentezon door de wolken breekt, probeert de kampleiding ons op te vrolijken met de belofte, dat vele krijgsgevangenen spoe= dig hun vaderland zullen terugzien. Niemand gelooft deze verhalen meer, en toch hoopt ieder, dat het deze keer eens geen zoethoudertje is.

Op 20 mei deelt Isjnjew mede, dat op 24 mei driehon= derd Duitse krijgsgevangenen worden gerepatrieerd.

Daags vóór laatstgenoemde datum worden plotseling ruim tweehonderd anderen naar een woudkamp overge= bracht in het Noordelijk deel van Kiew : een verrassings= operatie, waardoor het meegeven van boodschappen en briefjes aan de vertrekkende Duitsers onmogelijk wordt gemaakt.

Met één van de twee andere Nederlanders behoor ik ook tot de tweehonderd. Het woudkamp, 34 km van Kiew=Darnitza ligt afgesloten van de buitenwereld, mid= den in de bossen, en is zo onherbergzaam, dat zelfs de vogels de streek schijnen te mijden. Wel houden zwermen muggen en andere insecten ons hier gezelschap. De een= zaamheid is volkomen. Men bespeurt hier slechts dag en nacht het ruisen van de wind in de bomen. De naar= geestigheid van de streek doet aan Siberië denken. Voor velen is dit, zoals voor mij, een nieuwe schakel in een eindeloos schijnende reeks overplaatsingen en sommigen, die door alle ellende heen altijd nog het hoofd boven water wisten te houden, zijn nu aan het eind van hun weerstandsvermogen en ziet men in dit barre oord moe= deloos voor zich uit staren.

Daags na de aankomst in het nieuwe verblijf gaan 180 man — twintig man blijven achter als kamppersoneel en zieken — naar een vier km verderop gelegen project, eveneens midden in de bossen gelegen. De joodse bouw= directeur vertelt ons wat er aan de hand is met het bouw= werk, dat half gereed voor ons oprijst. Het moet een sanatorium worden. In 1948 zijn krijgsgevangenen ermee

begonnen, maar bij gebrek aan aanvoer van werkkrachten uit Kiew is het werk stilgelegd.

— Als jullie nu hard werken, worden jullie, zodra de bouw gereed is, naar je vaderland teruggestuurd ! besluit de welsprekende directeur.

Sarcastisch hoongelach en uitroepen als „Al weer?" „Waar heb ik dat meer gehoord?", „Wij hebben de buik vol van jullie beloften", vormen het antwoord van de moegetergde mannen. Een bouwkundige roept : „Dat is een karwei voor twee jaar !" „Een levenspositie", zegt een ander, „wij weten hoe het hier gaat : als er stenen zijn, kunnen de timmerlui niet vooruit, en als er hout=voorraden zijn, zijn de metselaars gedwongen het werk stil te leggen bij gebrek aan stenen en cement."

De bouwdirecteur gaat daar niet op in.

Van de mogelijkheid tot geld verdienen, die er sinds 1950 voor de krijgsgevangenen bestaat, bemerkt men niet veel in dit kamp.

De directeur schroomt niet, zich ten overstaan van ons over zijn financiële moeilijkheden te beklagen : „Ik heb twee miljoen roebel ter beschikking gekregen en het geld is bijna op; wij moeten dus opschieten."

Na een maand werken ontvangen vier van de 180 man elk acht roebel. Op het hevig protest van de krijgsgevan=genen verklaart de directeur :

— Jullie hebben precies 450 roebel verdiend en die zijn net genoeg voor jullie levensonderhoud. Ik heb de vier man die acht roebel ontvingen, uit mijn eigen zak betaald ! De vier bevoorrechten hebben vier weken lang acht uur per dag wagens cement vervoerd.

— Jullie schelden op de kapitalisten, roept één van ons, en verdedigen zogenaamd het proletariaat. Maar wij on=dervinden de werkelijkheid.

— Jullie vergeten, dat jullie gevangenen zijn.

— O juist, en met gevangenen doen jullie wat jullie willen ?

— Als jullie niet meer werken, saboteren jullie. Op die manier worden jullie rijp voor Siberië.

Dit is altijd het laatste redmiddel : Siberië. Verschil=

lenden van ons weten, wat dit woord inhoudt. Daarom zwijgen we.

Men besluit een langzaam-aan-staking te beginnen. Deze is ongeveer een maand aan de gang, als op een morgen, midden juli, Willie, onze brigadier, komt aanlopen en mij toeroept :

— Hans, schei er uit. Jij en de andere Nederlander gaan op transport.

Verschrikt kijken we hem aan. Transport — dat kan van alles betekenen. We proberen iets naders te weten te komen, maar Willie weet niets.

We laten ons werk in de steek en nemen snel afscheid : repatriëring ? of opnieuw gevangenschap, strafcel of dodenbunker ? Hier is alles mogelijk.

Wij melden ons met zijn tweeën aan het wachthuisje, voor het vertrek naar het onbekende.

WEER TERUG NAAR KIEW-DARNITZA

De bewakingssoldaat brengt ons eerst naar het woudkamp. Wij proberen iets te weten te komen, maar het enige wat hij ons kan vertellen is, dat MWD-luitenant Panzew op ons wacht.

Dat blijkt inderdaad het geval. — Jullie nemen wel de tijd ! zegt hij als begroeting. — Ik sta hier al een uur te wachten.

— Ik wacht al tien jaar... waag ik op te merken, waarop Panzew zegt, dat ik mijn brutale mond moet houden. Tevens deelt hij mede, dat we naar Darnitza teruggaan.

De onzekerheid duurt onverminderd voort, maar toch is het, hoe verder we het troosteloze woudkamp achter ons laten, of we naar een meer menselijke wereld met hoopvoller perspectieven terugkeren.

De auto rijdt over de laatste grote heuvel vóór de stad en daar ligt Kiew voor ons, met zijn prachtige entree over brede verkeerswegen en rechts van ons de Dnjepr, druk bevaren door stoom- en motorboten.

Voor de grote kamppoort zitten drie officieren in de

zon. Als Panzew uit de auto stapt, staan zij op om hem te groeten. Meteen werpen zij een blik op mij en ik meen een grijnslachje op hun gezicht te zien, dat niet veel goeds voorspelt.

Ik zie oude bekenden weer, en die vertellen, dat er op 24 mei 280 Duitsers naar huis zijn gegaan. Alle doktoren en officieren zijn vastgehouden.

Ik vertel van het woudkamp. Niemand begrijpt iets van de situatie en ik pijnig mijn hoofd af met de vraag, of het gunstig of ongustig is, dat ik naar Darnitza terug ben gekomen.

*

De MWD heeft vele pijlen op haar boog : de een stuurt zij als dwangarbeider, de ander als „vrije burger" naar Siberië. Dit laatste viel, een paar dagen nadat ik in Kiew-Darnitza was teruggekeerd, een kampgenoot ten deel, met wie ik altijd op vriendschappelijke voet had verkeerd : A. C., zoon van een koopman uit Moskou. De vader van C. was in 1921 naar Hamburg uitgeweken, de zoon was toen één jaar oud. De jongen was in Hamburg opgegroeid, in 1940 bij het Duitse leger ingelijfd, waar hij tot aan zijn gevangenneming in 1944 als tolk dienst deed in een staf te Warschau. Hij zat nu al acht jaar gevangen en was één keer verhoord.

Veertien dagen na het vertrek van de 280 Duitsers was hij bij de MWD geroepen voor een nieuwe verhoor. Ze beschuldigden hem, aan een zuiveringsactie te Warschau deelgenomen te hebben. Hij had dit ontkend.

Toen had de verhoorsofficier het over een andere boeg gegooid : geef toe, dat je een Rus bent en geen Duitser ! eiste hij. Maar hij had herhaald, dat hij van zijn eerste jaar af in Duitsland geleefd had en zich Duitser voelde. „Ik hield hier hardnekkig aan vast, verklaarde A. C. me, ook al omdat iedere kans verkeken zou zijn op terugkeer naar het Westen, in geval ik erkende een Rus te zijn".

Maar de verhoorsofficier Poeskow zei : — U draagt een Russische naam, dus u bent een Rus.

Daarna was hij twee weken lang vrijwel dagelijks aan kruisverhoren onderworpen en van spionnage, landverraad, heulen met de vijand beschuldigd. Tot hij uitgeput in het hospitaal terecht kwam. En daar had hij bericht ontvangen, dat Moskou besloten had, hem op te leggen : tien jaar het Sowjet-Vaderland te dienen „als vrije burger" te Krasnojarsk in Siberië.

Toen ik afscheid nam, vroeg C. me, met ogen vol tranen, te zijner tijd zijn moeder te Hamburg te willen bezoeken.

*

Een soortgelijk lot trof terzelfdertijd het joodse meisje Evelyn B. en haar broer Hans. Zij waren in 1936 met hun ouders uit Duitsland naar Letland uitgeweken en hadden te Riga een textielfabriekje gesticht. Toen in 1939 de Russen de Baltische staten overrompelden, werd hun fabriek gesloten en werd de familie wegens haar Duitse afkomst geïnterneerd.

Toen ze gehaald werden, had de vader van B. zijn jas van de kapstok willen nemen, maar de politiekapitein had hem lachend gezegd : „Het is zulk mooi weer, dat u geen jas nodig hebt".

Natuurlijk beriepen zij zich erop, dat zij als Joden uit Duitsland waren gevlucht, maar de majoor die hun verhoor leidde, verklaarde, dat hij daar niets mee te maken had.

Zij waren, van alles beroofd, in de gevangenis opgesloten en, samen met vele anderen, in een goederenwagen naar Karaganda gevoerd. Als staatsgeïnterneerden kregen zij per dag vier ons brood en een bord eten uit een centrale keuken.

Toen had de vader bevel gekregen in de Kirow-mijn te gaan werken. Na dertig dagen arbeid was de man doodziek in het hospitaal afgeleverd en, nog vóór zijn herstel, door het gerechtshof te Karaganda tot 25 jaar dwangarbeid veroordeeld, wegens spionnage en arbeidsweigering. Dit gebeurde in 1939 en sindsdien ontbrak

elk bericht over de verdere lotgevallen van de ongelukkige man.

De moeder was, na dertien jaar kampellende, in 1952 in Kiew-Darnitza gestorven en de zoon en dochter?

— Panzew heeft ons verzekerd, dat wij, volgens een nieuwe verordening, binnenkort de Russische nationaliteit verkrijgen en dan „als vrije burgers" in Krasnojarsk te werk worden gesteld.

*

Tot mijn niet geringe verbazing, liep ik, na mijn terugkeer in Kiew-Darnitza, de oude kommunist Max Emensdorfer weer tegen het lijf. Gezien zijn antecedenten en de rol, die hij tijdens de oorlog in het Komitee Freies Deutschland speelde, had ik verwacht, dat hij al lang een of ander belangrijke functie in Sowjet-Duitsland zou vervullen. En nu liep hij nog (of weer) achter prikkeldraad!

Terstond na de oorlog was hij naar Berlijn gestuurd, om daar als propagandaleider te gaan werken. Hij had zijn benoeming met geestdrift aanvaard, maar twee dagen na zijn aankomst toestemming gevraagd om zijn te Frankfurt am Main wonende moeder, na zoveel jaren afwezigheid, te mogen bezoeken. Hij zou dan tevens contacten leggen met West-Duitse kommunisten.

Hij richtte dit verzoek schriftelijk rechtstreeks aan zijn oude strijdmakker Walter Ulbricht, die een groot man was geworden. Acht uur later werd hij door de MWD gearresteerd en in Auschwitz ondergebracht, hetzelfde kamp waar hij vóór de oorlog door de nazi's was uitgehongerd. „Zij het dan minder erg dan later door mijn eigen kameraden", aldus Emensdorfer woordelijk. Later was hij op transport gesteld naar Minsk, dezelfde stad waar hij in 1943 door luidsprekers naar de Duitse linies had geroepen: „Wie zich overgeeft, wordt terstond na het einde der gevechtshandelingen gerepatrieerd".

Wat Emensdorfer mij niet vertelde, maar wat ik van een Duitser vernam, die ook in Minsk had gezeten, was dit: dat Emensdorfer door de Russen beschermd was

moeten worden, om niet, na zijn aankomst in het kamp, door zijn landgenoten gelyncht te worden.

Tevergeefs had hij jarenlang gepoogd, opnieuw met Pieck en Ulbricht in contact te komen, „om het misverstand op te helderen". Tenslotte was hij dan in het repatriëringskamp terechtgekomen. Maar Maronski had hem gezegd, dat de regering van de D.D.R (Deutsche Demokratische Republiek) hem als een verrader beschouwde.

Op de lijst van de 218 Duitsers kwam zijn naam niet voor. Maar nu was ook hem medegedeeld, dat hij de volgende tien jaar van zijn leven „als vrije burger" ergens in Siberië zou mogen doorbrengen.

*

Zo vernam ik, de eerste dagen na mijn terugkomst in Kiew-Darnitza, enige voorbeelden van iets dat de MWD ook al als „repatriëring" scheen te beschouwen. Ik begon me al af te vragen, of Krasnojarsk misschien ook mijn voorland was, toen ik, samen met twee andere Nederlanders, op 22 juli 's ochtend om tien uur bij de MWD ontboden werd : bij Panzew, Maronski en een kapitein uit Kiew.

De laatste stelt me de vraag :

— Waarom gelooft u teruggekomen te zijn uit het woudkamp ?

— Dat weet ik niet, kapitein.

— Maar het zal toch wel een doel hebben, dat men u heeft laten terugkomen ?

— Dat neem ik graag aan, kapitein. Maar ik denk dat het niet veel goeds te betekenen heeft.

— U bent een grappenmaker, lacht de kapitein. — Hier, ik zal het u maar onmiddellijk vertellen. Hij schuift een vel papier naar me toe en zegt : — Dit is het bevel uit Moskou, volgens hetwelk u gerepatrieerd zult worden !

Ik sta met stomheid geslagen. Repatriëring ?

— Heeft u mij verstaan, Wigmans ? vraagt de kapitein met zijn vriendelijkste glimlach.

— Neen, antwoord ik verbouwereerd.

— U wordt gerepatriëérd !

Als deze woorden voor de tweede maal hoor, springen me de tranen in de ogen. Gerepatrieerd worden, vrijheid ! Nederland ! Ik kan het niet geloven... Droom ik ? Zou het waar zijn ? Ik zie gezichten voor me van mensen, die gerepatrieerd werden in Brest-Litowsk, op telefonisch tegenbevel uit Moskou, weer teruggejaagd werden naar het Oosten.

De kapitein haalt me uit de droom :

— Binnen tien dagen bent u in uw vaderland terug.

Ik kan het moeilijk geloven, ofschoon ergens in mijn hart een stem zegt, dat de kommunisten deze keer de waarheid spreken.

— Is het werkelijk waar, kapitein ?

Nu rollen de tranen over mijn gezicht. Na tien jaar voor het eerst weer tranen van blijdschap. Als in een bliksemflits schieten àlle ervaringen van de afgelopen jaren door mijn herinnering. Maar dan ineens verdringt de toekomst het verleden : naar huis terug... Voor het eerst realiseer ik me, dat er helemaal geen zekerheid is, dat mijn familie er nog is. Misschien zijn zij wel door de Duitsers gearresteerd, toen dezen ontdekten dat ik gedeserteerd was. Wat weten mijn ouders over mij ? Zij hebben nooit één kaart van mij ontvangen, evenmin als ik ooit één bericht van hen heb gezien.

*

Van 22 tot 31 juli had ik negen slapeloze nachten. Voortdurend de schrijnende vraag : is het deze keer waar ? of weer bedrog ?

Overdag zit ik soms een hele tijd te dromen, of ik loop gejaagd en zenuwachtig heen en weer. Ja, ik ben, ondervoeding en ontbering ten spijt, de jaren door gezond gebleven, en tot voor kort was ik altijd kalm op het ijskoude af, ook in spannende situaties; maar sinds 22 juli hebben de zenuwen mij te pakken. Ik denk, dat ik ook te veel rookte, juist om mijn zenuwen te kalmeren. Toen het in 1950 mogelijk werd, zich sigaretten te verschaffen, rookte

ik er ongeveer tien per dag; de laatste tijden in Kiew-Darnitza blies ik wel 25 Pamirs per dag de lucht in.

Op maandag 28 juli liet de betalingsofficier mij komen en telde over de maand mei 200 roebel voor me neer. Ik vroeg om mijn loon over juli, maar kreeg ten antwoord, dat ik toch naar huis ging en in Nederland niets met roebels kon beginnen. Ik hield vol, dat ik recht had op het geld, maar het baatte niet. Toen besloot ik :

— Als u het mij nu niet kunt uitbetalen, geef het dan maar aan degenen die achterblijven; die kunnen wel iets extra gebruiken.

— Wie hier blijft, krijgt voldoende te eten en te drinken, luidt de repliek. Men behoeft er geen ogenblik aan te twijfelen, dat het heerschap het geld in zijn eigen zak gestoken heeft.

Valse verklaring

Donderdag 31 juli moet ik bij Panzew in de verhoorskamer komen. Ik tril van angstige spanning. Tot twee maal toe klop ik dodelijk zenuwachtig op zijn deur, zonder dat er antwoord komt. Dan vliegt de deur ineens open en Panzew beveelt met keiharde stem *Pojdi sjoeda*[1]. Dat dik doen en luid schreeuwen ken ik al sinds jaren : het is mij zo vertrouwd, dat ik mijn kalmte erdoor terugkrijg en rustig voor het bureau blijf staan, waarachter de MWD thans door Panzew alleen vertegenwoordigd wordt. Panzew schijnt geprikkeld. Onbeheerst geeft hij zich bloot met de woorden :

— Je zit hier dus voor het laatst tegenover me. Maar als ik het alléén voor het zeggen had, kwam jij nóóit meer thuis. Jij hebt, naar mijn zin, een beetje te veel gezien en veel te weinig geleerd...

Dan schakelt hij over op zakelijkheid :

— Wanneer ben je in krijgsgevangenschap gekomen ?

In zulke soort vragen, die stilzwijgend de waarheid

1 Kom hier.

vervalsen zijn MWD=Russen sterk. Maar ik trap er niet in. Ik antwoord :

— Ik ben niet in krijgsgevangenschap gekomen. Ik ben op 24 juni 1942 vrijwillig naar jullie overgelopen, omdat ik jullie als bondgenoten beschouwde.

— *Da, dà ! Etowo ja znajoe*[1], luidt de driftige bevestiging —. Maar zet hier toch maar even je handtekening onder...

Panzew geeft me een papiertje, waarop hij eigenhandig heeft geschreven :

Ik, Johannes Henricus Wigmans,
geboren 1 September 1923 te Aarle=Rixtel (N. B.) Nederland, ben op 24 Juni 1944 in Sowjet=Russische krijgsgevangenschap geraakt.
Ik zal deze verklaring herhalen bij mijn terugkomst in Nederland. Indien ik deze afspraak niet nakom, stel ik mij bloot aan vergeldingsmaatregelen van de MWD, die deze zal doorvoeren tegen ondergetekende, *J. H. Wigmans.*

— Luitenant Panzew, waarom deze valse verklaring? Het is een leugen.

— *Moltsji*[2] *!* schreeuwt Panzew. Daarna gaat hij op rustiger toon verder : — Jij ondertekent deze verklaring. Als je weigert, sta ik er persóónlijk voor in, dat je repatriering niet door gaat. Eén telefoontje en je kans is verkeken.

Ik ben in een geweldige tweestrijd. Een paar minuten geleden zei Panzew, dat hij me hier zou houden, als hij het voor het zeggen had; nu beweert hij, dat hij met één telefoontje mijn repatriëring ongedaan kan maken. Is dat laatste grootspraak? Hoever reikt zijn arm?

Als ik deze valse verklaring onderteken, op welke manier zullen ze daar dan misbruik van maken? Maar als ik niet onderteken en Panzew zou mij inderdaad vast kunnen houden?

1 Ja, ja, dat weet ik. 2 Zwijg.

Hoe zwaar het me ook valt, ik neem de pen aan en schrijf onder de verklaring: „J. H. Wigmans".

Met een zucht geef ik de pen terug. Het zit me niet lekker, dat ik, voor het eerst, een openlijke leugen met mijn naam gedekt heb.

Panzew grinnikt bij het zien van mijn aarzeling en twijfel. Als ik hem het ondertekende papiertje teruggeef, schreeuwt hij: — Verdwijn, *Christ!*

*

Met dat al schijnt mijn terugkeer naar huis nu wel zeker. De volgende ochtend, 1 augustus, zegt Rademosjenko, dat ik om half elf bij hem moet komen, voor kleren. Ik ben er op de minuut, maar Rademosjenko heeft geen haast, om 12 uur komt hij aanwandelen.

Tevoren heb ik afscheid genomen van hen die achterblijven. De mensen die ik de laatste jaren heb leren kennen en waarderen, zijn ofwel al naar huis, ofwel dood, ofwel naar Siberië — wat ook een soort dood is. Er zit iets zeer pijnlijks in zo 'n afscheid; je schaamt je haast voor je geluk, terwijl anderen door blijven gaan in de eeuwige tredmolen... Ik zie nog de betraande gezichten voor me van enkele Finnen, een paar Noren, een Duitse dokter, de Polen, met wie ik in die laatste uren sprak.

En ook nu weer, zoals ik dat bij haast elk afscheid sinds jaren heb meegemaakt, vragen de achterblijvenden, hen niet te vergeten en in de vrije wereld te vertellen, wat zich in de Sowjet-Unie afspeelt... Want misschien is dit een van de grootste kwellingen voor de miljoenen, waar ik er één van was, dat zij zich verlaten en vergeten voelen door hen, op wie al hun hoop gevestigd is, dat de publieke opinie en de regeerders in de landen van het Westen zoete brodjes bakken met Moskou — zoals ze het jarenlang met Hitler hebben gedaan — en de slachtoffers van het Sowjet-regiem vergeten... of misschien wel denken, dat het allemaal zo erg niet is...

De poort is achter me gesloten, want het kledingmagazijn ligt buiten de omheining.

— Uitkleden! commandeert Rademosjenko. En voor de laatste maal sta ik naakt voor een der talloze Stalinnetjes die mijn pad gekruist hebben. Ik hoop althans, dat het nu inderdaad de laatste maal is. Het gebruikelijke grondige onderzoek naar smokkelbriefjes wordt ingesteld; maar de boodschappen en adressen, de namen en feiten, die ik in mijn geheugen heb geprent, onttrekken zich aan blik en greep van meneer Rademosjenko.

We staan hier met zijn drieën, de twee andere Nederlanders en ik. We krijgen elk ondergoed, voetlappen, een paar legerschoenen, een gewatteerde jas en broek, en... een blauwe werkbroek en kiel. De schoenen zijn me twee maten te groot. — Ik heb geen andere dan maat 43, verklaart Rademosjenko. En als ik vraag, wat we in augustus met de gewatteerde winterkleren moeten beginnen, spreekt Rademosjenko het woord dat alle vragen beantwoordt:

— Bevel van Moskou!

Dan gaat onze bekleder met ons naar Maronski, die alles wat we bij ons hebben aan een inspectie onderwerpt. Hij maakt alle pakjes sigaretten open (bij mij alleen al 100 stuks) en controleert zelfs de sigaretten afzonderlijk, door er uit elk pakje een paar voor den dag te halen en deze tegen het tafelblad te kloppen.

Terwijl wij toekijken, houdt hij tegen elk van ons kleine toespraken, die hierop neer komen, dat alleen het uitdrukkelijk bevel van Moskou ons naar huis stuurt, dat hij ons vertrek diep betreurt, en dat hij een goede dag zou hebben, als hij bij één van ons of liefst bij ons alle drie iets vond, op grond waarvan hij ons vast kon houden.

— Maar jullie zijn nog niet over de grens! Misschien komt er nog wel een tegenbevel uit Moskou. In dat geval verheug ik me nu al op het weerzien met de heren!

De opwekkende woordenstroom van Maronski wordt onderbroken doordat de kapitein binnenstormt, die enige dagen geleden de repatrieringsbrief bracht. Hij geeft ons poeslief de hand met de woorden:

— Ik wens u alle goeds, en ik vertrouw er op, dat u

overal de waarheid zult vertellen over de Sowjet=Unie Het duurt misschien niet lang, of wij zien elkaar in Nederland terug. En wee jullie, als je propaganda tegen ons gemaakt hebt!

— Hoe bedoelt u dat, kapitein, vraag ik onschuldig Komt u zelf naar Nederland?

— Ja, als het Westen, als de Verenigde Staten en Adenauer oorlog met ons willen, kunnen ze die krijgen. En wat zullen ze lopen! Als een haas voor de vos! In paniek en chaos zullen de kapitalisten ten onder gaan!

Voor ik het weet, ontsnapt me het woord: Misschien...

Woedend schreeuwt Panzew:

— Die heeft nog niets geleerd. Over een paar maanden zit hij in Korea!

De chauffeur die ons naar het station moet brengen, is binnengekomen.

— De wagen staat voor.

We rijden voor de laatste maal over de lange noodbrug over de Dnjepr naar het station van Kiew.

VAN KIEW NAAR BREST=LITOWSK

Op het station moeten we een uur wachten. Er duikt een majoor op, die de begeleidende officier om onze reispapieren vraagt. Na een langdurige controle geeft hij ze terug en overhandigt tevens een opgerold document.

Wanneer de majoor weg is, vraag ik aan de officier, wat dit te betekenen heeft.

— Dat is iemand van het ministerie van binnenlandse zaken uit Kiew. Hij geeft bericht aan Brest=Litowsk; dan kunnen ze jullie daar verwachten. Ja, wij werken nauwkeurig in zulke zaken.

Het enige wat daarop te zeggen valt, is: Inderdaad!

Om 16.40 stappen we met zijn vijven in een compartiment voor ons alleen. De medereizigers elders in de trein zijn in hoofdzaak militairen.

*

Zaterdagsochtends, 2 augustus, arriveren we op het station van Brest-Litowsk (Pools : *Bresc nâd Bugiem*), de hoofdstad van de Poolse provincie Polesië en gelegen aan de Boeg; het grensstation tussen Rusland en Polen. In 1918 ondertekende Trotsky hier de afzonderlijke vrede tussen Duitsland en Rusland. In de tweede wereldoorlog is er fel om deze stad gevochten.

Volgens het reisschema hebben we twee uur oponthoud. Terwijl de officier de papieren van de drie Nederlanders laat contrôleren op de grenspost, blijft de bewakingsergeant in onze buurt.

Hij komt op mij af en zegt :

— Als ik je een goede raad mag geven, maak dan al het geld op, dat je nog hebt. Bij de grensoverschrijding wordt toch alles afgenomen.

— Ik heb, om de waarheid te zeggen, geen cent meer bij me, antwoord ik in het Russisch.

Maar omdat ik voel waarom het gaat, vervolg ik :

— Ik wil echter wel de gewatteerde jas en broek verkopen, want daar heb ik toch niets meer aan.

— Akkoord.

Ook mijn metgezellen besluiten zich te ontdoen van de winterkleren. Zo trekken we er op uit, om de kledingstukken aan de man te brengen.

— Wees voorzichtig ! Iedere tweede man is geheime politie !, waarschuwt de sergeant nog.

We lopen het emplacement over en komen aan een opslagplaats, waar twee Russen werken, die blijkbaar bekenden van onze begeleider zijn. We bieden hun de jassen en de broeken aan en ontvangen zonder enige moeite elk tachtig roebel. De sergeant, die op de uitkijk heeft gestaan, straalt over zijn hele gezicht, als ik hem van de transactie vertel.

— Prachtig, dat hebben jullie er goed van afgebracht.

Plotseling komt er een Rus op ons toegelopen, die op ons wijst en schreeuwt : *Spekoelant ! Spekoelant !*

Maar op hetzelfde ogenblik ontdekt hij dat de sergeant onze „kameraad" is, en dan duikt de man onder in de mensenmenigte. Onze begeleider heeft het echter warm

gekregen, trekt ons aan de arm en fluistert : *Begomm, begomm*[1]. Hij loopt snel. Wij hem achterna.

Na een paar honderd meter blijven we staan en kijken achterom. Daar loopt in de verte de Rus van straks, op de voet gevolgd door een *milizener*[2]

De sergeant roept :

— Kom vlug. Terug naar het perron !

We rennen alsof ons leven er van afhangt — en waarschijnlijk is dit ook het geval. Over de sporen draven we naar het perron, recht naar de plek, waar we met de officier hebben afgesproken. Deze staat reeds naar ons uit te zien en begrijpt, na enige verwarden woorden van zijn sergeant, waar de wind vandaan komt. Dan gebeurt er weer zo iets ongelofelijks als men wellicht slechts bij Russen kan meemaken : de officier pakt zijn kepi, geeft die aan de sergeant en neemt diens hoofdbedekking. Dan brengt de officier drie onthutste Nederlanders naar het toilet en duwt ze binnen.

— Blijf hier tot ik terug kom, zegt hij haastig en sluit de deur.

Na een half uur komt hij ons verlossen met de woorden :

— Kom, laten we wat wodka kopen. Ik ben dorstig. Jullie ook ?

Wij willen onze dankbaarheid voor onze redding tonen : van de 240 roebel, die wij te zamen bezitten, kopen we voor officier en sergeant elk een fles wodka, en voor onszelf een reep chocolade, een ijswafel en bonbons.

Zo vieren wij de goede afloop van een avontuur, dat ons op het laatste ogenblik nog duur te staan had kunnen komen.

*

Wij zitten in de wachtkamer en het loopt tegen twaalf uur. Onze twee begeleiders soezen hun wodka-roes uit. Daar komt iemand van de MWD op hen toe, om ze te wekken. Wij moeten de zaal verlaten. Op de vraag van de officier, waarom ? verklaart de MWD-er :

1 Vlug, vlug ! 2 Politie-agent.

— Er moet plaats gemaakt worden voor de Poolse sportdelegatie. Die is van de Olympische Spelen in Helsinki op doorreis naar Warschau.

Alle wachtenden ontruimen de zaal. Even later worden de deuren op één na gesloten en zien we de sportlui binnenkomen. Zij zijn van alle andere aanwezigen gescheiden, en kunnen met niemand spreken. Over een uurtje zullen ze met een speciale wagon naar de Poolse hoofdstad terugreizen.

Op het perron gaan onze begeleiders op hun houten koffer zitten en zetten hun dutje voort. Met zijn drieën slenteren we heen en weer en kijken naar de drukte.

Honderden mensen zitten op de betonnen vloeren van de perrons, mannen en vrouwen, meestal in uniformen, weinig in burgerkleding, soms enige vergezeld van kinderen in weinig aantrekkelijke kleertjes.

Ertussendoor lopen tientallen oude haveloze mensen te bedelen. Ze rapen stukken brood op, die zijn weggeworpen door soldaten en officieren, en vragen zwijgend om geld, door hun hand op te houden. Enkelen trachten armzalige snuisterijen van de hand te doen.

Waar deze taferelen dagelijks te zien zijn, stompt het medegevoel af. Een oud vrouwtje steekt smekend haar hand uit naar een paar soldaten, die staan te eten. Een van de dapperen geeft haar een schop, waardoor het mensje valt. Onder het gelach van de anderen, komt zij overeind en strompelt verder.

Als zij in mijn nabijheid komt, roep ik haar en geef ik haar een stuk brood van twee kilo, dat ik nog in mijn koffertje had. De vrouw pakt mijn handen en drukt er een kus op. Met tranen in de ogen kijkt ze me aan en stamelt dankwoorden. Dan kust ze nog eens mijn handen en gaat verder.

In mijn gedachten tuimel ik terug naar tien jaar geleden, in 1942, in Rawitz, toen ik bij een Poolse familie als soldaat ingekwartierd was. Ik herinner me weer hoe het oude moedertje daar, bij het afscheid voor mijn vertrek naar het front, mij de handen kuste en met tranen in de ogen zei :

— Dat God u moge behoeden in het Oosten. Dat u gezond naar ziel en lichaam moge terugkeren.

In tien jaar heb ik de hel op aarde beleefd, maar ik ben er naar ziel en lichaam gezond uitgekomen. Het oude Poolse vrouwtje van toen heeft wel goed gezien en stellig zal ze voor me gebeden hebben. Een ander Pools vrouwtje heb ik nu een klein bewijs van dankbaarheid voor het gebed van de vrouw uit Rawitz kunnen geven.

*

Het is bijna zes uur, als de trein vertrekt. We hangen uit de coupéraampjes, en zien tientallen jonge meisjes en vrouwen zwaaien naar de soldaten in de wagens. De bedelaars storten zich op de stukken zwartbrood en de lege flessen die de soldaten hebben achtergelaten, en de trein rijdt het station van Brest-Litowsk uit, het open veld in.

*

Vaarwel Rusland! Vaarwel onmetelijk rijk, met je Iwanows, je Yantzons, je Dropkins, je Krolls en Maronskis! Maar ook met je eenzame popes, je goede zielen, je van thuis en ouders beroofde kinderen, je schreiende oude moedertjes, je miljoenen gevangenen van eigen volk en bloed, die soms met mij, vreemdeling, hun karig brood deelden, je bedrogen arbeiders en naar een ander leven hunkerende meisjes... Vaarwel! En dit beloof ik je, Russen, Tataren van de Krim, Tsjetsjenen, Oekraïeners en alle goede mensen in dit land, dit beloof ik, dat ik jullie niet vergeten zal! En jullie telkens herhaalde smeekbede: „Maak in het Westen bekend, wat zich hier afspeelt!", ik zal die bede nooit vergeten. Dat zweer ik jullie!

*

Na anderhalve kilometer hebben we de grens bereikt. Door de luidsprekers in de trein klinkt: *Wnimanije! Wnimanije! Poetesjestwoejoesjtsjije dolzjny sidetj na*

mestach. Ne otkryt okna. Ne podoejatj zanawesy. Stro=zjajsje zapresjtsjeno smotretj woko[1].

Even later een herhaling van hetzelfde bericht.

De trein staat een kwartier stil. Een douane=beambte vraagt onze papieren. Hij studeert er lang op. Dan vraagt hij elk van ons persoonlijk :

— Bent u krijgsgevangene ?

— Inderdaad.

— Waar gaat u heen ?

— *Domoi*[2].

Onze officier wordt boos bij deze formaliteiten en zegt tot de beambte :

— Gelooft u onze papieren niet ?

— Onze controle kan niet té scherp zijn, luidt het bescheid.

Met neergelaten gordijnen rijden we twee tot drie mi=nuten door niemendsland. Dan stopt de trein weer. Poolse douane=beambten stappen in, kijken onze papieren na, geven ze terug, zonder één woord commentaar, en gaan verder. Na vijf minuten zet de trein zich weer in bewe=ging. De gordijnen gaan omhoog en we zien boeren aan het werk op het land en grazend vee. Vergis ik me, of krijgen de woningen inderdaad hier al meer Westelijke trekken ? Mijn hartklopt op het rythme van de dende=rende wielen : naar huis ! naar huis ! naar huis !

In de late avonduren rijden we een prachtig, modern station binnen. *Warszawa !* roepen de luidsprekers, er stap=pen veel soldaten uit en dan gaat het weer Westwaarts. De hele nacht razen we verder. In de ochtendschemering zijn we nog steeds in Polen.

Links en rechts zien we nog vele ruïnes, verwoeste hui=zen en fabrieken. Het Poolse volk heeft een zware tol betaald. Ik denk aan de Polen, die ik in mijn kerkers en kampen leerde kennen, aan hun vroomheid en vaderlands=liefde : hoe zij, midden tussen verbitterde ongelovigen,

1 Attentie ! Attentie ! Alle passagiers moeten op hun plaatsen blijven zitten. De ramen moeten gesloten en de gordijnen dienen neergelaten te blijven. Naar buiten kijken is ten strengste verboden. 2 Naar huis.

hun avondgebed baden en daarna zongen : *Jeszcze Polska nie zginiela*[1], en ik beloof, ook hen niet te vergeten.

Zondag 3 augustus. Mijn laatste zondag zonder H. Mis. Dat hoop ik tenminste. Er kan nog een telegram komen... Ik heb aan die mogelijkheid weinig meer gedacht, sedert wij Brest-Litowsk achter ons lieten. Maar een mogelijkheid blijft het, zolang we ons in Sowjet-Russisch invloedsgebied bevinden...

De trein rijdt langzaam over een grote, eensporige noodbrug over de Oder. Twee kilometer verder stoppen we : Frankfurt aan de Oder. Geen douane. We stappen uit en gaan naar de uitgang.

*

Overal staan *Volkspolizisten* op het perron. Ook vrouwelijke. Onze officier zegt tegen een van de vrouwelijke *Vopos* : — *Tji krasiwa*[2] *!* Het meisje reageert niet. Een van haar mannelijke collega's vermoedt blijkbaar, dat we geen Russen zijn :

— Waar komen jullie vandaan ? vraagt hij.

Ik kan me niet inhouden en antwoord :

— Daarvandaan, waar nog honderdduizenden Duitsers in kampen en gevangenissen zitten !

Een van mijn Nederlandse reisgenoten geeft me een stomp en fluistert :

— Pas toch op !

Maar het was er uit, voor ik er erg in had.

De Vopo begrijpt blijkbaar mijn bedoeling. Hij zegt :

— Daar zitten ze goed. Wij willen die schurken hier niet meer hebben.

— Pas maar op, dat je er zelf niet terecht komt ! repliceer ik.

We zijn even blijven staan. Onze officier komt terug en vraagt, wat er aan de hand is. De Volkspolizist verstaat blijkbaar geen Russisch. Ik leg de situatie een beetje uit.

1 Nog is Polen niet verloren ! 2 Je bent knap.

— Laat die man toch lopen! zegt de officier. Wat kan jou die kerel schelen.

We gaan verder en nu zie ik voor het eerst jongens in blauwe hemden en bruine broeken en meisjes in blauwe blouses en bruine rokken, die bij de F D J[1], de kommunistische jeugdorganisatie van Oost-Duitsland, behoren.

Het station is versierd met verlept groen en meer dan levensgrote portretten van de president van Polen, Boleslaw Bierut, en met die van Wilhelm Pieck en Stalin. In juni heeft Bierut een bezoek aan Pieck gebracht; de versiering heeft men maar laten hangen.

Men is klaarblijkelijk van onze komst op de hoogte gesteld, want voor de uitgang van het station staat een auto te wachten. Een Russische majoor begroet de officier en de sergeant hartelijk; blijkbaar kennen zij elkaar.

— Haha, eindelijk ben je er weer eens! Waarom zie ik jou hier zo weinig meer? In 1951 kwam je zo vaak hier met krijgsgevangenen!

Onze officier geeft ten antwoord:

— Wij hebben geen krijgsgevangenen meer. Dat behoor jij toch te weten, man!

— *O, da*[2]!

Terwijl we langs de oude vestingswerken en de parken van de *Altstadt* van Frankfurt rijden, babbelt de sergeant:

— Ja, een paar jaar geleden kwam ik hier vaak met krijgsgevangenen. Ze waren altijd erg blij, omdat ze weer in Duitsland waren en gaven ons wodka en sigeretten...

De wodka in Brest-Litowsk is blijkbaar nog niet genoeg geweest. Maar zijn vlieger gaat niet op, wegens tijdgebrek, want de chauffeur heeft op de claxon gedrukt, een grote poort is opengegaan en we rijden de binnenplaats van de Horn-kazerne op.

*

Ik krijg met één andere Nederlander een kamer toegewezen in een fris-geboende barak, waarin nog meer slaap-

1 Freie Deutsche Jugend. 2 O ja.

kamers zijn, alsook een bibliotheek met politieke litera= tuur, tijdschriften, dag= en weekbladen.

Voorts is er een wasgelegenheid met houten wasbak= ken naar Russisch model. Ik maak daar direct gebruik van.

Als ik met mijn kamergenoot in onze slaapkamer terug kom, zitten daar twee officieren, een luitenant=kolonel en een majoor en de derde landgenoot. De Russen begroeten ons zeer vriendelijk en steken de hand uit, alsof we elkaar reeds jaren kennen. De luitenant=kolonel begint op in= nemende toon :

— Binnenkort bent u gelukkig weer thuis. Wat zal dat een plezier zijn, hé !

Niemand antwoordt.

— Hoelang bent u bij ons in gevangenschap geweest ?

— Tien jaar kolonel, zeg ik, als de anderen hun tijd hebben medegedeeld.

— Wat een tijd, wat een tijd ! Enfin, u kunt niet zeg= gen, dat u het in die tijd slecht hebt gehad, is het wel ? Als ik u zo eens aankijk en uw blozend gezicht zie. U ziet er gezond uit. Ik vind dat aangenaam, want dat is de beste propaganda voor de Sowjet=Unie. Ja, onze gevangenen worden heel wat beter behandeld dan die van de Ameri= kanen en Engelsen en Fransen. Gevangenen die daar van= daan komen, zijn meer dood dan levend. Wij hebben in onze sector speciale ziekenhuizen laten optrekken om die stakkerds op krachten te laten komen.

Verbaasd kijk ik de luitenant=kolonel aan en ik kan weer mijn mond niet houden.

— Kolonel, zeg ik, ik weet niet hoe de Engelsen en Amerikanen hun gevangenen hebben behandeld, maar ik weet uit tien jaar ondervinding, hoe het er bij U aan toe= gaat. En ik kan wel dit zeggen : ik heb het alleen aan God te danken, dat ik hier nog levend en gezond voor u zit !

De twee Russen zetten grote ogen op.

— Bent u katholiek of protestant ? vraagt de kolonel.

— Katholiek.

— U hebt zeker wel kunnen vaststellen, dat wij in de Sowjet=Unie volstrekte godsdienstvrijheid hebben ?

Ik merk op :

— Maar het is me toch opgevallen, dat ik alleen bij oude mensen gelovigen heb aangetroffen. Bij de jongeren niet.

— Onze jeugd is die van West-Europa ver vooruit. Onze jeugd weet, dat er geen God bestaat, zij gelooft in de werkelijkheid, in de daden en idealen van Lenin en Stalin.

Nu vraagt de majoor :

— Waar bent u geweest in de Sowjet-Unie?

— Karaganda, Stalino, Moskou, Kiew...

— U hebt dus een en ander gezien. Binnenkort zult u vergelijkingen kunnen maken. Als u ziet, hoe erbarmelijk West-Duitsland er nog aan toe is. Alleen de oorlogsindustrie bloeit daar, maar voor de arbeiders wordt niets gedaan. Geheel in tegenstelling met de schitterende wederopbouw van Oost-Duitsland, onze sterke bondgenoot.

— En wat gaat u doen, als u in Nederland terug bent? vervolgt de majoor.

— Dat weet ik nog niet.

— Waarom blijft u niet hier, Wigmans? Voor iemand als u ligt hier in Oost-Duitsland altijd een goede toekomst. Maar in het Westen? Daar heerst het geld; hier heerst de mens. Wie hier iets kan, krijgt de middelen om zich te ontplooien. Dat ligt in de lijn van ons systeem. In kapitalistische landen komt het aan op stom geluk, voorspraak, afkomst... Hier beslist de staat in het algemeen belang, dààr beslist een domme, kortzichtige vent die toevallig geld bezit...

De majoor ziet, dat ik aandachtig luister. Hij heeft waarschijnlijk het gevoel, dat hij terrein wint en gaat, niet zonder een accent van overtuigingskracht verder :

— Misschien is u wel van plan, als u eenmaal in uw vaderland terug bent, vooraan te gaan staan in de gelederen van onze vijanden... Misschien wilt u overal gaan uitbazuinen, dat wij u slecht behandeld hebben... U hebt hier en daar rondgekeken en daaraan meent u misschien het recht te ontlenen, een oordeel uit te spreken over de Sowjet-Unie...

Ik begrijp niet, waar de majoor heen wil, maar besluit, op mijn hoede te zijn en mij niet bloot te geven. Maar

dan neemt de gedachtengang van de Rus een onverwachte wending :

— Ik zeg niet, dat u zulke domme plannen koestert, maar laten wij het eens veronderstellen. Weet u wat er dan gebeurt ? U zult niets bereiken, niets ! De bourgeoisie houdt niet van mensen, die tien jaar in gevangenissen en werkkampen hebben gezeten, ongeacht de oorzaak van hun gevangenschap. Misschien denkt u wel, dat u met open armen ontvangen zult worden ? Bereid u dan maar op een teleurstelling voor. Vergeet vooral niet, dat u een Duitse uniform hebt gedragen ! Ik ken uw geschiedenis... maar ze zullen u altijd blijven verwijten, dat u via het Duitse leger naar het Russische leger bent overgelopen. Zij haten wat Duits en zij haten wat Russisch is... en bovenal haten zij iedereen die hun komt zeggen, dat hij ergens meer van weet dan zij. Wie bij ons een fout maakt, erkent het openlijk, maar de bourgeoisie erkent nooit iets. Ze zullen u als een lastige betweter beschouwen en u aan uw Duitse uniform herinneren, om u het zwijgen op te leggen... Hier gaat het anders; wat kan het ons schelen, wat u vroeger deed of was ? Wie voor het heden en de toekomst van een gelukkige, klassenloze wereld wil werken, is onze man. West-Europa leeft in het verleden, aan ons is de toekomst... Nu, Wigmans, wat denkt u ervan ?

Ik heb met verbazing naar de majoor geluisterd. Dit lijkt mij de handigste propagandist, die ik in tien jaren ontmoet heb. Eén van ons drieën schijnt onder de indruk en zegt :

— Ja, daar is veel van waar...

Maar ik laat me niet vangen :

— Majoor ! Ik wil terug naar mijn vaderland. Wat u zegt, gaat zeker niet op voor Nederland. Dat is het vrijste land dat er bestaat. Daar wil ik leven en werken.

De majoor blijft beminnelijk en besluit :

— Zoals U wilt, Wigmans. Ik kan me voorstellen, dat u naar uw land terugverlangt. Maar onthoud mijn woorden. U zult er nog aan terugdenken. En weet dan, waar uw ware vrienden wonen. Het verleden was misschien niet altijd rooskleurig : er was oorlog en dan gebeuren er altijd

dingen, die moeilijk ongedaan worden gemaakt. Maar vergeet veel en onthoud dit gesprek; en... kom gerust bij ons terug!

Neen, dit was geen brullende MWD=sadist. Ik kan me voorstellen dat iemand, die niet vast in de schoenen van een godsdienstige levens= en wereldbeschouwing staat, door zo 'n kerel wordt omgepraat. Met een *spokojnoj notsji*[1] nemen we afscheid.

Een half uur later lig ik tussen witte lakens, onder een wollen deken en op een kussen met een sloop: ik onderga al deze weelde als een symbool van mijn terug=keer in de beschaafde wereld.

*

De volgende ochtend om acht uur wordt er geklopt. Een soldaat van het Rode Leger vraagt ons:

— Wilt u opstaan?

Dezelfde soldaat brengt ons, een uur later, in een ruime eetzaal. Aan de wand hangt een groot portret van maarschalk Stalin. Een net Russisch meisje brengt wittebrood, roomboter en gekookte ham, en schenkt thee in. Alles wordt gedaan om het ons naar de zin te maken. Iedereen is voorkomend en beleefd.

In de namiddag komt de majoor van gisteravond ons uitnodigen voor een partijtje volleybal. De andere spelers zijn officieren en soldaten. In hun omgang hier op het speelveld is een zekere kameraadschappelijkheid onmis=kenbaar. Evenals 's avonds, als soldaten en officieren onder enige lindebomen zitten en het laatste nieuws bespreken. Ook als een soldaat spreekt, luistert de officier oplettend.

Als wij weer tussen onze witte lakens glijden, voelen wij ons als prinsen. Inderdaad zijn wij, zoals alle krijgs=gevangenen=op=thuisreis, troetelkinderen van de Sowjet=Unie. Plotseling is het beste niet goed genoeg. Tot in het overdrevene toe, komen de Russen met hun attenties en vriendelijkheden. „Eind goed, al goed", schijnen zij te

1 Goede nacht

denken. En dat is geen domme psychologische tactiek: het slechte vergeet de mens graag en gemakkelijk; menigeen, die een verschikkelijke kruisweg in Siberië achter de rug had, kwam zo onder de indruk van de koninklijke behandeling gedurende de laatste dagen, dat hij alleen nog maar aan dat laatste kon denken!

Voor hem persoonlijk misschien wel prettig en bevorderlijk voor zijn gemoedsrust. Maar voor de miljoenen in de afgrond der ellende van gevangenissen en kampen? En voor de miljoenen in het Westen, die blind schijnen te zijn voor wat de Sowjet-Unie werkelijk is?

BERLIJN

Woensdag 6 augustus verlaten we met ons drieën Frankfurt aan de Oder. De officier en de sergeant, die ons begeleid hebben, ondertekenen een document, waarop staat dat zij ons ter bestemder plaats hebben afgeleverd, en nemen afscheid. Van nu af aan staan we onder bevel van de intelligente majoor, met wie wij gesproken hebben en die Fedosejew blijkt te heten. Hij is vergezeld van een luitenant-kolonel, Kazakow genaamd.

Wij smokkelen de sergeant, die ons betrouwbaar lijkt, een briefje in de hand voor Kiew-Darnitza. Daar staat in:

> *Beste vrienden, — Houdt moed. Wij zijn in Frankfurt am Oder aangekomen. Onze gedachten zijn bij jullie. Wij zullen jullie niet vergeten.*
> ondertekend: *De drie Nederlanders.*

De sergeant zal het briefje aan de hoofdkok in Kiew-Darnitza afgeven, als hij nachtdienst heeft. Met de kok is hij beste vrienden.

Per vrachtauto rijden wij naar Berlijn. Toevallig passeren we een Duitse vrachtauto, waarop een tiental jonge Duitsers zitten, bewaakt door gewapende volkspolitie. Rijden die in de tegenovergestelde richting? Eerst Frankfurt, dan Best-Litowsk, en zo verder? Ik kijk tersluiks

naar de majoor, die mij zo schoon gesproken heeft over de landen, waar „de mens" heerst... De majoor beantwoordt mijn blik, maar zegt geen woord.

Twee uur na vertrek uit Frankfurt, zijn we in Berlijn-Karlshorst. Op een groot plein, omgeven door mooie woonhuizen en indrukwekkende officiële gebouwen, zet de chauffeur de motor af en blijven we wachten. Hier wonen Russische officieren met hun familie. Begrijpelijk, dat sommige hier door „kapitalistische bacillen" besmet geraken!

Na een uur wachten zien we uit een zijstraat een auto op ons toe komen, waar een majoor uit stapt, die een khaki-uniform draagt. Onze officier begroet de vreemde majoor koel en neemt deze mee naar het gebouw van de afdeling „Protocol en Verbinding" van de Sowjet-Controlecommissie in Duitsland, Waldow-Allee, 30. Dan worden de drie Nederlanders officieel in andere handen overgedragen.

Wij moeten van de auto komen en staan tegenover de majoor-in-khaki. Als deze in onvervalst Nederlands zegt:

— U ziet er gezond uit. Komt u maar mee. Wij praten aanstonds wel verder. Ik voel me hier allesbehalve veilig! Mijn naam is Engberts. — als ik die stem deze woorden hoor zeggen, en begrijp, met een Nederlandse officier te doen te hebben, juicht het in me: dit is het ogenblik, waarop ik tien jaar gewacht heb!

Wij stappen in een auto en rijden, via een snelle rit, de Britse sector van Berlijn binnen.

*

Eerst naar het Nederlandse consulaat in Berlijn-Grünewald, waar we hartelijk worden ontvangen door de consul, de heer A. Millenaar. Veel praten kan ik nog niet; mijn gemoed is overvol van blijdschap.

— Blijft u niet langer in Berlijn dan nodig is, adviseert de consul. Er worden hier heel vaak mensen ontvoerd... Ik zal voor u drieën een speciaal visum proberen te krijgen, waardoor u op zijn laatst morgenochtend naar Ne-

derland kunt reizen. Over enige uren hoop ik deze visa in mijn bezit te hebben. Ziet u : deze visa moeten ook geldig zijn voor de andere bezttingsautoriteiten én voor de Russen. Want Berlijn is een eilandje in het door de Russen bezette Oost-Duitsland : u reist van hier naar Hannover over door de kommunisten gecontroleerde spoorlijnen.

Een paar uur later zijn de visa in orde en wij worden, door de goede zorgen van het consulaat, bij een Duitse familie onder dak gebracht, de familie S., in Berlijn-Wilmersdorf.

*

— Het is geen grapje hier te wonen, zegt onze gastheer. Je hoort dagelijks van overvallen door de Oostduitse politie, die zelfs op klaarlichte dag mensen ontvoeren. In. Oost-Duitsland is het heel erg. Dagelijks komen er honderden vluchtelingen over de zonegrens. Berlijn is daardoor overbevolkt en het economische leven ontwricht : juist wat de kommunisten moeten hebben. Zo hebben we hier 130.000 werklozen. Waar moet dat alles op uit lopen?

Wij nemen een bad en gebruiken daarna een overvloedig maal met — o zaligheid na tien jaar derven ! — fruit als dessert : bananen, druiven, appelen, peren.

Terwijl we ons te goed doen, wordt er gebeld. Er is een journalist van de *Nachtdepesche*, die ons wil interviewen. Hij wil vooral weten, wat ons bekend is over Duitse krijgsgevangenen in Russische kampen.

Na enig overleg verklaren wij ons bereid, hem te woord te staan, op voorwaarde, dat het artikel pas afgedrukt wordt op 7 augustus, als wij veilig in Nederland zijn.

*

Het geeft een gewaarwording, die ik nauwelijks verwerken kan, als ik die avond, voor het eerst als vrij man, over drukke boulevards, langs drukke caféterrassen wandel.

Toch verlaat me geen ogenblik de gedachte : goed uitkijken, niet te dicht bij de sectorgrens komen ! De schaduw van de angst laat me nog niet helemaal los.

In een restaurant bestel ik een kop koffie en verhandel wat Russische sigaretten tegen twee Westduitse marken per twintig stuks. Een mijnheer van middelbare leeftijd zoekt naar een plaats, vraagt of hij aan mijn tafeltje mag gaan zitten en praat over koetjes en kalfjes, om geleidelijk op de dingen van de dag over te gaan. De man maakt een volkomen eerlijke indruk. Een ogenblik verwonder ik me over het accent waarmee hij spreekt, maar dan geeft hij ongevraagd de verklaring. Hij vertelt namelijk, dat hij in 1923 uit Rusland gevlucht is en sinds jaren in de Verenigde Staten woont. Hij is voor zaken in Berlijn.

— Zo dicht bij Rusland ! verzucht hij. — O, hoe graag zou ik het weerzien... Kent u Rusland ?

Ik vertel hem voorzichtig dat het mij niet geheel onbekend is.

Dan smeekt de man me, hem iets over Rusland te vertellen.

— Ik zou willen weten, of het alles zo erg is, als ik dagelijks lees en hoor ! Is daar niet veel propaganda bij ? De eerste jaren na de revolutie zijn toch al zo lang voorbij... En de Russische mensen, die goede, hartelijke eenvoudige mensen, die zijn toch niet veranderd ?

Het valt me moeilijk, deze man pijn te doen. In korte trekken vertel ik hem een en ander van wat ik in de Ljoebjanka, in Karaganda en elders beleefd heb.

— Hoe is het bij God mogelijk ! verzucht de man telkens. En hoe moet hier ooit een einde aan komen ?

Met tranen in de ogen staat hij op, reikt me de hand en wenst me behouden thuiskomst. Hij legt 25 mark op tafel en zegt :

— Dat is voor u !

Ik protesteer :

— Mijnheer, ik wil geen..., maar de man is al naar buiten gegaan, mij achterlatend met mijn „fooi" en de onzekerheid over zijn plotselinge weggaan.

Ik reken snel af en verlaat het restaurant. Er staat geen auto van de MWD buiten, ik word niet plotseling overvallen... Het leven op straat heeft niets vreeswekkends... Wanneer zal de schaduw van de angst me verlaten ?

Te middernacht slenter ik over de Kurfürstendamm, op elke straathoek aangeklampt door vrouwen en meisjes, die zich te koop aanbieden. Ik vraag me af, hoeveel oorlogs- en na-oorlogsdrama's in deze beklagenswaardige vrouwen verpersoonlijkt zijn...

Op de afgesproken plaats ontmoet ik de andere twee Nederlanders die bij oude bekenden op bezoek zijn geweest; we hebben maar één nachtsleutel. Als ik die in het slot steek, verbaas ik me opnieuw over het vrij-zijn: ik kijk rond maar zie geen bewakers...

Even later lig ik in een zacht, helder bed, en ga mijn eerste nacht in, waarin ik werkelijk vrij ben.

DE LAATSTE ETAPPE

De volgende morgen om 7 uur worden we door onze gastheer gewekt. Na een smakelijk ontbijt, danken we hem en zijn vrouw hartelijk voor hun goede zorgen en een uur later vertrekken wij van het station *Zoölogischer Garten* naar Hannover.

De trein is vol. Buiten Berlijn worden de reizigers merkbaar stil. Het traject Berlijn-Hannover ligt binnen het bereik van de Russische arm...

Aan de overzijde van de Elbe bereiken wij de Engels-Russische demarcatielijn. Russische militairen en Oostduitse Volkspolitie onderzoeken de treinreizigers. Op het door de Russen gecontroleerde grensstation Marienborn hebben we een half uur oponthoud. Voor de laatste maal sta ik tegenover een Russische sergeant, die achter een loket zit en mijn papieren bekijkt. Hij verdwijnt in een aangrenzende kamer en komt even later terug met een Sowjet-officier, die me correct aanspreekt:

— Haha, u komt uit Rusland?

Ik antwoord in het Russisch:

— Van het Nederlands consulaat in Berlijn.

Hij bekijkt op zijn beurt mijn papieren en zegt lachend:

— Ik kom uit Kiew. U bent daar ook geweest! Hoe is het u bevallen?

— O, buitengewoon, buitengewoon!

Het doet hem zichtbaar plezier dit te vernemen en ik sta al te wachten op de gebruikelijke preek, dat „wij Russen toch nog niet zo slécht zijn als men wel denkt", als hij me de papieren overhandigt. De sergeant noteert mijn naam in een register en laat me dan verder gaan. Ik ben voor goed terug in de vrije wereld.

De Engelsen in Helmstadt controlen nauwelijks.

In Hannover neemt een van mijn reisgenoten afscheid. Hij meent in Duitsland meer toekomst te hebben dan in zijn eigen vaderland.

Om zes uur 's avonds bereiken we de Nederlandse grens te Oldenzaal. We worden opgewacht door de Binnenlandse Veiligheidsdienst. Op de vraag, waar de derde man is, vertellen wij, dat die in Hannover is uitgestapt. We worden niet onvriendelijk ontvangen, maar tot in het holst van de nacht ondervraagd.

Het is drie uur 's nachts, als wij onze moede ledematen op de brits in een cel uitstrekken. De deur blijft open, buiten staat één man op wacht.

De volgende morgen 8 uur, vrijdag 8 augustus 1952, rijdt een personenauto van de politie ons naar 's Hertogenbosch, waar we worden voorgeleid voor de officier van Justitie. Er worden ons vragen gesteld, waarop wij antwoorden. Dan neem ik afscheid van de andere Nederlander, die zijns weegs gaat. Ikzelf word per auto naar het station gebracht en krijg daar een spoorkaartje voor de reis naar mijn woonplaats.

Maar ineens flitst me een gedachte door het hoofd: 's Hertogenbosch, denk ik, de stad van de Bisschop! Alvorens naar huis te gaan, moet ik met hem spreken over wat ik beleefd heb. En hem nu vertellen van de valse verklaring die ik heb ondertekend, dat ik tien, geen acht jaar bij de Sowjets gevangen ben geweest!

Met een impulsiviteit, die in de steppen niet verloren schijnt gegaan, begeef ik me naar het bisschoppelijk paleis en vraag de man die open doet of ik de Bisschop kan spreken.

Maar dat blijkt zo onaangediend niet te gaan. Ik begin

vaag te vermoeden, dat ik in een andere wereld terug ben, waar vormen en regelingen gelden, waaraan ik, tien jaar in drek en ellende, ontwend ben. Ik besluit, niet zonder bitterheid, mijn plan voor het ogenblik te laten varen. Later zal ik er met de Bisschop over spreken. En met iedereen !

Niet omdat mijn persoonlijk geval zo belangrijk zou zijn. Maar omdat ik één ben uit miljoenen. En omdat er vele, vele miljoenen zullen volgen uit de landen die nu nog vrij zijn, indien de mensen in het Westen niet wakker worden, waakzaam en op hun hoede.

Zij zullen van mij vernemen, wat ik beleefd, gezien en gehoord heb ! Opdat zij, indien ooit — wat God verhoede ! — de gruwel over ons zou komen, die reeds heel Oost-Europa in zijn klauwen heeft — opdat zij dan niet zullen kunnen zeggen : wij hebben het niet geweten !

*

Van deze gedachten vervuld, loop ik door Den Bosch. Als vanzelf kom ik aan de kathedraal. Ik duw de deur open en sta in het schemerduister. Voor de eerste maal in tien jaar ruik ik weer kaarsen en wierook. Daar staat het beeld van de Zoete Lieve Vrouw. Zij is mijn voorspraak geweest, Haar Zoon heeft mij gered. Ik kniel neer en dank God voor tien jaren hulp en genade en ik smeek om redding voor al die miljoenen die ik ginds heb achtergelaten.

Heilige Maagd Maria, ik ben onder de indruk van wat ik hoor vertellen over Uw dierbaar Rusland. Een volk, dat U zoveel eeuwen vereerde en U door eerlijke, kinderlijke genegenheid zo nabij was, wordt met geweld van U en Uw kind afgetrokken of verwijderd gehouden. Miljoenen zijn beroofd van hun vrijheid...

Miljoenen leven in angst, en durven niet te denken aan wat de dag van morgen zal brengen... Zij gaan in lompen gekleed, zijn gehuisvest in vuile barakken, en hebben niet meer het besef, onder medemensen te verkeren...

Zij hebben altijd honger....
Zij zwoegen als slaven, dag en nacht....
Zij worden geslagen en mishandeld....
Zij zijn vaak ziek en uitgeput....
Zij worden bedrogen, vernederd, gesard....
Zij schreien
Zij sterven alleen alleen.... alleen....
En de eindeloze steppen zwijgen!

O, Heilige Maagd Maria, maak die zee van ellende en leed tot een offer van liefde, door het schreiende Rusland eenzelfde lijdensbereidheid te geven als Uw Zoon Christus toonde, toen Hij in de Hof van Olijven ineenkromp bij de gedachte aan het naderende lijden. Geef Uw vertrapte kinderen het geloof in Christus' liefde, wek in hen de hoop op een nieuw leven, en verzacht hun leed. Moeder Maria, ik aanvaard bereidwillig alle onaangenaamheden, die mij elke dag overkomen; ik wil ze dragen, om daardoor te zijn een voortdurende smeekbede om kracht voor hen, die dreigen te bezwijken onder de overmaat van smart.

Moeder Maria, breng de beulen van Uw mishandelde kinderen tot inkeer. *Amen.*

VERIJDELDE POGING OM WIGMANS DE MOND TE SNOEREN

Sinds zijn terugkeer uit de Sowjet-Unie, heeft de auteur van dit boek, de heer Wigmans, reeds honderden spreekbeurten gehouden in Nederland en Vlaanderen. Toen hij dit ononderbroken voorlichtingstournee begon, werd er van communistische zijde terstond een poging gedaan om hem het zwijgen te doen opleggen.

Op 28 april 1953 zond het communistisch lid der Tweede Kamer Gerben Wagenaar aan de regering volgende vragen:

1. Is het de Minister bekend, dat op donderdag 9 april te Eindhoven-Tongelre in het parochiehuis „Sint Martinus" onder auspiciën van de Katholieke Arbeidersbeweging een openbare lezing is gehouden over Rusland en het communisme, met als spreker de oud-SS-er J. Wigmans?

2. Is het de Minister eveneens bekend, dat deze oud-SS-er J. Wigmans op 26 april voor het kader van de K.A.B. te Valkenswaard een zelfde lezing heeft gehouden en deze nazi het Sowjet-volk beledigde en oorlogspropaganda tegen de Sowjet-Unie maakte?

3. Is de Minister niet van mening, dat het schadelijk is voor de betrekkingen tussen ons land en de Sowjet-Unie, indien lieden, die aan de zijde streden van de gemeenschappelijke vijand van ons land en de Sowjet-Unie, deze activiteit bedrijven?

4. Is de Minister bereid om — overeenkomstig zijn medelingen, gedaan in de Tweede Kamer bij de interpellatie over de ontsnapping van de oorlogsmisdadigers uit Breda — tegen deze activiteit maatregelen te nemen?

5. Indien de voorgaande vraag bevestigend beantwoord wordt, is de Minister dan bereid mede te delen welke maatregelen genomen worden om oud-SS-ers te verhinderen op openbare vergaderingen het woord te voeren?

Op 4 juni 1953 gaf de heer Donker, (Partij van de Arbeid), Minister van Justitie, het volgende voorlopige antwoord:

Hierbij heb ik de eer U Hoogedelgestrenge mede te delen, dat in zake de vragen van het lid der Tweede Kamer de heer Wagenaar — toegezonden bij uw missive van 28 april 1953 — nadere ambtsberichten moesten worden ingewonnen. In verband hiermede is het tot mijn leedwezen niet mogelijk gebleken die vragen te beantwoorden binnen de gebruikelijke termijn. De beantwoording zal zo spoedig mogelijk geschieden.

Blijkbaar als resultaat van de bovenvermelde „nadere ambtsberichten", deelde Minister Donker acht dagen later (12 juni 1953) het volgende nadere antwoord mede:

1 en 2. Het is de ondergetekende bekend, dat de in deze vragen bedoelde persoon op donderdag 9 april 1953 te Eindhoven onder auspiciën van de parochiale afdeling van de Katholieke Arbeidersbeweging heeft gesproken over het onderwerp „De Russische werkman in het Sowjet-Paradijs" en op 26 april d. a. v., over hetzelfde onderwerp, voor het kader van genoemde organisatie te Valkenswaard.

Het is de ondergetekende niet gebleken, dat beledigende uitlatingen jegens de bevolking der Sowjet-Unie zouden zijn gebezigd of oorlogspropaganda tegen deze Staat zou zijn gevoerd.

3. De ondergetekende is van oordeel, dat lezingen als de hierbedoelde, welke niet van Overheidswege worden gehouden of bevorderd, de betrekkingen tussen Nederland en de Sowjet-Unie niet zullen beinvloeden.

4 en 5. De activiteiten van oud-politieke delinquenten hebben de bijzondere aandacht van ondergetekende. Wanneer daarbij strafbare feiten worden gepleegd of uit anderen hoofde de mogelijkheid bestaat om ongewenst optreden tegen te gaan, zal de ondergetekende niet nalaten maatregelen te nemen. In het onderhavige geval zijn daarvoor geen voldoende gronden aanwezig gebleken.

MIJN GEVANGENISSEN EN KAMPEN VAN 24 JUNI 1942 — 8 AUGUSTUS 1952

24 Juni 1942: Desertie bij Rzjew. Verzoek aan de Russen om transport naar Londen.
Vijf dagen: cellulaire opsluiting te Kalinin.
Eén jaar en drie dagen: krijgsgevangenkamp te Krasnogorsk.
Drie dagen: transport per stalinwagen.
Eén jaar en bijna drie maanden: met 8000 man in Tambow Ng/188.
Drie maanden: in de Loebjanka-gevangenis te Moskou.
Twintig dagen: vervoer per personentrein naar Siberië.
Drie maanden: eerste tijd in Karaganda.
Twee en een halve maand: in Dobowka.
Vijf en een halve maand: in Spasski Zawod 7099.
Drie weken: mijn en kamp Kostenko, Oud-Karaganda.
Twee weken: voor operatie in Hospitaal Kamp 5.
Vijf maanden en twaalf dagen: in kamp 99/5 en kolenmijn 31.
Eén maand en tien dagen: in de strafcel van kamp 99/5.

24 Augustus 1946: Veroordeling door het gerechtshof te Karaganda tot tien jaar dwangarbeid.
Ruim vier maanden: in isolatie-barak te Spasski Zawod.
Vier maanden: in doorgangskamp te Karabas, tussen 6000 Russen.
Twee jaar: in kamp en mijn 19-bis.
Drie maanden: Strafkamp 16 in Oud-Karaganda.
Negen maanden: in strafkamp Saraan.
Drie maanden: in krijgsgevangenkamp Micholowka.

2-16 Augustus 1950: transport van Siberië naar het Westen.
Drie en een halve maand: in kamp Barowitsji.
Enige dagen: in gevangenis te Leningrad.
Ongeveer twee maanden: in krijgsgevangenschap te Dnjepropetrowsk.
Drie maanden: in hoofdkamp te Stalino.
Drie maanden in kamp 6114/5 te Stalino.
Bijna negen maanden: in repatriëringskamp Kiew-Darnitza.
Ongeveer twee maanden in woudkamp Kiew.
Elf dagen: weer terug in Kiew-Darnitza.

1 Augustus 1952: op transport naar huis.
Vier dagen: in Kazerne te Frankfurt aan de Oder.

7 Augustus 1952: overgave aan Nederlandse consul te Berlijn.

8 Augustus 1952: thuis!

INHOUD

*

INLEIDING

Desertie 9 / *Bij onze bondgenoot* 11 / *Voorgeschiedenis* 15

*

IN RUSLAND

(Van 25 juni 1942 tot en met 22 januari 1945)

Te Kalinin in de cel 20 / *Krasnogorsk* 22 / *Transport naar Tambow* 30 / *Te Moskou in de Ljoebjanka* 41 / *Moskou — Gorki — Karaganda* 60

*

IN SIBERIË

(Van 23 januari 1945 tot en met 1 augustus 1950)

Als krijgsgevangene in Spasski Sawod 67 / *Werkleider in Dobowka* 74 / *Verhoren in Spasski Sawod* 78 / *Strafkamp Kostenko* 83 / *Tien jaar Siberië* 96 / *In het kamp van Iwan Wassile* 101 / *In de mijnen van Karaganda* 110 / *Drie maanden srrafkamp Saraan* 143 / *Negen maanden strafkamp Makalewka* 152 / *Vier maanden krijgsgevangenkamp 7099/19* 161 / *Binnen twee weken gerepatrieerd* 167

*

DE LANGE WEG TERUG

Vierduizend kilometer Westwaarts 175 / *Krijgsgevangenkamp Borowitsji* 179 / *In de gevangenis van Leningrad* 181 / *In het klooster van Oranki* 183 / *Moskou — Dnjepropetrowsk* 186 / *Krijgsgevangenkamp Dnjepropetrowsk* 188 / *Krijgsgevangenkamp Stalino* 189 / *Straftijd om* 193 / *Repatriëringskamp Kiew-Darnitza* 198 / *Half vrij* 203 / *Nog steeds in Kiew-Darnitza* 223 / *Woudkamp Kiew* 236 / *Weer terug naar Kiew-Darnitza* 238 / *Van Kiew naar Brest-Litowsk* 248 / *Berlijn* 260 / *De laatste etappe* 264.

Hier volgt een kleine greep uit de talloze persstemmen:

Arnhems Dagblad: Van die gevangenschap — in gevangenissen, doch voornamelijk in allerlei kampen doorgebracht, zowel in W. Rusland als in Siberië — heeft Johan Wigmans een relaas geschreven, zonder pathos of lyrische opsmuk, dat volkomen waarachtig aandoet — vooral door het vermelden van plaatsen, namen en data en bijna nuchter noteren van de feiten.

Maar dat sobere relaas — één aaneenschakeling van haat, terreur, verraad, list en bedrog; van mensonterende handelingen en onmenselijke behandelingen; van geraffineerde verhoren en mishandelingen, naar lichaam en geest, welke slechts de sterksten vermogen te doorstaan — is in staat de lezer te boeien op een wrange, bittere wijze.

Het Volksweekblad. Het boek is boeiend om die talloze kleine trekjes, waarin de toestand voor ons gestalte krijgt, en die pretentieloos, maar niettemin levendig en kernachtig worden verteld.

Wij hopen, dat de koppige „Vatikaansknecht" uit Holland, op wie zelfs de geraffineerde verhoormethoden der Sowjets afstuiten met dit boek zijn zin krijgt en dat de vrije wereld van het Westen naar dit getuigenis luistert en het ter harte neemt.

Dit is zeker: als de Sowjets dit van Wigmans hadden kunnen vermoeden, hij zou nooit zijn vaderland hebben weergezien.

Het Vaderland: Hij heeft gezworen, dat hij miljoenen in Siberië niet zal vergeten. Zijn boek is een van zijn getuigenissen. Het stemt tot nadenken over de onheilen, die de Vrije Wereld bedreigen.

De Stem: Naast de onmenselijkheid van het communistische systeem, ziet men er ook de goedhartigheid van de Russische mens naar voren treden. Het verblikt door de blijken van zielskracht, welke zegeviert over de kwaadste samenspanning van omstandigheden.

Dit boek brengt ons tot het bewustzijn van de noodzaak, om alles in te zetten ter kering van het grote kwaad, om ons geestelijk en materieel weer beter te maken.

Oost-Brabant: Uit het relaas van Wigmans blijkt ook de grote overeenkomst in terreurmethoden van de nazi's en de communisten. Wigmans geeft een ongekleurd rauw en objectief beeld van deze methoden. En daarmee toont hij het wezenlijke karakter van de communistische diktatuur, dat zich naar buiten tracht te verbergen achter het masker van welvaart en vrede, van fenomenale sportprestaties en verrassende kunstuitingen.

„Ik was een der miljoenen" is het verhaal van de lotgevallen van een enkeling. Maar deze lotgevallen zijn tevens die van miljoenen andere mensen van allerlei nationaliteit. Die realiteit moge bij het lezen van het boek tot nadenken stemmen en tot bezinning op taak en plicht de gevaren af te wenden welke de beschaafde wereld met ondergang bedreigen.